

Forskning om familiegenerasjoner

En kunnskapsstatus

KATHARINA HERLOFSON & SVEIN OLAV DAATLAND

NOVA

Velferdsforskningsinstituttet

HØGSKOLEN I OSLO
OG AKERSHUS

Forskning om familiegenerasjoner

En kunnskapsstatus

KATHARINA HERLOFSON
SVEIN OLAV DAATLAND

Norsk institutt for forskning om
oppvekst, velferd og aldring
NOVA Rapport 2/2016

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) er fra 1. januar 2014 et forskningsinstitutt ved Senter for velferds- og arbeidslivsforskning (SVA) på Høgskolen i Oslo og Akershus (HiOA).

Instituttet har som formål å drive forskning og utviklingsarbeid som kan bidra til økt kunnskap om sosiale forhold og endringsprosesser. Instituttet skal fokusere på problemstillinger om livsløp, levekår og livskvalitet, samt velferdssamfunnets tiltak og tjenester.

© Velferdsforskningsinstituttet NOVA
Høgskolen i Oslo og Akershus 2016

ISBN (trykt utgave) 978-82-7894-574-2

ISBN (elektronisk utgave) 978-82-7894-575-9

ISSN 0808-5013 (trykt)

ISSN 1893-9503 (online)

Illustrasjonsfoto: © colourbox.no
Desktop: Torhild Sager
Trykk: Allkopi

Henvendelser vedrørende publikasjoner kan rettes til:

NOVA, HiOA

Stensberggata 26 · Postboks 4, St. Olavs plass, 0130 Oslo

Telefon: 67 23 50 00

Nettadresse: www.hioa.no/nova

Forord

På oppdrag fra Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet har NOVA utarbeidet en kunnskapsstatus om generasjonsforskning. Kunnskapsstatusen oppsummerer foreliggende norsk og internasjonal forskning om samholdet mellom familiegenerasjoner, samt identifiserer ulike kunnskapshull og behov for mer forskning. Rammen for arbeidet har vært tre månedesverk. Katharina Herlofson og Svein Olav Daatland har hatt ansvaret for prosjektet og har skrevet kunnskapsstatusen i samarbeid. Takk til Marijke Veenstra og Tale Hellevik som har lest manuskriptet og gitt konstruktive kommentarer, og til Torhild Sager som har hatt ansvar for layout og teknisk redigering.

Oslo, februar 2016

Katharina Herlofson & Svein Olav Daatland

Innhold

Sammendrag	7
DEL 1: Introduksjon: Familien i livet og samfunnet	11
Demografisk bakteppe: Familierelasjoner i aldrende samfunn	12
Generasjonsmønstre over livsløpet	13
Myter og realiteter: samhold eller strid mellom generasjoner?	17
Solidaritetsmodellen	18
Plan for notatet og datakilder	19
DEL 2 Samhold og utveksling mellom generasjonene	21
Familien som sosialt nettverk: Geografisk nærhet og kontakt	21
Geografisk nærhet	21
Kontakt mellom generasjonene	24
Familien som primærgruppe: Relasjonskvalitet (emosjonell nærhet og konflikt)	27
Emosjonell nærhet	28
Konflikt	30
Relasjonskvalitet og skilsmisse	30
Familien som verdifelt: Normativ solidaritet – en kjær plikt?	32
Voksne barns ansvar for eldre foreldre	32
Foreldres ansvar for voksne barn	36
Fra holdninger til handlinger	37
Familien som institusjon: gjensidig hjelp og omsorg	38
Praktisk hjelp og pleie	39
Emosjonell støtte	41
Økonomisk hjelp	42
Betydning av skilsmisse for utvekslinger av hjelp	44
Generasjonssolidaritet – de ulike dimensjonene sett i sammenheng	44
Besteforeldres rolle og betydning	45
Forventninger til besteforeldre	46
Utøvelse av besteforeldrerollen – pass av barnebarn	47
Besteforeldres betydning for barn og barnebarn	48
Betydning av barnebarn for besteforeldre	51
Besteforeldre og skilsmisse	52
Kvinner og menns familierelasjoner	53
DEL 3 Ressurser og ny risiko – kunnskaper og kunnskapshull	57
Ansvarsdelingen mellom familien og velferdsstaten	58
Holdninger og preferanser	59
Endringer i formelle tjenester – endringer i familieomsorg?	60
Likestilling og familiens eldreomsorg	61
I klemme?	62
Generasjonsklemme	62
Den nye tidsklemma	64
Migrasjon, familie og generasjon	65
Sårbare relasjoner?	67
Videre forskning	68
Summary	69
Referanser	73

Sammendrag

Familien er samfunnets grunnenhet, der livet starter og slutter. Det er via familien vi innlemmes og integreres i samfunnet, og det er herfra nye generasjoner kommer til og fornyer familier og samfunn. Dette er evige og universelle oppgaver som alle samfunn må finne ordninger for, men det kan gjøres på mange måter og med store variasjoner når det gjelder hvem og hva som kjenner tegner familien, hvilke rettigheter og plikter som knytter seg til familiegenerasjonene, og hvilke oppgaver familien har for individer og samfunn. På oppdrag fra Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet har NOVA utarbeidet en kunnskapsstatus om generasjonsforskning. Rapporten oppsummerer norsk og internasjonal forskning om familiegenerasjoner, samt identifiserer kunnskapshull og behov for videre forskning.

Rapporten har tre deler. Del 1: Familien i livet og samfunnet, Del 2: Samhold og utveksling mellom generasjonene og Del 3: Ressurser og ny risiko – kunnskaper og kunnskapshull.

DEL 1: INTRODUKSJON: FAMILIEN I LIVET OG SAMFUNNET

Er den moderne familien i krise og generasjonene i konflikt, som en lett kan få inntrykk av via mediene? Hva sier forskningen? Hva er myter, og hva er realiteter? Andre sosiale institusjoner så som velferdsstaten og skolen har overtatt noen av familiens kjerneoppgaver, men tesen om at den moderne familien har blitt redusert til en isolert kjernefamilie bestående av foreldre og mindreårige barn, uten vitale bånd til eldre generasjoner, er både overilet og overdrevet. Generasjonsfamilien ser fortsatt ut til å stå sentralt – også i moderne menneskers liv. Besteforeldre hjelper til når barn og barnebarn er syke. Voksne barn – mange som selv er eldre av år – bidrar vesentlig til omsorgen for eldre foreldre, og mye selskap, trøst og penger flyter mellom generasjonene.

For å vurdere hvorvidt og hvor langt familien er til glede eller bekymring, tegner vi i Del I et demografisk bakteppe som kartlegger hvilke relasjoner og mønstre som karakteriserer dagens familier. Aldringen av befolkningen er ingen kortvarig (eldre)bølge, men en varig endring av befolkningens sammensetning, og de demografiske endringene gjenspeiles til en viss grad på

familienivå. Forlengelsen av livet har gjort at generasjonsrelasjonene mer varige. Foreldre og barn lever gjerne femti år eller mer av sine liv sammen, og besteforeldre og barnebarn mer enn tretti år. Flertallet av befolkningen tilhører gjennom storparten av livet familier med minst tre generasjoner, og en stigende andel er del av familier med fire generasjoner eller flere.

Derneft presenteres «solidaritetsmodellen», som legger til grunn at generasjonssolidaritet kan ytre seg langs flere dimensjoner: Sosialt (kontakt), emosjonelt (samfølelse, konflikt), instrumentelt (gjensidig hjelp) og normativt (som forpliktelse).

DEL 2: SAMHOLD OG UTVEKSLING MELLOM GENERASJONENE

Del 2 tar så for seg typer og grader av solidaritet langs hver av de nevnte dimensjonene:

Familien som sosialt nettverk: Generelt gjelder at samholdet mellom familiegenerasjonene fortsatt er betydelig. Det er en bemerkelsesverdig stabilitet over tid, de store sosiale endringene tatt i betraktning. De fleste eldre foreldre i Norge sier at de har god kontakt med sine voksne barn. Mer enn 60 prosent er sammen ukentlig eller oftere, som er omtrent på samme nivå som funnet i undersøkelser tilbake på 1960-tallet. Bare få bor sammen med barna i dag – færre enn tidligere, og vesentlig færre enn i land lenger sør og øst i Europa. Men mange har familie boende i nærheten; omkring 80 prosent av eldre foreldre har barn boende innenfor en radius på fem mil. Både yngre og eldre generasjoner ser ut til å foretrekke det slik: Nært, men ikke for nært.

Familien som primærgruppe: Forholdet oppleves også som emosjonelt nært av de fleste. Få rapporterer om konfliktfylte relasjoner, men foreldre er tilbøyelige til å vurdere forholdet som nærere enn deres voksne barn gjør. Dette er i tråd med den såkalte «investeringshypotesen» som legger til grunn at foreldre har investert mer følelser og omtanke i relasjonen til barna enn omvendt, og at forholdet derfor betyr mer for dem.

Familien som verdifelt: Såkalt normativ solidaritet, som først og fremst dreier seg om voksne barns ansvar overfor eldre foreldre, ser ut til å være bemerkelsesverdig robust, men finner nye former og uttrykk som lettere lar seg praktisere i et moderne samfunn. Det er for eksempel få i Norge som mener at

«voksne barn bør bo sammen med eller nær foreldre slik at de kan hjelpe dem», men majoriteten er enig i at «foreldre bør kunne stole på hjelp fra barna ved behov». Data fra Den norske studien av livsløp, aldring og generasjon (NorLAG) tyder på at oppslutningen om denne typen ansvarsnormer har gått noe ned det første tiåret av 2000-tallet, men hvorvidt det dreier seg om en vedvarende trend eller om tilfeldige svingninger, er så langt usikkert.

Familien som institusjon: Med funksjonell solidaritet siktes det til hjelp og støtte mellom generasjonene. Hjelpen flyter gjerne nedover fra eldre til yngre frem til 70–75-årsalderen, og deretter den andre veien, fra yngre til eldre. Til gjengjeld yter den eldre generasjonen gjerne økonomisk bistand til de yngre, blant annet ved kjøp av bolig. Besteforeldre, som er flere og mer ressursrike enn tidligere, er en viktig støtte for småbarnsfamilien, som «hjelpkorps» når og hvis behovene melder seg. I Norge er det sjelden behov for hjelp på daglig basis, men mange besteforeldre stiller opp mer sporadisk. Majoriteten passer barnebarn minst en gang i måneden, og prevalensen av barnebarnpass steg i løpet av perioden 2002–2007. Familien tar et større og mer direkte ansvar i land med en mer kollektiv familiekultur og en mindre utviklet velferdsstat, både når det gjelder hjelp til eldre og yngre generasjoner. Det er imidlertid minst like vanlig at familien hjelper til under den norske og nordiske velferdsmodellen, men da som oftest i mindre omfang, og som et supplement, ikke et alternativ, til velferdsstaten.

DEL 3: RESSURSER OG NY RISIKO – KUNNSKAPER OG KUNNSKAPSHULL

Del 3 ser de ulike former for generasjonssolidaritet i sammenheng, og retter blikket framover mot nye familieformer og nye risikofaktorer. «Familien» er ingen entydig enhet. Dagens familier er mer mangfoldige enn tidligere, og har krav på respekt for hver sin måte å være familie på. Noe av dette mangfoldet har røtter i migrasjonen, især fra såkalt fjernkulturelle deler av verden med en annen familiekultur enn den norske, ofte med mer kollektivistiske idealer, og relativt sterkere prioritering av eldre enn yngre generasjoner. Vi vet foreløpig lite om generasjonsrelasjoner i slike familier, og hvorvidt og hvor langt de tilnærmer seg norske mønstre.

Nye familieformer har kommet til med samboerskap, foreldreskap av samme kjønn og relasjoner til dine, mine og våre barn. Er de nye familieformene særlig sårbare, eller er de først og fremst eksempler på at familien er en robust sosial institusjon som klarer å ta inn i seg stadig nye varianter? Noe av familiens styrke ligger nettopp her, at den er fleksibel og gir rom for endring. Også dette trenger mer utforskning. Internasjonal forskning har antydnet at samboerskap svekker familiesolidariteten, men dette viser ikke norske data noen tegn til. Når det gjelder skilsmisse derimot, ser det ut til å være økt risiko for forholdet mellom generasjonene når foreldre er skilt, især mellom far og barn.

Rapporten konkluderer med å trekke fram fire områder med særlig behov for videre forskning. Det dreier seg om ansvarsdelingen mellom familien og velferdsstaten, om ulike former for «klemme» mellom forpliktelser til arbeid og familie, om innvandrerfamilienes særlige utfordringer, og om sårbare relasjoner og risiko mer generelt. For alle disse står likestilling mellom kjønnene sentralt. Det er også behov for studier som ser nærmere på familiesolidaritet og sosial ulikhet.

Foreliggende kunnskap om familiegenerasjoner i Norge bør oppdateres og fornyes. Særlig viktig er det at longitudinelle studier videreføres, der de samme personer og familierelasjoner følges over tid. Vi vet fortsatt lite om hva som *driver* familien og generasjonsrelasjonene: Hvor langt emosjonell tilknytning og tilhørighet rekker, hvor sterkt familien står som kilde til identitet, og hvilken vekt plikten har sammenliknet med samfølelse og empati. Her ligger også problemstillinger som står sentralt for å forstå hvordan hele storsamfunnet henger sammen, der solidariteten mellom familiegenerasjoner kan generaliseres til solidaritet mellom samfunnsgenerasjoner, det vil si mellom aldersgrupper i befolkningen, som er selve fundamentet som generasjonskontrakten og velferdsstaten hviler på.

DEL 1:

Introduksjon: Familien i livet og samfunnet

Familien er samfunnets grunnenhet, der livet starter og slutter. Vi fødes inn i familien og forlater den først ved døden, og er på sett og vis en del av familien også deretter, som minner hos gjenlevende og som kilde til identitet og uttrykk for hvem vi er og hvor vi kommer fra. Det er gjennom familien vi får dekket våre grunnleggende behov som mindreårige, det er via familien vi innlemmes og integreres i samfunnet, og det er familien som i bokstavelig forstand er våre nærmeste også ved graven. Dette er evige og universelle oppgaver som alle samfunn til alle tider må finne ordninger for: Tilhørighet og tilknytning til nære andre, utveksling av hjelp, tjenester og forpliktelser mellom generasjoner, fornyelse av familier og samfunn. Nye generasjoner legges til og overtar etter hvert for de gamle som har gått foran. Oppgavene er nok de samme, men de kan forvaltes på mange og ulike måter, med variasjon over tid og land. Variasjoner både hva struktur og funksjoner angår: Hvem som utgjør familien, hvilke rettigheter og plikter som knytter seg til familierelasjonene, og hvilke oppgaver – funksjoner – som familien og familierelasjonene har i storsamfunnet.

Så langt er det kjernefamilien bestående av mor, far og mindreårige barn som er gitt mest oppmerksomhet i så vel forskning som politikk. Dette til tross for at flertallet av befolkningen lever storparten av livet i familier med minst tre generasjoner. Forlengelsen av livet og aldringen av befolkningen har resultert i at generasjonsrelasjoner er mer langvarige enn noensinne. Stadig flere foreldre og barn lever femti år eller mer av sine liv sammen, og det er ikke lenger uvanlig at besteforeldre og barnebarn får mer enn tretti år sammen. En økende andel lever deler av livet i familier med fire generasjoner eller mer.

Tesen om at familien er redusert til en isolert kjernefamilien i det moderne samfunnet, med svake bånd til eldre generasjoner, som Talcott Parsons (1955) fremsatte for seksti år siden, ser ut til å være både overilet og overdrevet. Andre institusjoner har riktignok overtatt noen av familiens kjerneoppgaver, så som barnehager og skoler, arbeidsliv og velferdsstat. Generasjonsfamilien står likevel sentralt også i moderne menneskers liv og kan vanskelig erstattes fullt og helt av formelle organisasjoner. Besteforeldre hjelper til når barn og barnebarn er syke.

Voksne barn – mange selv eldre av år – bidrar til omsorgen for eldre foreldre. Både selskap, trøst og penger flyter fortsatt mellom generasjonene, først fra eldre til yngre generasjoner og siden fra yngre til eldre. Hva er det så som får folk til å holde sammen i familier, og hvordan henger familierelasjoner sammen? Hva forventes av de ulike familiegenerasjonene og hva betyr de for hverandre? Er familien i krise og generasjonene i konflikt? Hva sier forskningen på området? Hva er myter og hva er realiteter?

I diskusjonen av disse spørsmålene tar vi utgangspunkt i at mennesker inngår i sosiale nettverk der behov hos nære andre kan være like påtrengende som egne behov. Behov som ses hos fremmede kan vekke en allmenn forpliktelse om å hjelpe mennesker i nød, men styrken og formen av forpliktelser varierer med hvor nær og nærstående den andre er. Foreldre, barn, besteforeldre og barnebarn er sammen med partneren de nærmeste og viktigste når behovene melder seg. I noen deler av livet er de til hjelp, i andre kanskje mer til besvær. For å vurdere form og grad av samhold innenfor familien trenger vi først et bilde av familiestrukturen – hvilke relasjoner og mønstre som preger dagens familier. Dernest ser vi nærmere på innholdet – kvaliteten – av disse relasjonene: Er båndene tette eller fjerne, sterke eller svake, preget av samhold eller strid?

Demografisk bakteppe: Familierelasjoner i aldrende samfunn

Befolkningsstrukturen i Norge har i løpet av de siste hundre årene endret seg fra å se ut som en pyramide til å fremstå mer løkformet. Levealderen har økt så å si uavbrutt, med unntak av krigsårene, mens fødselstallene har gått ned. Balansen mellom barn og gamle har derfor endret seg betydelig. I 1950 var det 40 personer i alderen 65 år og eldre per 100 barn under 15 år. I 2000 hadde dette tallet steget til 76, og om ikke så mange årene vil det være omtrent like mange eldre (65+) som barn (0–14 år). Framskrivinger viser at dette vil skje rundt 2022–2023 (FN 2015).

Den demografiske utviklingen dreier seg ikke om noen kortvarig (eldre)bølge, men om en varig endring av befolkningens sammensetning. På lengre sikt kan kanskje økt migrasjon bidra til en gunstigere aldersbalanse, men uansett: En eldre befolkning har kommet for å bli i overskuelig framtid, og oppgaven blir å legge til rette liv og samfunn deretter. Det bør imidlertid legges til at aldringen av befolkningen i Norge er moderat sammenliknet med land

lengre sør og øst, så som Tyskland, Italia og Japan. Når Norge også har bedre økonomiske forutsetninger enn mange andre land, skulle vi også ha bedre forutsetninger enn de fleste for å tilpasse oss de nye realitetene.

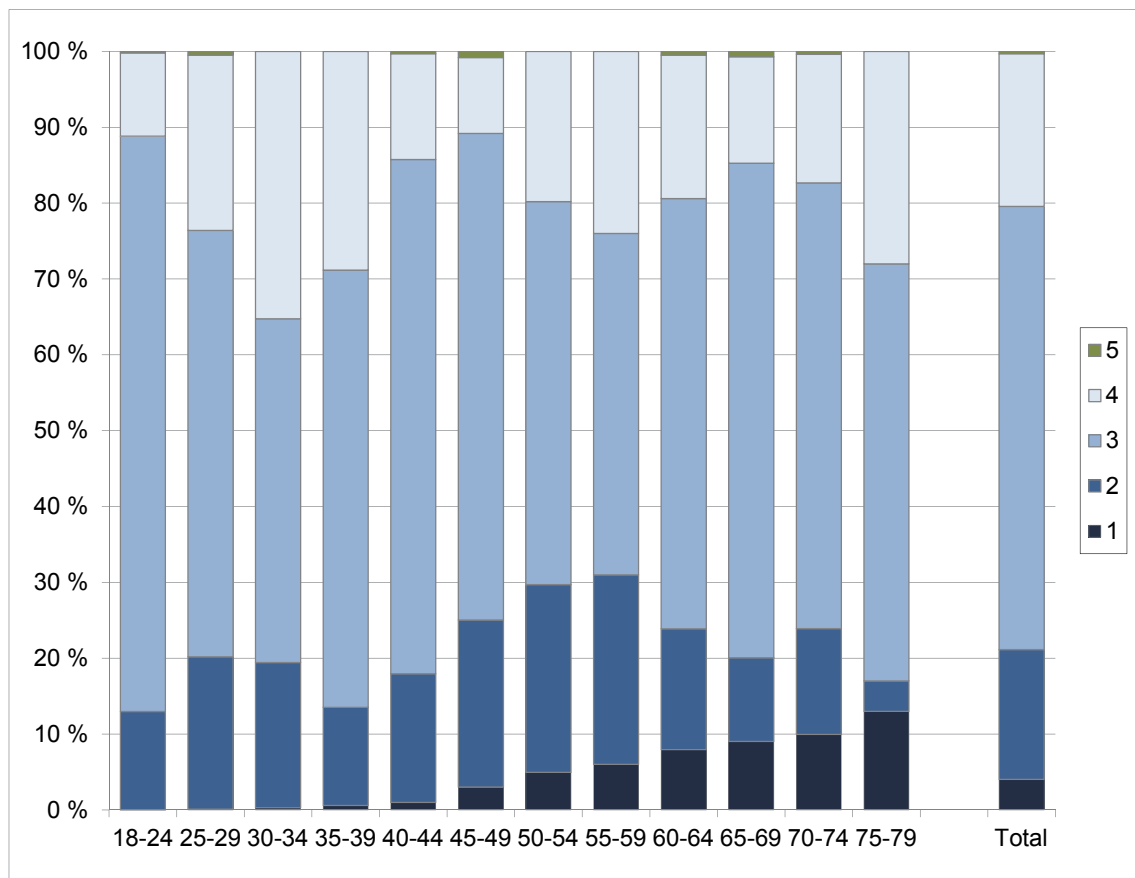
Befolkningsendringene med en økende andel eldre og en synkende andel barn gjenspeiles på familienivå: Gjennomsnittsparet har i dag flere foreldre enn barn (Preston 1984), og små barn har som regel flere besteforeldre enn søsken (Jensen m.fl. 2004). Hele 40 prosent av norske 10–12 åringer har alle fire besteforeldre i live (Hagestad 2006a). Familiedemografen Peter Uhlenberg (2005) har for USAs vedkommende beregnet at andelen tiåringer med fire besteforeldre ble så godt som syvdoblet fra 1900 til 2000 – fra 6 til 41 prosent. Selv blant trettiåringer er det nå vanlig å ha minst en av besteforeldrene i live. Data fra den norske studien av livsløp, aldring og generasjon (NorLAG) viser at over halvparten av 30–34-åringer fortsatt har minst en besteforelder og at en av fire fremdeles er barnebarn når de runder 40 år. Varigheten av relasjonen mellom foreldre og barn har også økt betydelig. Det er i dag vanligere å ha foreldre enn å være foreldreløs når man er i femtiårene. 56 prosent i alderen 50 til 59 år har fortsatt en eller begge foreldre og omkring en tredjedel opplever å kunne feire 60 årsdagen med minst en av foreldrene i live. Dette betyr at vi tilbringer langt flere år sammen med våre foreldre som voksne enn vi gjør som mindreårige barn og flere år som foreldre til voksne barn enn til småbarn. Stadig flere opplever å ha foreldre som fortsatt lever når de selv blir besteforeldre. Og en økende andel har fortsatt besteforeldre når de selv får barn. Ja, noen har også oldeforeldre.

Generasjonsmønstre over livsløpet

Figur 1 illustrerer noe av variasjonsbredden i norske generasjonsfamilier. Familiestrukturer med tre generasjoner er alt i alt den vanligste konstellasjonen i storparten av livsløpet. Hvor mange som tilhører familier med to, tre, fire eller flere generasjoner er langt på vei avhengig av egen alder. I trettiårene er forholdsvis mange (omtrent 1/3) lokalisert i en fire-generasjonsfamilie, fordi en gjerne da har fått egne barn mens besteforeldre fortsatt lever. Fire-generasjonsfamilier er også forholdsvis vanlige mot slutten av 70-årene, da nær 30 prosent har blitt oldeforeldre. Unge voksne (18–24 år) og de som er i slutten av førtiårene er minst tilbøyelige til å være del av familier med fire generasjoner. De førstnevnte har stort sett ikke fått barn ennå og få har oldeforeldre. De siste

har gjerne ikke lenger besteforeldre som lever og flesteparten av dem har ikke rukket å selv bli besteforeldre.

Figur 1. Antall generasjoner i familiestrukturen etter individers alder (18–79 år)

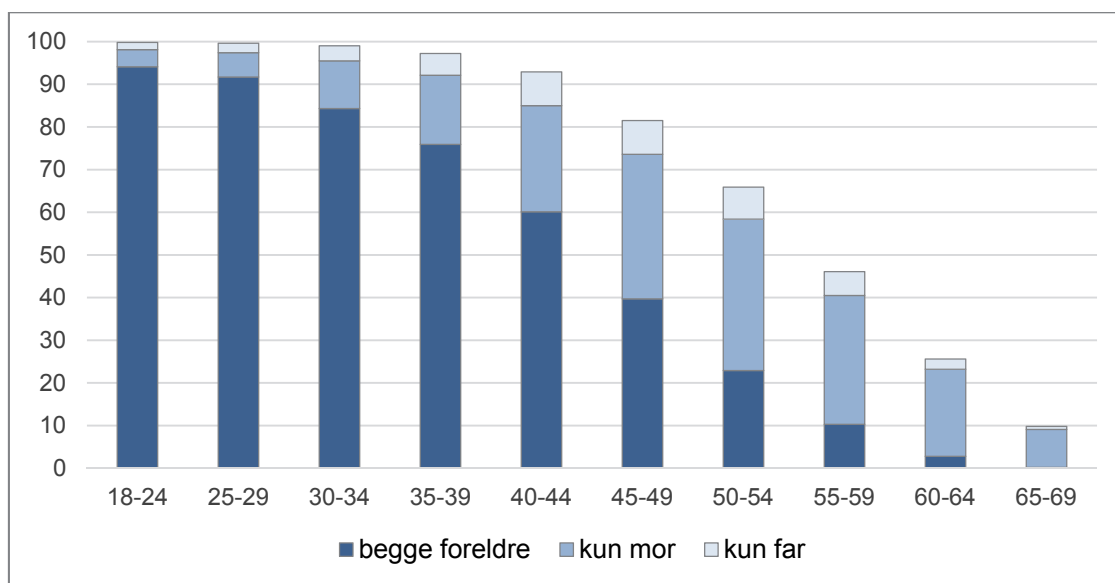
Kilde: NorLAG2/LOGG (Herlofson og Hagestad 2011a)

Det finnes mange typer generasjonsfamilier, og variasjonen øker med nye samlivsformer via skilsmisser og gjengifte. Noen er del av store familienettverk, andre har verken noen over eller under seg i generasjonsstrukturen. For mange er ektefellen eller samboeren den aller nærmeste og viktigste. Kvinner er tilbøyelige til å gifte seg tidligere enn menn, men blir også enslige tidligere fordi de lever lenger og fordi de gjerne giftet seg med en noe eldre mann. Flertallet av mennene har fortsatt en partner etter å har passert 80 år, mens majoriteten av kvinnene blir enslige tidlig i 70-årene. At menns levealder har nærmet seg kvinners de siste årene, kan gjøre at flere kommer til å leve lenger i parforhold enn i dag (Keilman og Christiansen 2010). Stigende skilsmisserater vil kunne ha motsatt effekt, men samtidig er det også en økende tendens til å danne par uten å flytte sammen i eldre år, såkalt særboerskap eller på engelsk: LAT (living

apart together). Det er fortsatt lite kunnskap om hvor (u)vanlige slike relasjoner er og hvilken betydningen de kan tenkes å få.

Foreldre er en kilde til hjelp og støtte storparten av livet, men med økende alder stiger risikoen for helsesvikt, etter hvert i en grad som gjør dem avhengige av hjelp i kortere eller lengre tid. Figur 2 viser hvor mange som har en eller begge foreldre som lever etter alder. Blant de yngste (18–29 år) har alle foreldre og nesten samtlige har både mor og far. Blant 40–44-åringene har fortsatt over 90 prosent minst en av foreldrene, men det er en god del (4 av 10) som ikke lenger har far og omkring en fjerdedel har mistet mor. Nærmere halvparten har fortsatt foreldre når de befinner seg i siste halvdel av femtiårene, men fra den alderen er det vesentlig vanligere å ha mor enn far. For de eldste (60–69 år) betyr det å ha foreldre nesten utelukkende å ha mor i live.

Figur 2. Andel med foreldre i live etter alder.

Kilde: NorLAG2/LOGG

Det er i dag få unge voksne som er uten besteforeldre. I aldersgruppen 18–24 år gjelder dette bare i overkant av 10 prosent. Som nevnt, opplever mange å dele mer enn tre tiår av livet med minst en av besteforeldrene. Over halvparten av 30–34-åringene er fortsatt barnebarn, men det blir stadig færre som har besteforeldre når 40-årsalderen nærmer seg. I aldersgruppen 40–44 år har 15 prosent fortsatt besteforeldre. For de eldste barnebarna (30 år+) betyr det å ha besteforeldre først og fremst å ha bestemor og aller vanligst er det å ha mormor. Her slår fødealder i to foreldregenerasjoner ut i tillegg til kjønnsforskjeller i

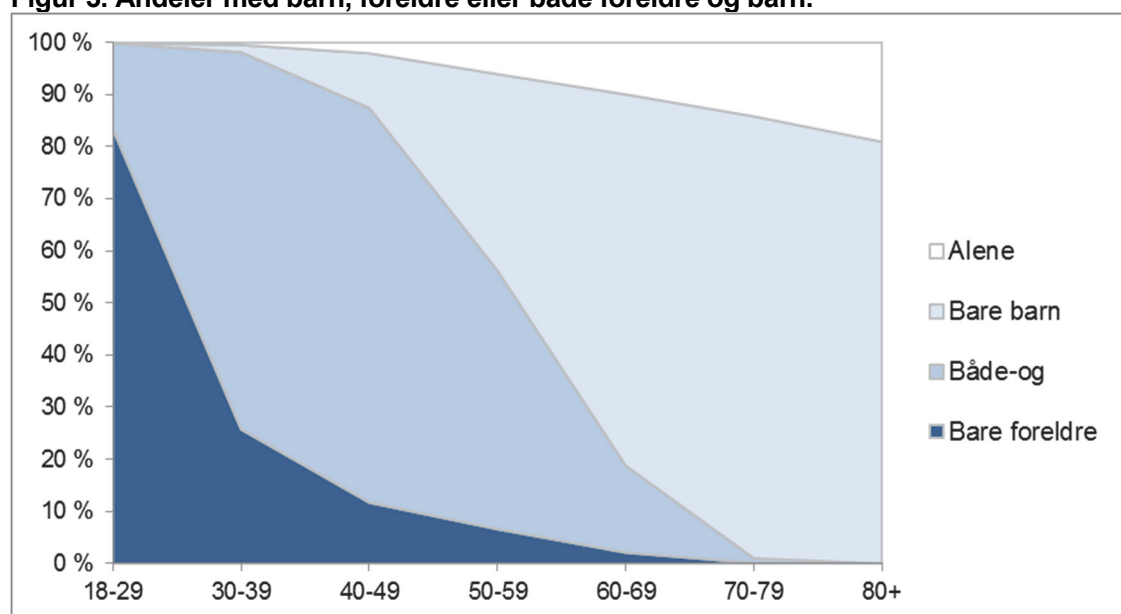
levelder. Kontrasten mellom mormor og farfar blir derfor ekstra stor – blant barnebarn som er 30 år og eldre har litt over 60 prosent mormor, 14 prosent har farfar. Mormor er altså den av de fire besteforeldrene som barnebarn deler flest år med – i gjennomsnitt.

Alder for når kvinner og menn blir besteforeldre varierer veldig. Noen blir besteforeldre når de er i slutten av trettiårene, andre er nærmere 80 år når de får sitt første barnebarn. I dag har halvparten av kvinnene blitt bestemødre innen 52-årsalderen, mens halvparten av mennene er bestefedre når de er 55 år (Noack, Dommermuth og Lyngstad 2011).

Det er lite kunnskap om oldeforeldre og tippoldeforeldre. Ut fra NorLAG vet vi at omkring en av tre blant de eldste (75–79 år) har oldebarn, men det ble ikke spurt om de hadde tippoldebarn. Svært få, om noen, studier har kartlagt tippoldeforeldre, og det er også få som har undersøkt oldeforeldre og oldebarn. En viktig grunn er at de som er mest tilbøyelige til å være henholdsvis (tipp)oldebarn og (tipp)oldeforeldre er de aller yngste og de aller eldste og disse aldersgruppene utelukkes som regel fra surveyundersøkelser (Herlofson og Hagestad 2011a).

Så langt har vi tatt for oss familiegenerasjonene hver for seg. Vi avrunder med å sette relasjonene sammen i familiekonstellasjoner, men forenkler framstillingen i figuren under (figur 3) ved å begrense oss til den nærmeste generasjonen over (foreldre) og under (barn).

Figur 3. Andeler med barn, foreldre eller både foreldre og barn.

Kilde: NorLAG2/LOGG (Daatland, Veenstra og Lima 2009).

Vi starter livet som yngste generasjon i familien og med økende alder beveger vi oss mot høyre i figuren og oppover i generasjonslinjen. De aller fleste har fortsatt foreldre når de selv blir foreldre og befinner seg dermed i en mellomgenerasjon. Dette er den vanligste konstellasjonen i alderen 30–55 år. Utover i femtiårene øker andelen som rykker opp som eldste generasjon med en eller to generasjoner under seg. Fra 70-årsalderen er det så å si ingen igjen med foreldre. Fra da av tilhører nesten samtlige den eldste generasjonen i familien. Figur 3 gir oss mulighet til å få en oversikt over hvor mange det er som befinner seg mellom foreldre og barn, men siden den er forenklet sier den for eksempel ikke noe om hvor mange som fortsatt har foreldre når de får barnebarn. Data fra NorLAG viser at nesten tre av ti besteforeldre har foreldre som fortsatt lever. Dette er vanligere blant kvinner (32 %) enn blant menn (24 %) (Herlofson 2015a).

Vi må ikke glemme de som er alene i generasjonsstrukturen, de som verken har generasjoner over eller under seg. Etter hvert som foreldre faller fra blir barnløse stående alene igjen. Blant 70–79-åringene i NorLAG gjelder dette 10–15 prosent. Andelen barnløse er for tiden stigende. Omkring 20 prosent av menn født i 1962 er uten egne barn. Tilsvarende andel for 1943 kohorten er 13 prosent (Lappegård, Rønsen og Skrede 2011). Dette betyr at det blant morgendagens eldre vil være flere som er alene i generasjonsstrukturen enn hva som er tilfellet i dag.

Vi har til nå holdt oss til strukturelle trekk, hvordan familiemønstre og generasjonsrelasjoner endrer seg over livsløpet. Enda viktigere er innholdet i disse relasjonene.

Myter og realiteter: samhold eller strid mellom generasjoner?

Hva er det som får oss til å henge sammen i familier, og hvordan? Fordi vi har nytte av hverandre? Fordi vi identifiserer oss med nære andre og så å si emosjonelt sett vokser sammen? Fordi de kulturelle normene (plikten) tilsier det? Eller av alle disse og flere grunner? Hvor sterke eller svake er familiebandene, hvor tette eller løse?

Det er en overdrivelse å si at det er allmenn enighet på dette feltet. Velferdsstaten har gjort oss mer uavhengige av familien. Beskyttelse og ressurser som man tidligere måtte finne i familien, er det i dag tilgang til på andre måter, men andre sider av familien kan vanskelig erstattes av formelle organisasjoner,

så som emosjonell trygghet og tilhørighet. Innholdet i familierelasjoner på tvers av generasjonene kan også ha endret seg som følge av urbanisering og endringer i arbeidsliv. Det er ikke alltid lett å vurdere hvor langt slike endringer også vitner om dypere verdimessige endringer i samfunnet, som for eksempel en tiltakende individorientering. Det kan også være vanskelig å skille mellom ønsker og muligheter. Når det for eksempel har blitt vanligere for voksne generasjoner å bo hver for seg, vitner det da om en stigende avstand mellom dem eller om at gammel tvang har blitt erstattet av nye muligheter?

Oppfatningen om at familien er i fare står sterkt blant folk flest, mens aldersforskere er tilbøyelige til å tegne et mer positivt bilde av den moderne familien. At solidariteten mellom generasjonene ikke var noen selvfølge før heller, kan det fjerde budets krav om å hedre sin far og mor være et tegn på, for da hadde vel slike normer vært unødvendige. Den folkelige bekymringen for familien kan være et utslag av familiens evige betydning, som må forsvares både mot reelle og innbilte farer. At familien er i endring kan være en kilde til uro, men vitner på den andre siden om familiens styrke.

For å beskrive innholdet i generasjonsrelasjoner vil vi her benytte den såkalte solidaritetsmodellen. Vi bruker denne modellen både fordi den står sentralt i forskningen på dette området og fordi den gir mulighet for å belyse familiesolidaritet langs flere dimensjoner.

Solidaritetsmodellen

Solidaritetsmodellen (The intergenerational solidarity model), som har blitt utviklet av Vern Bengtson og hans kolleger (bl.a. Bengtson og Roberts 1991), legger til grunn at solidariteten mellom familiegenerasjonene kan ytre seg langs flere dimensjoner: Sosialt (samvær), emosjonelt (samfølelse), instrumentelt (gjensidig hjelp) og normativt (som forpliktelse). Høy grad av solidaritet viser seg for eksempel ved at generasjonene bor i nærheten av hverandre, omgås ofte, har et følelsesmessig nært forhold, hjelper hverandre og føler seg forpliktet overfor hverandre.

En tidlig formulering av modellen så de ulike trekkene som uttrykk for samme latente solidaritetsfaktor, men empiriske studier viste seg å ikke gi støtte til en slik enhetsmodell. Senere revisjoner har derfor understreket den flerdimensjonale karakteren av familiesolidaritet. Det er for eksempel liten grunn

til å tro at solidariteten varierer parallelt langs alle dimensjonene. For eksempel kan plikten og følelsene ta ulike veier – hva man gjør følger ikke nødvendigvis av hva man bør. Den moderne familien kan dessuten ha blitt mindre plikt-regulert enn den tradisjonelle og mer preget av de rent personlige relasjonene.

Solidaritetsmodellen har blitt kritisert for å idyllisere familien, som ifølge kritikerne er bedre beskrevet av ambivalens enn av solidaritet, det vil si av blandete følelser og motstridende forventninger (Connidis og McMullin 2002, Lüscher og Pillemer 1998). Solidaritetsmodellen har som svar på denne kritikken inkludert konflikt som en sidestilt dimensjon til solidaritet. Familie-relasjoner kan dermed være preget av både solidaritet og konflikt eller ingen av delene (Bengtson m.fl. 2002).

Plan for notatet og datakilder

I det neste kapitlet tar vi for oss typer og grader av solidaritet (og konflikt) mellom familiegenerasjoner. Framstillingen følger denne rekkefølgen: Vi starter med strukturell og sosial solidaritet (geografisk nærhet og kontakt). Så følger emosjonell solidaritet og konflikt. Deretter tar vi opp den normative solidariteten (former for og grader av familieforpliktelser) og til slutt gir vi en beskrivelse av funksjonell solidaritet, nærmere bestemt ytelser av praktisk og økonomisk hjelp og omsorg. Vi vil her først og fremst holde oss til foreldre og voksne barn. Besteforeldres rolle og betydning blir belyst i den påfølgende delen.

Vi avrunder med et mer helhetlig perspektiv. Vi skal se at familien på flere måter er bemerkelsesverdig robust. Normene kan nok ha blitt rundere, men de er der fortsatt, og familien er for folk flest fortsatt den sentrale institusjonen og gruppen som man samles i og rundt både ved festlige anledninger og når behovene kaller. Blod er i så måte fortsatt tykkere enn vann, men der er også risikofaktorer. Noen eksempler er økende skilsmisserater, familie og arbeid i klemme og sårbare familier. Vi skal se at det også er mangel på kunnskap om familien og en del av oppdraget er nettopp å identifisere slike kunnskapshull og behov for ny forskning.

Vi vil benytte oss av flere datakilder, men først og fremst Den norske studien av livsløp, aldring og generasjon (NorLAG). Studien er konsentrert om fire sentrale områder i livet, hvorav ett av dem er familie og generasjoner (Slagsvold m.fl. 2013). Den er utformet som en longitudinell undersøkelse og

har så langt hatt to runder med datainnsamling: den første i 2002–2003 og den andre fem år senere, i 2007–2008. En tredje runde er planlagt for 2016. Utvalget i den første runden var personer i alderen 40 til 79 år (N=5,555). Et flertall av disse ble fulgt opp i den andre runden. I denne runden ble NorLAG koblet sammen med den internasjonale Generations and Gender Study (GGS), som ble satt i gang av FN (Vikat m.fl. 2008). Den sammenslåtte datainnsamlingen fikk navnet LOGG (Lifecourse, Generations and Gender). Utvalget ble utvidet, både ved at antall respondenter over 40 år ble økt, og ved at aldersgruppen 18–39 år ble inkludert (N=15,156 i alderen 18–85 år). Studier som er basert på disse dataene omtaler av og til datakilden som LOGG og av og til som GGS Norway. I denne kunnskapsstatusen vil vi referere til begge de to datainnsamlingene NorLAG har hatt (NorLAG1 og NorLAG2/LOGG), og for enkelthetens skyld vil vi i hovedsak benytte navnet NorLAG. Noen av funnene vi refererer til, er hentet fra tidligere publiserte studier, andre er basert på analyser vi har gjort spesielt for denne kunnskapsstatusen.

En annen undersøkelse vi vil benytte er OASIS (Old age and Autonomy – the role of Service systems and Intergenerational Solidarity). Dette er den første komparative studien Norge var med i som belyste forholdet mellom generasjonene. Datainnsamlingen fant sted på begynnelsen av 2000-tallet og inkluderte storbybefolkningen i England, Tyskland, Spania og Israel i tillegg til Norge (Daatland og Herlofson 2004).

Der det er mulig, vil vi også sammenlikne norske funn med resultater fra andre land i Europa ved å bruke data fra GGS og SHARE-studien (The Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe). Norge deltar ikke i SHARE, men NorLAG har flere like spørsmål om forholdet mellom generasjonene, som gjør sammenlikninger mulige.

DEL 2

Samhold og utveksling mellom generasjonene

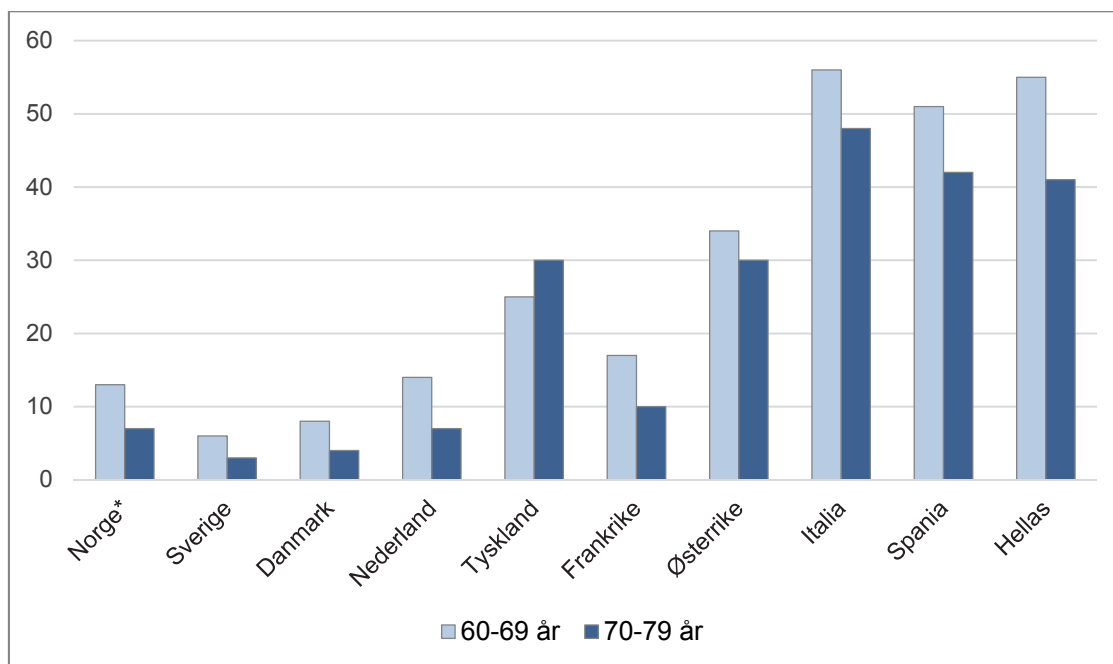
Familien som sosialt nettverk: Geografisk nærhet og kontakt

Avstand mellom generasjoner og kontaktmønstre har blitt belyst i en rekke tidligere internasjonale studier, og ofte har de to blitt studert i sammenheng (f.eks. Bordone 2009, Frankel og DeWit 1989, Greenwell og Bengtson 1997, Hank 2007). Geografisk nærhet har naturlig nok stor betydning for samværs- mønstre, men har mindre betydning for andre former for kontakt. Vi skal her se på hvor nær foreldre og voksne barn bor og deretter belyse kontakten mellom dem, først og fremst i form av samvær.

GEOGRAFISK NÆRHET

Historikere har vist at flergenerasjonshushold aldri har vært noe ideal i det nordvestlige Europa (Gaunt 1983, Laslett 1984). Det ønskelige har vært å etablere eget hushold ved giftermål, men det har ikke alltid vært like lett å realisere. For øvrig var det ikke uvanlig før at ugifte ble boende med foreldre så lenge de var i live. I dag bor ganske få eldre sammen med voksne barn. Andelen er høyere på landet enn i byene, og dette er også en viktig grunn til at flergenerasjonshushold er noe vanligere i Norge enn i Sverige og Danmark som er mer urbaniserte og sentraliserte (Sundström 1994). Dette er illustrert i figuren under som viser andel eldre som bor sammen med barn i et utvalg europeiske land. I Sør-Europa bor over halvparten av 60- til 69-åringene sammen med barn. Blant 70–79-åringene er det noe færre, men fortsatt over 40 prosent. Tyskland og Østerrike er i en mellomposisjon. De skandinaviske landene, samt Nederland og Frankrike, har de laveste andelen generasjons- hushold, og aller lavest er andelen i Sverige (figur 4).

Figur 4. Andel som bor sammen med barn i ulike europeiske land (%).

Kilder: NorLAG2/LOGG og SHARE (Hank 2007).

En viktig grunn til de høye ratene i Sør-Europa er at voksne barn drøyer utflyttingen fra foreldrehjemmet. I Italia bor for eksempel hele 30 prosent av menn i alderen 30–34 år fortsatt hjemme hos foreldre (Billari m.fl. 2008). En annen grunn er at det er langt vanligere at eldre bor sammen med barn når de ikke lenger kan klare seg selv. Av OASIS studien gikk det frem at mens 6–7 prosent av eldre storbybeboere i Norge (75 år og eldre) bodde sammen med barn, gjaldt det samme for 38 prosent i Spania (Daatland og Herlofson 2004).

Det figur 4 ikke viser er hvor mange som også bor med barnebarn. I tidligere tider i Norge var det, som nevnt, ikke uvanlig at ugifte barn ble boende igjen hos foreldre til de døde. I Sør-Europa er dette fortsatt ganske vanlig, men i sør er det også mer vanlig at tre (eller til og med fire) generasjoner bor sammen enn hva som er tilfellet lenger nord. Det er imidlertid vanskelig å finne pålitelige opplysninger, for både statistikk og forskning er nesten utelukkende innrettet mot foreldre og barn (Bordone 2009, Hank 2007, Shelton og Grundy 2000, Smits, van Gaalen og Mulder 2010). I en kunnskapsstatus om besteforeldreskap i Europa kommenterer Glaser og kolleger (2010) at det finnes lite informasjon om hvor mange besteforeldre og barnebarn som bor sammen. Dette gjør det også vanskelig å si noe om endringer over tid, men statistikk fra USA har vist en klar økning i flergenerasjonshushold de siste

tiårene, inkludert hushold bestående av besteforeldre og barnebarn (Taylor m.fl. 2011). Albuquerque (2011) rapporterer om en tilsvarende trend for Portugal. Hovedforklaringen er en økning av økonomiske problemer, særlig etter finanskrisen. Mellom 2007 og 2009 økte antall flergenerasjonshushold i USA med nesten 1 million (fra 11 til 11,9 mill.). En drøy tredjedel av disse husholdene (i 2009) var tregenerasjonshushold (besteforeldre, mellomgenerasjon og barnebarn) (Taylor m.fl. 2011). Når det gjelder Norge er det få besteforeldre og barnebarn som bor sammen. Data fra NorLAG studien viser at bare én prosent av besteforeldre delte hushold med barnebarn.

Selv om det for Norges del er uvanlig at voksne barn og foreldre bor sammen (med unntak av en periode tidlig i barnas voksenliv, og gjerne da i forbindelse med utdanning), og selv om landet vårt er preget av store avstander, er generasjonene stort sett bosatt nokså nær hverandre. Data fra NorLAG (første runde) viser at blant foreldre som ikke bodde sammen med voksne barn, så hadde 15 prosent minst ett av barna sine som nærmeste nabo. Dette var noe vanligere på landet enn i byene: 21 prosent av 70–79-åringene bosatt i landkommuner hadde voksne barn som nærmeste nabo sammenliknet med 13 prosent av de som bodde i sentrale bystrøk. Samtidig var det også vanligere at eldre i landkommunene hadde barna boende langt unna (mer enn 50 km) enn hva som var tilfellet for beboerne i storbystrøk – 34 versus 11 prosent (Daatland og Herlofson 2006).

Data fra NorLAGs andre runde viser at omkring 80 prosent av foreldre i alderen 60 til 79 år hadde barn boende innen en radius på fem mil. Omtrent samme mønster er vist for Sveriges del (Malmberg og Petterson 2007). Det er små kjønnsforskjeller i Norge. NorLAG-data viser at litt flere av fedrene bodde sammen med eller hadde barn i umiddelbar nærhet (inntil 200 meter). Det er også slik at sønner bodde noe nærmere foreldre enn døtre. Analyser av norske registerdata viser samme mønster: gifte menn bor signifikant nærmere foreldre enn det gifte kvinner gjør (Løken, Lommerud og Lundberg 2013). Løken og kolleger påpeker at en viktig årsak er den lave geografiske mobiliteten blant lavt utdannede menn, og da spesielt i landkommunene. Familieband er muligens særlig viktig for jobbmulighetene til menn med lav utdanning, noe som bidrar til kort avstand til foreldre (Løken m.fl. 2013). Det bør påpekes at det her dreier seg om relativt unge par (født i perioden 1967–72). Svenske

registerdata viser også at unge menn har en tendens til å bosette seg nærmere foreldre enn unge kvinner. Kvinner som er i slutten av femtiårene er derimot omtrent like tilbøyelige til å bo nære foreldre som menn i samme alder. Hvorvidt dette mønsteret kommer av at døtre og foreldre flytter nærmere hverandre når den eldre generasjonen får behov for hjelp, eller om det har å gjøre med kohortforskjeller (at døtre over femti alltid har bodd nærmere foreldre enn sønner), sier ikke studien noe om (Malmberg og Petterson 2007). De svenske dataene viser for øvrig også at sannsynligheten for å ha voksne barn boende 'rett rundt hjørnet' var lavere for mødre enn for fedre, som vi også finner for Norges del.

Bor foreldre og voksne barn nærmere hverandre når barna selv har barn? Svenske registerdata tyder på det. Malmberg og Petterson (2007) konkluderer at sannsynligheten for at de to generasjonene bor i nærheten av hverandre er vesentlig høyere dersom det også er barnebarn i familien. Foreldre og barn er tilbøyelige til å flytte nærmere hverandre etter at barnebarn har kommet til (Petterson og Malmberg 2009, Smits 2010). En nederlandsk undersøkelse viser at det først og fremst er foreldregenerasjonen som flytter på seg (Smits 2010). Årsaken er at de ønsker å være mer sammen med barnebarn og å være mer til hjelp med barnepass og liknende. Forklaringen er altså ikke at de selv begynner å få skrantende helse og har behov for mer hjelp fra barna om vi skal generalisere fra en nederlandsk studie (van Diepen og Mulder 2009).

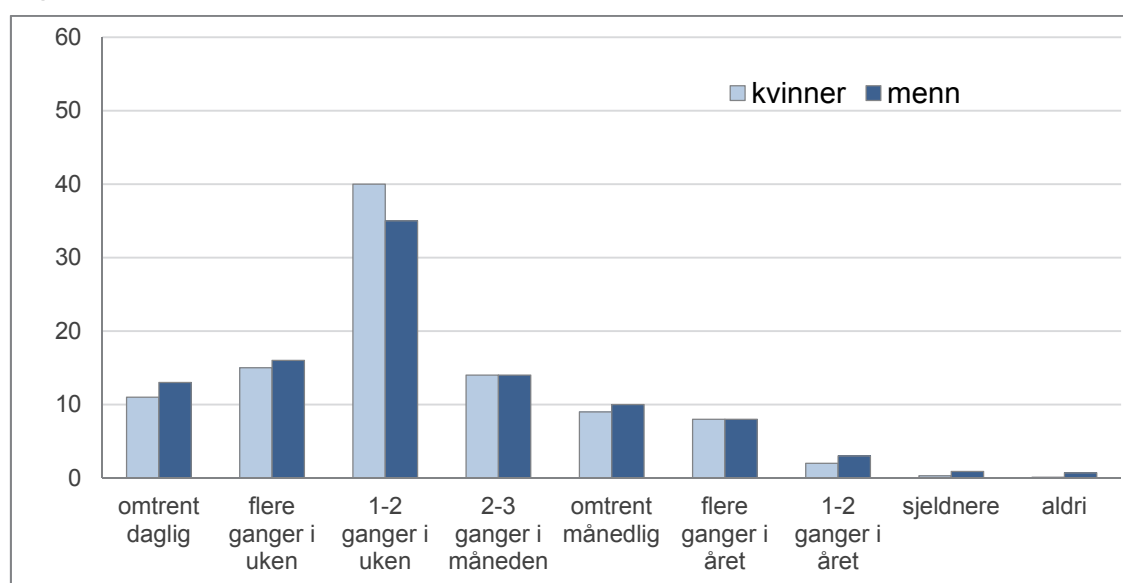
KONTAKT MELLOM GENERASJONENE

Flere tidligere studier belyser kontakten mellom familiegenerasjonene, først og fremst mellom (eldre) foreldre og voksne barn. Et gjennomgående funn er at det er hyppig kontakt mellom de to generasjonene og at det ikke ser ut til å ha funnet sted noen nedgang i løpet av de siste tiårene (Grundy og Shelton 2001, Kalmijn og De Vries 2009, Treas og Gubernskaya 2012). Samværshyppigheten har snarere vært stabil, mens det har vært en økning av andre former for kontakt, mye takket være den elektroniske utviklingen (Kalmijn og De Vries 2009, Treas og Gubernskaya 2012).

Data fra NorLAG (andre runde) viser at det store flertallet, mer enn 60 prosent, av eldre foreldre i Norge rapporterte at de var sammen med minst ett av barna minst en gang i uken. Svært få var sammen kun 1–2 ganger i året eller

enda sjeldnere (se figur 5). Det viser seg å være små kjønnsforskjeller i samværmønstre for foreldre (60–79 år), men litt flere menn enn kvinner var sammen med barn veldig ofte (daglig eller flere ganger i uken). Flere kvinner enn menn hadde kontakt 1–2 ganger i uken. Dette kan kanskje virke overraskende. Et vanlig funn i internasjonale studier er at mødre har hyppigere kontakt enn menn (Hank 2007, Nolan og Scott 2006, Swartz 2009). Men som vi så ovenfor, var det litt vanligere blant fedre enn blant mødre å ha barn i umiddelbar nærhet, noe som kan forklare kjønnsforskjellen i hyppig kontakt.

Figur 5. Foreldres samvær med voksne barn

Kilde: NorLAG2/LOGG

Data fra første runde av NorLAG viser at ukentlig kontakt var vanligere i byer enn i landkommuner. Daglig samvær, derimot, var vanligere på landet. Mens tre av ti eldre (70–79) bosatt i landkommuner var sammen med barn på daglig basis, gjaldt det samme for 16 prosent i sentrale bystrøk. Det var på den andre siden også vanligere med sjelden kontakt på landet. 26 prosent var sammen med barna bare noen få ganger i løpet av året. I de sentrale bystrøkene gjaldt dette for bare åtte prosent (Daatland og Herlofson 2006). Kontrastene i kontakt ser altså ut til å være vesentlig større i landkommuner enn i byene, noe som har sammenheng med tilsvarende kontraster i geografisk avstand. Langt flere av de eldre på landet hadde minst ett av barna boende svært nær, men det var også flere som har barna et godt stykke unna sammenliknet med i byene.

Det er vanskelig å sammenlikne kontaktmønstre på tvers av studier. Noen ser kun på samvær (som i NorLAG), andre inkluderer andre former for kontakt. Videre er det noen som spør om kontakt med hvert av barna, mens andre spør om kontakt med barna alt i alt eller med det barnet de har hyppigst kontakt med. Andre igjen velger ut et tilfeldig barn og spør om kontakt med dette ene barnet. For å kunne sammenlikne kontaktmønstre i Norge med andre europeiske land vil vi derfor referere til resultater fra OASIS-studien der samme spørsmål ble stilt i alle deltakerlandene. Konklusjonen fra denne studien var at det alt i alt var en betydelig grad av sosial kontakt i alle landene, men det var hyppigst samvær i Spania, først og fremst fordi mange eldre bodde sammen med minst ett av barna. Over 90 prosent i Spania var sammen med barn minst en gang i uken, mot 60 prosent i Tyskland, 70 prosent i Norge og 80 prosent i England. I både Spania, England og Norge hadde mer enn 90 prosent kontakt via telefon, epost o.l. minst ukentlig. I Tyskland gjaldt dette for 75 prosent (Daatland og Herlofson 2004).

Kontakt med barn varierer med foreldres sivilstand. Dette gjelder særlig for skilsmisse og særlig for menn (Albertini og Garriga 2011, Daatland 2007b, Kalmijn 2008). Data fra andre runde av NorLAG viser at 41 prosent av skilte fedre var sammen med barn minst en gang i uken sammenliknet med 68 prosent av gifte fedre og 66 prosent av enkemenn. Og mens 10 prosent av gifte og 6 prosent av enkemenn så sine voksne barn sjeldnere enn en gang i måneden, var tilsvarende andel for skilte fedre 28 prosent. For mødre fant vi også hyppigere samvær blant de som var gift eller enker (70 % av gifte, 67 % av enker) enn blant skilte (58 %), men sivilstand hadde ikke noe å si for sjelden kontakt.

Vi har så langt sett på geografisk avstand og kontakt fra foreldres perspektiv. Tar vi de voksne barnas synsvinkel, vil bildet som regel se annerledes ut fordi foreldre i Norge gjerne har mer enn ett barn. Blir foreldre spurt om kontakten med barna alt i alt, vil de trolig ta alle barna i betraktning, mens barnets svar kun gjelder dem selv (og ikke søsknene). Det er derfor viktig å være oppmerksom på *hvem* det er som blir spurt og være klar over at svar fra foreldre som regel ikke kan sammenliknes med svar fra barn.

Resultater fra NorLAGs andre runde viser at omtrent like mange blant døtre som blant sønner rapporterte om ukentlig samvær med foreldre. Når vi skiller mellom samvær med henholdsvis mødre og fedre, viser analysene at

kontakten med mødre var noe mer frekvent enn kontakten med fedre. 45 prosent av døtrene og 43 prosent av sønnene oppga at de var sammen med mødre minst en gang i uken, tilsvarende andeler for samvær med fedre var henholdsvis 39 og 37 prosent.

Har det noe å si for kontakten mellom de to generasjonene – foreldre og barn – om det også er barnebarn i familien? Studier fra Nederland og USA tyder på det (Bucx m.fl. 2008, Ward, Deane og Spitze 2014). Bucx og kolleger finner at voksne barn med egne barn under seks år var mer tilbøyelige til å ha både daglig og ukentlig kontakt med foreldre sammenliknet med barnløse. Dersom barna deres var eldre enn seks år, var det derimot ingen forskjeller i kontaktmønstre (Bucx m.fl. 2008). Studien deres inkluderte imidlertid kun unge voksne barn, det vil si under 35 år. Data fra NorLAG viser at ukentlig samvær med foreldre var mindre vanlig blant barnløse enn blant de med barn, uansett barnas alder. Forskjellen viste seg imidlertid å være minst (og heller ikke statistisk signifikant) for aldersgruppen 40–49 år. Dette kan forklares med at voksne barn i denne alderen gjerne har barn som er eldre, og mange konkurrerende aktiviteter kan være til hinder for tett kontakt med foreldre.

En sak er hvor nær de ulike familiegenerasjonene bor og hvor ofte de har kontakt, en annen er hvor nær de står følelsesmessig sett. Hyppig kontakt trenger ikke nødvendigvis å tilsi at kvaliteten på relasjonen er god, eller omvendt – sjelden kontakt betyr ikke nødvendigvis at generasjonsforholdet er dårlig (Lawton, Silverstein og Bengtson 1994). Nedenfor skal vi belyse kvaliteten på relasjonen mellom foreldre og voksne barn ved å se på emosjonell nærhet og eventuelle konflikter.

Familien som primærgruppe: Relasjonskvalitet (emosjonell nærhet og konflikt)

Konklusjonen etter å ha gått igjennom en rekke internasjonale studier på området, er at det er relativt lite forskning som belyser relasjonskvalitet sammenliknet med hva som er tilfellet for andre dimensjoner ved generasjonssolidaritet, slik som geografisk avstand, kontakthypighet og hjelpemønstre. Det finnes så langt heller ikke noen standardmål for relasjonskvalitet, noe som gjør det vanskelig å sammenlikne på tvers av land eller på tvers av tid. I enkelte studier har man inkludert et enkeltspørsmål der respondentene blir bedt om å vurdere

kvaliteten på relasjonen alt i alt (f.eks. Komter og Knijn 2006, Steinbach 2008), i andre dreier spørsmål seg om følelsesmessig støtte (f.eks. Van Galen og Dykstra 2006), affeksjon (Lawton, Silverstein og Bengtson 1994), tilknytning (Szydlik 2008) eller fortrolighet og beundring (Schwarz m.fl. 2005). I noen studier fremheves positive sider ved relasjonen (som illustrert over), i andre er mer negative aspekter i fokus – som for eksempel negativ kvalitet (Birditt, Jackey og Antonucci 2009), ambivalens eller blandete følelser (bl.a. Fingerman m.fl. 2008, Pillemer m.fl. 2007) og konflikt og spenning (Clarke m.fl. 1999).

EMOSJONELL NÆRHET

Den opprinnelige solidaritetsmodellen til Bengtson og kolleger inneholdt seks spørsmål om følelsesmessig solidaritet som var knyttet til henholdsvis varme, nærhet, tillit, forståelse, kommunikasjon og respekt. Studier som bygger på denne modellen benytter som regel et redusert antall spørsmål. OASIS-studien, for eksempel, inkluderte tre spørsmål som belyste nærhet, kommunikasjon og varme i forholdet. I NorLAG er det spørsmål som tar opp forståelse og enighet på den ene siden og konflikt og kritikk på den andre. I tillegg er det et spørsmål der respondentene blir bedt om å vurdere hvor fornøyde de er med forholdet alt i alt.

Det kan være vanskelig å tolke svar på denne type spørsmål bokstavelig fordi de kan være preget av en tilbøyelighet til å gi sosialt ønskelige svar. Det har blitt antatt at kontraster mellom land ikke burde være fortegnet av dette (Daatland og Herlofson 2004), men det er allikevel en mulighet for at man i noen land er mer opptatt av å svare sosialt ønskelig enn i andre.

Før gjennomføringen av OASIS hadde nesten samtlige studier av generasjonssolidaritet, inkludert relasjonskvalitet, funnet sted i USA (et unntak er The German Aging Survey). Eventuelle landforskjeller hadde derfor ikke vært noe sentralt tema. OASIS, som ikke bare var en av de første studiene som ikke var USA-basert, men også den første komparative undersøkelsen som tok i bruk solidaritetsmodellen, ga derfor nye analysemuligheter. Den emosjonelle solidariteten viste seg å fremstå som ganske forskjellig på tvers av de fem deltakerlandene. Mens for eksempel henholdsvis 80 og 85 prosent av eldre foreldre (75 år+, bosatt i større byer) i England og Israel oppga at de følte seg *svært* nær sitt

voksne barn (tilfeldig valgt barn), gjaldt det samme for omtrent 70 prosent i Spania og Norge og 51 prosent i Tyskland (Daatland og Herlofson 2004).

Det er også uklart om noen grupper er mer tilbøyelige til å gi mer positive svar enn andre slik at eventuelle forskjeller ikke nødvendigvis er helt reelle. Foreløpige analyser av NorLAG-data har for eksempel vist at lavt utdannede har en tendens til å vurdere kvaliteten på forholdet til foreldrene i mer positive termer enn høyt utdannede. Dette trenger ikke bety at generasjonsbåndene faktisk oppleves som nærere blant lavt utdannede; det kan også være at svarmønstre (det vil si hvordan svarkategoriene brukes) kan være avhengig av respondentens utdanningsnivå eller at hva som anses som sosialt riktig varierer mellom ulike grupper.

Det forskning gjennomgående viser er at foreldre og barn svarer nokså ulikt på spørsmål om emosjonell nærhet (Aquilino 1999, Daatland og Herlofson 2004, Giarrusso, Feng og Bengtson 2005, Rossi og Rossi 1990). Mens majoriteten av foreldre vurderer forholdet som svært nært, er voksne barn gjerne noe mer tilbakeholdne. Den norske delen av OASIS-studien kan her tjene som eksempel. Analyser av data fra eldre (75+) viser at sju av ti vurderte foreldre–barn forholdet som svært nært. Data fra voksne barn (med foreldre 75 år og eldre) ga et litt annet bilde: 47 prosent svarte at relasjonen til mor var svært nær, 39 prosent sa det samme om forholdet til far. NorLAG data bekrefter dette mønsteret – flere av foreldrene vurderte foreldre–barn-relasjonen som utmerket (45 %) sammenliknet med hva som var tilfellet for voksne barn (omtrent 30 %). Tilsvarende kontraster finner vi også når det gjelder hvor mange som anser forholdet for å være ganske dårlig – rundt 10 prosent av de voksne barna svarte at relasjonen til foreldre var dårlig eller bare nokså god, sammenliknet med tre prosent av foreldrene.

Kontrasten mellom foreldres og barns vurderinger omtales i litteraturen som «intergenerational stake» hypotesen (Giarrusso, Feng og Bengtson 2005), på norsk kalt «investeringshypotesen» (Daatland 2007a). Denne legger til grunn at foreldre har investert mer følelser og omtanke i forholdet til barna enn omvendt, og at relasjonen derfor betyr mer for dem. Derfor er det viktigere for foreldre enn det er for barna at forholdet oppleves som tett og nært. Barna betyr i så måte mer for foreldre enn omvendt, noe som kan forsterkes ytterligere når barna selv får barn.

KONFLIKT

Hva så med konflikt? Få studier har belyst konflikt i generasjonsrelasjoner og de som finnes gir et bilde av at denne type relasjoner er lite konfliktfylte. Norske data viser at få foreldre og barn vurderer relasjonen som (svært) konfliktfull. I NorLAGs andre runde ble respondentene bedt om å vurdere følgende påstand på en skala fra 0 (svært uenig) til 10 (svært enig): «Vi har ofte konflikter». Uansett om det var foreldre eller barn som ble spurt, og uansett om det dreide seg om far–barn eller mor–barn-forholdet, så var det ytterst få som var *svært enige* i at forholdet var preget av hyppige konflikter – én prosent. Langt flere var *svært uenige*: 45 prosent av foreldrene og omkring en tredjedel av barna.

Den anvendte skalaen gjør det vanskelig å gi et bilde av *litt* konfliktfylte relasjoner siden det dreier seg om grad av enighet når det gjelder hyppige konflikter. I OASIS studien ble konflikter kartlagt annerledes ved at det ble spurt om hvor mye konflikt eller spenning det var i forholdet. 22 prosent av eldre foreldre (75 år+) i Norge svarte at forholdet til barna var preget av *litt* konflikter eller mer. Andelen foreldre som rapporterte om konflikter var lavest i England (17 %) og høyest i Tyskland og Israel (37 %). Med unntak av Tyskland var det flere av de voksne barna enn av foreldrene som ga uttrykk for at det var noe konflikter. I Norge oppga 58 prosent *litt* konflikter eller mer i forholdet til mor, 55 prosent i forholdet til far (Daatland og Herlofson 2004). Ytterst få ga uttrykk for at de hadde mange konflikter. Bare to prosent av foreldrene sa at forholdet var preget av mye eller svært mye konflikt og spenning.

Oppsummert kan vi si at det ikke er uvanlig med litt konflikter i relasjoner mellom eldre foreldre og voksne barn, men det dreier seg sjelden om noe høyt konfliktnivå. Hva dreier så disse konfliktene seg som regel om? I følge en amerikansk studie handler de først og fremst om kommunikasjon eller væremåte (som for eksempel «han skriker alltid», «hun er så kritisk», «han skal alltid bestemme») – eller vaner og livsstil (blant annet pengebruk, utdanningsvalg, klesstil, alkoholforbruk) (Clarke m.fl. 1999). Funn fra OASIS-studien viser at konflikter som oftest dreier seg om dagligdagse småirritasjoner. Nest vanligst er konflikter som oppstår på grunn av ulike oppfatninger og verdier.

RELASJONSKVALITET OG SKILSMISSE

Det er to gjennomgående funn i studier som belyser relasjonskvalitet (i foreldre-barn-forholdet) og foreldres sivile status. Det ene funnet er at

relasjonen fremstår som dårligere når foreldre er skilt enn når de fortsatt er sammen, og det andre er at forholdet til far er mer skadelidende enn forholdet til mor ved skilsmisse (Daatland 2007b, Herlofson 2013a, Kalmijn 2013, Kaufman og Uhlenberg 1998). Det som også har vist seg er at kontrasten mellom foreldres og barns vurderinger av kvaliteten på forholdet (jf. den nevnte investeringshypotesen) er enda større når foreldre er skilt enn når de er gift (Herlofson 2013a, Herlofson og Hagestad 2009). Data fra NorLAG viser at mens fire prosent av skilte mødre vurderte kvaliteten på mor–datterforholdet som dårlig, gjaldt det samme for nesten en femtedel av skilsmisse-døtre. I hvilken grad dårlig kvalitet på foreldre–barn-relasjonen kommer av skilsmissen eller om forholdet allerede var svekket før skilsmissen fant sted, er mindre klart. En bedre forståelse av dette krever at relasjonene følges over lengre tid, fra før til etter skilsmissen, noe bare få studier gir muligheter for. Det er rimelig å tenke at skilsmissen setter familierelasjoner under press og at dette er forklaringen på at en slik type samlivsbrudd påvirker forholdet mellom foreldre og barn (Kaufman og Uhlenberg 1998).

Vi har tidligere spekulert i om det ligger en økt risiko for foreldre–barn-relasjoner med stigende skilsmisserater (se Daatland og Herlofson 2005). Analyser av NorLAG data viser at forholdet mellom foreldre og voksne barn fremstår som noe dårligere når skilsmissebarna er 40 år og eldre enn når de er yngre (18–39 år) (Herlofson 2013a, Herlofson og Hagestad 2009). Dette *kan* tyde på at forholdet mellom foreldre og barn i mindre grad er preget av foreldres skilsmisse blant yngre fødselskull, der det er vanligere å ha foreldre som har gått fra hverandre, enn hva som har vært tilfellet for de som er eldre. Det som uansett er klart er at det er viktig å studere langtidseffekter av skilsmisse. Skilsmisser som finner sted når barna er små kan ha virkninger for foreldre–barn-relasjoner også flere tiår etter at bruddet fant sted.

Hvorvidt foreldre er skilt eller ikke har også betydning for oppslutning om såkalte ansvarsnormer, det vil si holdninger til familiemedlemmers ansvar overfor hverandre. Dette vil vi komme inn på i neste del som tar opp normativ solidaritet.

Familien som verdifelt: Normativ solidaritet – en kjær plikt?

Med normativ solidaritet sikter vi her til oppslutningen om normer knyttet til familiens omsorgsansvar: Bør voksne barn stille opp når foreldrene får behov for hjelp? Har foreldre noe ansvar for barna også etter at de har blitt voksne? Flertallet av befolkningen i mange europeiske land gir uttrykk for at de har liten tiltro til at familieforpliktelser fortsatt lever (Daatland 1997), men er det noen substans i denne folkelige skepsisen til familien?

Oppfatninger om hvorvidt voksne barn har et moralsk ansvar overfor sine foreldre, har vært et viktig tema for aldersforskere i lang tid, ikke minst med bakgrunn i nettopp bekymringer for om viljen til å ta seg av familiens gamle er i ferd med å svekkes. Temaet har også vært ansett som viktig fordi det har blitt antatt at kunnskap om ansvarsnormer kan gi informasjon om hvordan folk vil være tilbøyelige til å oppføre seg på et senere tidspunkt. Tidligere studier har imidlertid vist at antakelsen om at de fleste handler i tråd med sine holdninger ikke nødvendigvis stemmer, og at det derfor er vanskelig å si noe sikkert om faktiske hjelpemønstre ut fra befolkningens oppfatninger om hva voksne barn bør gjøre for gamle foreldre (Herlofson, Slagsvold og Lima 2009). Kunnskap om oppslutningen om denne type normer er uansett av interesse i generasjonsforskning fordi det gir en indikasjon på hvor sterk den normative familiesolidariteten er. Vi vil her redegjøre for hva tidligere studier har vist først og fremst når det gjelder voksne barns ansvar for foreldre, men også foreldres ansvar for voksne barn. Hvilket ansvar besteforeldre har for barnebarn, vil vi komme inn på i et senere avsnitt når vi tar opp besteforeldres rolle og betydning.

VOKSNE BARNES ANSVAR FOR ELDRE FORELDRE

Juridisk sett står ikke voksne familiegenerasjoner ansvarlige overfor hverandre i Norge. Dette ansvaret falt bort da vi fikk loven om sosial omsorg på 1960-tallet. Bortsett fra Skandinavia er det få land i Europa som ikke har et slikt ansvar nedfelt i lovverket (Saraceno og Keck 2008). I de fleste land er voksne barn ansvarlige for sine foreldre og omvendt – foreldre er ansvarlige for voksne barn. Dette kan for eksempel ytre seg ved at barna kan avkreves betaling for omsorgstjenester til eldre foreldre. Generelt gjelder det at der velferdsstaten er universell og sjenerøs, slik tilfellet er i de skandinaviske landene, gis det muligheter for uavhengighet mellom generasjonene, mens familiemedlemmers

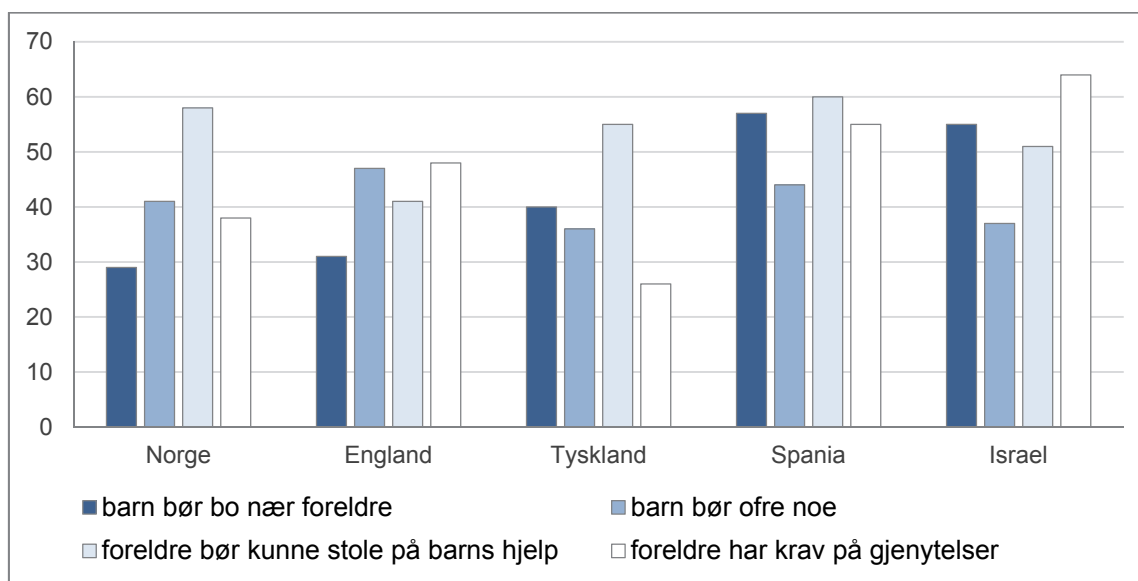
pplikter er mer omfattende i velferdsstater der det offentlige tjenestenivået er lavere og store deler av ansvaret er overlatt til familiene.

Hvor sterkt ansvarsnormene står, og hvilken retning og karakter de har, lar seg av disse grunner best vurdere når land med ulike velferdsstater og familiekulturer sammenliknes. Norge har til nå vært med i to komparative studier der ansvarsnormer har blitt målt. Den første er OASIS (som i tillegg til Norge inkluderte England, Tyskland, Spania og Israel) og den andre er The Generations and Gender Survey (GGS), der Norge, som allerede nevnt, deltok med andre runde av NorLAG (datainnsamlingen LOGG). GGS gjør det mulig å sammenlikne Norge med Tyskland, Frankrike, Romania, Bulgaria og Russland.

Begge de nevnte studiene, OASIS og GGS, inkluderte mål på det som på engelsk kalles «filial responsibility» – det vil si voksne barns ansvar for foreldre. «Filial responsibility» ble imidlertid ikke målt på samme måte i de to studiene, noe som gjør at funn fra de ulike studiene vanskelig kan sammenliknes. I GGS ble også ansvaret den andre veien målt, «parental responsibility», som er foreldres ansvar for voksne barn.

I OASIS ble «filial responsibility» målt ved oppslutningen om fire påstander som respondentene ble bedt om å si seg mer eller mindre enig i: (1) Voksne barn bør bo nær foreldrene slik at de kan hjelpe dem dersom det er behov for det, (2) voksne barn bør være villige til å ofre noe av det de ønsker for sine egne barn for å kunne støtte sine eldre foreldre, (3) eldre foreldre bør kunne stole på sine voksne barns hjelp til de tingene som er nødvendige og (4) foreldre har krav på å få noe igjen for de ofre de har gjort for sine barn. De fire påstandene er uttrykt i generelle vendinger, dels for å vise til kulturelle verdier mer enn private omstendigheter, og dels for å være like relevante for personer med og uten foreldre/barn. To av spørsmålene er formulert fra barnas synsvinkel (hva barn bør gjøre), to fra foreldrenes synsvinkel (hva foreldre bør kunne forvente). Merk også at de fire utsagnene uttrykker varierende grad av forpliktelse og viser til ulike sider av forholdet mellom generasjonene, for eksempel det å bo nær og det å ha rett til en gjenytelse.

Figur 6. Andeler som sier seg enige (svært enig eller enig) i ansvarsnormer overfor foreldre etter land.

Kilde: Daatland og Herlofson (2004)

Forskjellene mellom landene kommer først og fremst til uttrykk i normenes karakter. For Norges del viste det seg å være omtrent like høy oppslutning som i Spania om de mer uforpliktende uttrykk for solidaritet: at barna bør ofre noe for sine foreldre (henholdsvis 41 og 44 prosent), og at foreldre bør kunne stole på hjelp fra barna (58–59 prosent). Derimot var det langt mindre støtte i Norge for de mer preskriptive utsagnene som foreskriver bestemte uttrykk for solidaritet, som det at man bør bo nær foreldrene (29 % i Norge mot 57 % i Spania) og at foreldre har krav på en gjenytelse (gjensidighet) fra barna (38 % mot 55 %) (Daatland og Herlofson 2004). Det kan altså se ut som at den nordiske «modellnormen» er en kombinasjon av ansvar og uavhengighet, der det er rom for forhandlinger om hvordan ansvaret skal utformes i praksis, slik Finch og Mason (1993) har foreslått.

Konklusjonen fra OASIS-studien var at det så ut til å være liten støtte til ideen om at den normative solidariteten har forvitret i Norge, men normene kan ha endret karakter (Daatland og Herlofson 2003). Voksne barns ansvar for foreldre kan ha blitt mindre krevende og lettere å kombinere med andre hensyn. At utvalget til OASIS-studien ble trukket fra større byer styrker inntrykket av at familien fortsatt står sterkt, til og med i storbyene.

Det bør allikevel legges til at det er tegn som tyder på at oppslutningen om voksne barns ansvar for eldre foreldre har gått noe ned over tid. Funn fra

første og andre runde av NorLAG viser at andelen som var uenige i et slikt ansvar økte, og det for alle aldersgrupper (Herlofson m.fl. 2011). Hvorvidt dette er en vedvarende trend eller tilfeldige svingninger, vet vi ikke, men en tredje runde med datainnsamlingen vil kunne gi oss muligheten til å studere problemstillingen nærmere.

Når vi ved hjelp av data fra både OASIS og GGS har sett på ulike forhold som har betydning for oppslutning om «filial responsibility» finner vi at menn var mer tilbøyelige enn kvinner til å slutte opp om denne type ansvar i Norge, England, Tyskland og Frankrike (Daatland og Herlofson 2004, Slagsvold m.fl. 2009). Dette kan synes overraskende i og med at kvinner er mer involvert i familieomsorg enn det menn er. Men kanskje det nettopp er derfor – kvinnene vet mer om hva det vil si å gi omsorg og er derfor mer forbeholdne når det gjelder å støtte opp om et slikt ansvar. Det kan også være nærliggende å tenke at eldre vil være mer positive til «filial responsibility» enn yngre fordi de gjerne har et mer tradisjonelt syn på familien. Slik viste det seg imidlertid ikke å være. I de fleste land var det ingen aldersforskjeller, men i Norge var det de yngste som i størst grad sa seg enige i at voksne barn har et omsorgsansvar. De eldste var de mest negative (Slagsvold m.fl. 2009). Forklaringen kan være at de yngste som regel har foreldre som fortsatt er spreke, og derfor kan de være mer idealistiske når de svarer, for det gjelder ikke dem, i hvert fall ikke ennå. Middelaldrende, derimot, er i en fase av livet der sjansen er vesentlig større for å ha, eller å ha hatt, foreldre med omsorgsbehov. De vet dermed mer om hva det vil si å være i en slik situasjon. Når det gjelder de eldste kan det tenkes at flere av dem er i ferd med selv å få behov for hjelp eller at de allerede har behov. De svarer kanskje dermed mer ut fra en mottakers synsvinkel enn fra en givers, og de vegrer seg for å være til byrde for sine barn. Funn fra OASIS-studien viser blant annet at få eldre i Norge hadde noe ønske om å flytte sammen med barn når de ikke lenger kunne bo for seg selv – bare 9 prosent. I Spania var situasjonen ganske annerledes – 70 prosent ønsket å bo med barn (Daatland og Herlofson 2004).

Andre forhold som har betydning for oppslutningen om ansvar for foreldre, er blant annet utdanning og yrkesaktivitet (Herlofson m.fl. 2011). Yrkesaktive er mindre tilbøyelige til å mene at barn har et slikt ansvar, noe som

sannsynligvis henger sammen med at lønnet arbeid (særlig fulltids yrkesaktivitet) kan være vanskelig å forene med omsorg for foreldre – noe også flere tidligere studier viser (se bl.a. Daatland, Veenstra og Lima 2010, Gautun 2008, Kotsadam 2011). For utdanning spriker resultatene på tvers av land. I Norge er høyt utdannede mer positive til voksne barns ansvar, i andre land (bl.a. Tyskland og Nederland) er det motsatt. Det som slår ut positivt i nesten samtlige land er generasjonshushold. Det er en positiv sammenheng mellom det å bo med foreldre og oppslutning om «filial responsibility». Det som derimot slår ut negativt er skilsmisse. I de fleste GGS-landene (men ikke i Norge og Nederland) er skilte mer negative til et slikt ansvar enn ikke-skilte, og skilsmissebarn er mer negative enn barn med foreldre som ikke er skilt (Herlofson m.fl. 2011). Det sistnevnte gjelder også for Norge. Som vi skal se i avsnittet om funksjonell solidaritet, er det også i Norge slik at skilsmissebarn er mindre tilbøyelige til å gi foreldre hjelp.

FORELDRES ANSVAR FOR VOKSNE BARN

Vi har så langt belyst «filial responsibility» – voksne barns ansvar for foreldre. «Parental responsibility» viser til ansvar den andre veien, nærmere bestemt foreldres ansvar for voksne barn. Mens en rekke studier har belyst det førstnevnte, er det svært få som har tatt opp det siste. Forskning omkring foreldres ansvar gjelder nesten utelukkende for mindreårige barn, men foreldrerollen tar ikke slutt den dagen barna fyller 18 år.

I en norsk undersøkelse fikk respondentene spørsmål om hvilke økonomiske forpliktelser foreldre bør ha overfor voksne barn som har flyttet hjemmefra (Hellevik 2007). Majoriteten (to tredjedeler) svarte at barna bør klare seg selv og kun hjelpes i nødsfall. Data fra GGS bekrefter nordmenns noe restriktive holdninger: 38 prosent sa seg enige i at foreldre bør gi økonomisk støtte til voksne barn som har økonomiske problemer, 19 prosent var enige i at foreldre bør tilpasse sitt liv for å hjelpe voksne barn dersom de trenger hjelp. Tilsvarende andeler for Tyskland og Frankrike var vesentlig høyere – henholdsvis 67 og 33 prosent (Tyskland) og 77 og 37 prosent (Frankrike) (Daatland, Herlofson og Lima 2011). Til tross for de forholdsvis lave andelene i Norge, var det allikevel flere som sluttet opp om foreldres ansvar enn om voksne barns ansvar. Samme mønster gjaldt også for Tyskland og Frankrike. I

landene lengre øst var det mindre forskjell, og i den grad det var noen kontrast, hadde barns ansvar høyere prioritet enn foreldres.

Som for «filial responsibility» var kvinner i Norge i mindre grad enige enn menn i at foreldre har et ansvar overfor voksne barn, og yrkesaktive var mer negative enn de som ikke var i arbeid. Det sistnevnte gjaldt for alle landene som var med i studien (Daatland, Herlofson og Lima 2011). Mens oppslutningen om voksne barns ansvar viste seg å synke med økende alder i Norge, fant vi ikke noen tilsvarende tendens for «parental responsibility». Sammenhengen var mer kurvlineær, med de yngste og de eldste som de mest positive.

I likhet med den synkende oppslutningen om «filial responsibility», konkluderer Hellevik (2007) at det i løpet av 1990-tallet fant sted en nedgang i andelen som mente at foreldre bør hjelpe voksne barn økonomisk.

FRA HOLDNINGER TIL HANDLINGER

Det kan være langt fra ord til handling, men data fra den longitudinelle NorLAG-studien tyder på at det er en sammenheng mellom oppslutningen om ansvarsnormer overfor eldre foreldre og det å faktisk gi hjelp til foreldre fem år senere. Døtre synes å være noe mer trofaste enn sønner, som har det mer i ord enn i handling (Herlofson, Slagsvold og Lima 2009). Blant dem som ikke bekjente seg til ansvarsnormene, var det likevel omtrent 25 prosent av døtrene, og ti prosent av sønnene, som faktisk hjalp foreldrene. Når akutte situasjoner oppstår, ser behovet ut til å overstyre de generelle normene, og barna er tilbøyelige til å trå til uavhengig av hvilke prinsipielle normer de i utgangspunktet har. Familien opptrer her i en slags vaktrolle. Det er gjerne familien som oppdager et behov, og er den nærmeste til å gjøre noe med det. Blir behovet mer kronisk, blir det gjerne meldt til omsorgstjenesten, som overtar om behovet er stort og varig nok. Dette er et eksempel på at familien og tjenestene har utviklet et delt ansvar, en slags allianse, som under gunstige betingelser kan nyttiggjøre seg begge parters styrker, og kompensere for begge parters svakheter. Forutsetningen er en tilstrekkelig grad av tillit til at man ikke blir utnyttet, men tvert imot blir en partner i samarbeidet.

At det ikke er noen entydig og enkel sammenheng mellom normer og atferd, mellom holdninger og handlinger, er i denne sammenhengen ikke uventet, for motivene for å hjelpe eller ikke er mange og mangfoldige, og den

normative forpliktelsen er ikke nødvendigvis den viktigste av disse. Andre motiver for å hjelpe eller ikke hjelpe kan bunne i medfølelse og identitet, som vi ovenfor har diskutert under begrepet sosio-emosjonell solidaritet. Hjelp kan naturligvis også være motivert av egeninteresse. At det er andre forhold som spiller inn enn pliktnormen, tyder også en studie av unge i etableringsfasen på. Mens foreldres holdninger til å hjelpe voksne barn økonomisk ble svakere i løpet av 1990-tallet, økte, i samme periode, forekomsten av deres faktiske pengestøtte (Hellevik 2007).

I neste avsnitt skal vi se på nettopp gjensidig hjelp og støtte mellom familiegenerasjoner, som i solidaritetsmodellen går under begrepet funksjonell solidaritet. I tillegg til praktisk hjelp og omsorg vil vi her også ta opp andre former for utvekslinger mellom generasjonene, så som økonomiske overføringer og emosjonell støtte. Også på disse områdene kan familien fortsatt være en betydelig ressurs, men den kan også være en byrde og potensiell risiko, når barn, foreldre eller andre nære familiemedlemmer får behov for hjelp.

Familien som institusjon: gjensidig hjelp og omsorg

Utveksling av hjelp og tjenester er en naturlig del av familiers omgangsform og forutsetter ikke nødvendigvis behov for hjelp. Familiemedlemmer gjør hverandre større eller mindre tjenester når de likevel er sammen, og i det lange løp balanseres det gjerne ut – man gir noe og får noe. Men familien er også ofte den nærmeste når det virkelig er behov. Innenfor familien er som regel en ektefelle (eller samboer) den «nærmeste pårørende», deretter følger de(n) nærmeste i generasjonen over eller under. For eldre dreier det seg som oftest om voksne barn.

Vi vil i denne gjennomgangen inkludere ulike former for hjelp, ikke bare praktisk hjelp og pleie, men også økonomisk og emosjonell støtte, og vi vil se på både jevnlig og sporadisk hjelp. Besteforeldres hjelp til pass av barnebarn vil belyses i den neste delen (om besteforeldres rolle og betydning). Vi kommer til å konsentrere oss om hvor mange blant foreldre og voksne barn som *gir* ulike former for hjelp og ikke om hvor mange som mottar hjelp. Tidligere forskning viser gjennomgående at det er nokså ulike oppfatninger av gitt og fått hjelp – hjelpeyttere har en tendens til å rapportere at de gir mer hjelp enn det mottakere oppgir at de får (Mandemakers og Dykstra 2008, Rossi og Rossi

1990). Derfor er det sjelden samsvar mellom studier som belyser ytelser av hjelp og de som fokuserer på mottatt hjelp. Det er også slik at foreldre gjerne rapporterer om hvor mye hjelp de gir til (eller får fra) voksne barn alt i alt. Barna derimot, tar naturlig nok kun i betraktning egne hjelpeutvekslinger med foreldrene, ikke søsknene. Det dreier seg altså om samme problematikk som for kontaktmønstre (se over). Dette fører til at studier som er basert på foreldre som regel rapporterer høyere hjelperater enn hva som er tilfellet for studier der utvalget består av voksne barn (Freedman m.fl. 1991).

PRAKTISK HJELP OG PLEIE

Funn fra både den første runden av NorLAG og den komparative OASIS-studien illustrerer at det å utveksle lettere hjelp og tjenester er en vanlig omgangsform i familier. Inntil 70-årsalderen er det vanlig at hjelpen først og fremst flyter nedover, til barn og barnebarn, men deretter går den i større grad oppover i generasjonslinjen – fra barn til foreldre (Albertini, Kohli og Vogel 2007). Blant foreldre i alderen 40–79 år i NorLAGs første runde, oppga nærmere halvparten at de ga praktisk hjelp til voksne barn (Daatland og Herlofson 2006). Blant foreldre 75 år og eldre i OASIS derimot, var det langt færre. Det var for eksempel bare sju prosent av disse eldre foreldrene som hjalp voksne barn med transport og innkjøp, ni prosent hjalp til med hus- og hagearbeid. Langt flere blant voksne barn sa at de hjalp foreldre (75 år+) – nesten seks av ti hjalp til med transport og/eller innkjøp, halvparten ga hjelp med hus- og hagearbeid (Daatland og Herlofson 2004).

I ingen av de to nevnte studiene, OASIS og første runde av NorLAG, ble det skilt mellom sporadisk og jevnlig hjelp. Det dreide seg om hjelp som hadde blitt gitt i løpet av de siste 12 månedene. I NorLAGs andre runde (LOGG) ble det derimot kun spurt om hjelp som var gitt på jevnlig basis, det vil si som fant sted minst en gang i måneden. Alt i alt var det bare 13 prosent som sa at de ga praktisk hjelp til mor såpass ofte, 9 prosent ga tilsvarende hjelp til far. Dette henger i stor grad sammen med at hjelp som gis så ofte som månedlig i større grad er knyttet til behov enn hva som er tilfellet for mer sporadisk hjelp og flesteparten har foreldre som ikke har hjelpebehov.

Når det kommer til personlig pleie, er det først og fremst det offentlige som har ansvaret. Det er ikke særlig vanlig for voksne barn i Norge å gi

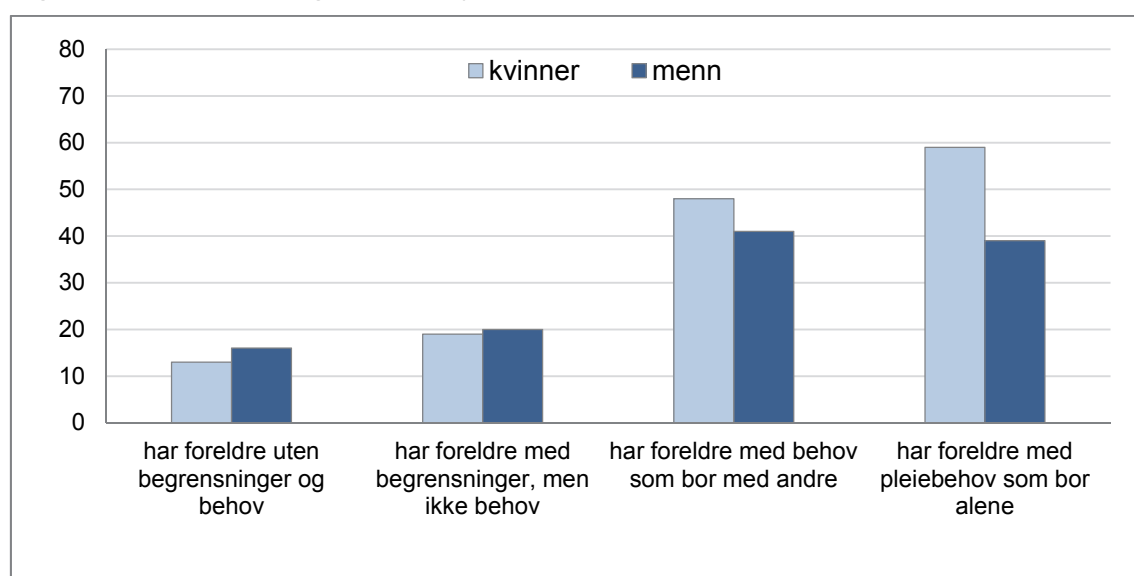
omfattende omsorg eller pleie. Resultater fra OASIS viser at 9 prosent med foreldre på 75 år og eldre hadde hjulpet foreldre med personlig pleie i løpet av det siste året (Daatland og Herlofson 2004). Hansen og kolleger, som baserer seg på data fra andre runde av NorLAG (LOGG), rapporterer om høyere andeler. Grunnen er at de tok utgangspunkt i voksne barn (40 til 59 år) som hadde foreldre med begrensninger (det vil si at de hadde problemer med å utføre daglige aktiviteter). Blant disse var det en drøy fjerdedel av døtrene og 14 prosent av sønnene som ga foreldre jevnlig pleie (Hansen, Slagsvold og Ingebretsen 2012). Personlig pleie ved en grad av behov som gjør det aktuelt med institusjonsomsorg, blir oftest – og i hvert fall etter en viss tid – overtatt av velferdsstaten nettopp ved flytting til institusjon. Der vil gjerne familien følge opp med emosjonell støtte og samvær, men sjeldnere med pleie.

Analyser av data fra SHARE gir noen interessante funn: Jo lengre nord vi beveger oss i Europa, desto vanligere er det å hjelpe foreldre. Jo lengre sør vi går, desto vanligere er det at voksne barn gir *omfattende* pleie (Brandt, Haberkern og Szydlik 2009). Brandt og kolleger viser at det å gi sporadisk praktisk hjelp var mest utbredt i Sverige og Danmark og minst i Italia og Spania. Ytelser av personlig pleie derimot, var vanligst i de to sistnevnte landene og minst vanlig i Sverige og Danmark. I Skandinavia var det altså flere voksne barn som var involvert når det gjaldt å gi praktisk hjelp til foreldre, men det dreide seg stort sett om lettere hjelp som finner sted innimellom. I Italia og Spania var det færre hjelpere blant de voksne barna, men de som stilte opp tok hver for seg et større omsorgsansvar ved at de ga *pleie* til foreldre, og da ofte på *daglig* basis.

Analyser basert på data fra SHARE viser videre at kjønnsforskjeller i omsorg for foreldre ser ut til å være vesentlig mindre i velferdsstater med et høyt tjenestenivå enn hva som er tilfellet i land der store deler av eldreomsorgen er overlatt til familien (Schmid, Brandt og Haberkern 2012). Årsaken er at kontrastene mellom døtres og sønners innsats er større for hyppig omsorg enn for mer sporadisk hjelp, og det sistnevnte er, som beskrevet over, vanligst i velutviklede velferdsstater med utbredte og forholdsvis lett tilgjengelige offentlige tjenester. Det dreier seg da som regel om lettere praktisk hjelp, som er mindre forpliktende og mer fleksibel enn hva pleieoppgaver er. Norske studier har vist at døtre oftere er involvert i personlig pleie (Gautun 2003, Hansen, Slagsvold og Ingebretsen 2012), de yter hjelp hyppigere (Lingsom

1994) og de står oftere alene om ansvaret sammenliknet med sønner (Romøren 2001). Ser vi på data fra NorLAG (andre runde), finner vi at sønner er noe mer tilbøyelige enn døtre til å hjelpe foreldre – så lenge foreldre ikke har behov for hjelp. Når foreldre derimot trenger hjelp, stiller døtre i større grad opp, og kjønnsforskjellene er størst når behovene er mest omfattende. Blant voksne barn med foreldre som bodde alene og hadde pleiebehov, hjalp nesten seks av ti døtre på jevnlig basis (minst en gang i måneden), sammenliknet med 39 prosent av sønnene (Herlofson 2015b).

Figur 7. Voksne døtre og sønners hjelp til foreldre etter foreldres behov (%)

Kilde: NorLAG2/LOGG (Herlofson 2015b)

EMOSJONELL STØTTE

Utvekslinger av emosjonell støtte ser ut til å være den vanligste formen for hjelp mellom eldre foreldre og voksne barn. I OASIS-studien oppga sju av ti at de hadde ytt slik støtte til foreldre (75 år+) det siste året og nesten halvparten hadde mottatt samme type hjelp fra foreldre. Data fra OASIS viste også små forskjeller på tvers av deltakerlandene for denne formen for hjelp (Daatland og Herlofson 2004). En studie fra Nederland bekrefter det høye nivået av følelsesmessig støtte i foreldre–barn-relasjoner: 70 prosent sa de hadde gitt slik støtte til foreldre flere ganger i løpet av de siste tre månedene (Van Galen og Dykstra 2006).

Formulering av spørsmål om emosjonell støtte har mye å si for hvilke svar man får. I OASIS var denne type støtte listet opp sammen med flere andre

typer hjelp og det sto kun «følelsesmessig støtte». I første runde av NorLAG ble det også stilt spørsmål om denne formen for støtte, men det var da formulert som «følelsesmessig støtte/trøst i vanskelige stunder». Resultatene viser at andelene som stiller opp med emosjonell støtte er lavere når slik hjelp avgrenses til vanskelige stunder. I overkant av en femtedel av voksne barn (40 år og eldre) sa at de hadde gitt emosjonell støtte til foreldre. Den andre veien (fra foreldre til voksne barn) gjaldt det samme for omtrent en fjerdedel (Daatland og Herlofson 2006).

Så godt som alle respondentene i NorLAG (andre runde) oppga at de hadde noen i familien de følte at virkelig satte pris på dem som person. 90 prosent av foreldre hadde barn de følte virkelig satte pris på dem, mer enn 80 prosent opplevde at foreldrene satte pris på dem. Det var også slik at de aller fleste hadde noen de kunne snakke fortrolig med. Nesten åtte av ti foreldre hadde voksne barn de følte de kunne snakke fortrolig med. Blant voksne barn følte 57 prosent at de kunne snakke fortrolig med minst en av foreldrene. Her er det imidlertid en markert kjønnsforskjell – mens i overkant av 60 prosent følte at de kunne snakke fortrolig med mor, gjaldt det samme for 46 prosent overfor far.

ØKONOMISK HJELP

Hva så med økonomisk hjelp? Er familien en viktig kilde i så måte? Økonomiske overføringer går som oftest fra eldre til yngre generasjoner i Norge. I land med dårligere økonomi er det gjerne motsatt. Der pensjonene er lave, er mange pensjonister avhengige av hjelp fra barna, som i en rekke land også har et formelt (lovfestet) ansvar for foreldrene, slik vi tidligere har vært inne på. I OASIS fant vi at bare fire prosent av voksne barn i Norge hadde gitt økonomisk støtte til foreldre (75 år+) i løpet av det siste året. Tilsvarende andeler i England og Spania var henholdsvis 14 og 18 prosent. Når vi snur det og ser på finansiell assistanse fra eldre foreldre til voksne barn, viser samme studie at det i Norge var 23 prosent som hadde støttet sine barn økonomisk, sammenliknet med 11 prosent i England og 9 prosent i Spania.

Analyser av data fra SHARE viser også nokså store variasjoner landene imellom. I Danmark og Sverige rapporterte rundt 30 prosent av foreldre (50 år+) at de hadde gitt voksne barn økonomisk støtte i løpet av det siste året.

I Italia gjaldt det samme for 16 prosent, i Spania 9 prosent (Albertini, Kohli og Vogel 2007). Det er imidlertid viktig å påpeke at det er mange foreldre i de sistnevnte landene som deler hushold med voksne barn uten at det nødvendigvis regnes som økonomisk assistanse. Få hjelper barn utenfor husholdet økonomisk (7 % i Italia, 3 % i Spania) (Albertini m.fl. 2007). Dette henger i stor grad sammen med at voksne barn som har flyttet hjemmefra som regel klarer seg bedre økonomisk enn de som blir boende igjen i foreldrehjemmet. Mange av de som har flyttet har imidlertid fått hjelp fra foreldre til å danne eget hushold – en italiensk studie viser at 65 prosent av unge voksne som hadde flyttet fra foreldrehjemmet, hadde fått økonomisk assistanse i forbindelse med kjøp eller leie av bolig (Mencarini og Tanturri 2006).

Det er ikke bare sør i Europa at eldre generasjoner hjelper yngre med kjøp av bolig. Norske studier konkluderer at dette er blitt vanligere her til lands enn hva det var tidligere (Gulbrandsen og Sandlie 2015, Hellevik 2007). Eldre har kunnet nyte godt av en lang periode med økonomisk vekst og stigende pensjoner. De bruker nok derfor mer på seg selv enn tidligere, men der er også mer til overs, og bare få ser foreløpig ut til å «spise» av boligformuen i levende live. Stigende boligpriser har gjort det dyrere for yngre å etablere seg, men til gjengjeld får mange av dem hjelp fra foreldre og besteforeldre når de skal kjøpe egen bolig. Mer enn førti prosent av yngre huseiere (under 40 år) kunne i 2013 opplyse at de hadde mottatt økonomisk hjelp fra familien i forbindelse med huskjøp, en stigning fra 15–20 prosent i 2008–2009 (Gulbrandsen og Sandlie 2015).

Økonomisk støtte dreier seg sjelden om store beløp. Et unntak er hjelp til boligkjøp, men det dreier seg som regel om en engangs hendelse. Det ser ut til å være få som får eller gir penger eller gaver av betydelig verdi på årlig basis. I NorLAGs andre runde fant vi at 13 prosent av foreldre hadde gitt slik type overføring til voksne barn i løpet av de siste 12 månedene. I første runde av samme studie ble det spurt om økonomisk støtte i løpet av det siste året *uansett* beløp. Nesten halvparten (foreldre i alderen 40–79 år) rapporterte at de hadde gitt denne type hjelp til voksne barn (Daatland og Herlofson 2006). Hvordan spørsmål om økonomisk hjelp blir stilt, har altså mye å si for hvilke resultater vi får.

BETYDNING AV SKILSMISSE FOR UTVEKSLINGER AV HJELP

Et gjennomgående funn fra internasjonal og norsk forskning er at det flyter mindre hjelp oppover og nedover i generasjonslinjen når foreldre er skilt enn hva som er tilfellet når de fortsatt holder sammen (Daatland 2007b, Daatland og Herlofson 2005, de Jong og Dykstra 2002, Hagestad og Herlofson 2009, Kalmijn 2013, Rezac 2007). Den negative sammenhengen mellom skilsmisse og hjelpemønstre er større for fedre enn for mødre, ja i noen studier slår skilsmisse kun ut for fedre og ikke for mødre. I en studie basert på data fra første runde av NorLAG viser Daatland (2007b) at skilte menn både fikk og ga mindre hjelp til voksne barn enn det gifte menn gjorde. For kvinner gjaldt det samme for gitt hjelp, men de var ikke mindre tilbøyelige til å få hjelp av barna sammenliknet med gifte kvinner. I en annen studie, der data fra NorLAGs andre runde ble bruk, ble det tatt utgangspunkt i barnas perspektiv, ikke foreldrenes. Videre ble det her ikke bare tatt hensyn til foreldres kjønn, men også til barnas. Resultatene viste at foreldres skilsmisse hadde sammenheng med døtres hjelp, men ikke med sønners. Skilsmisstedøtre var mindre tilbøyelige til å gi jevnlig hjelp til mødre, og enda mindre tilbøyelige til å hjelpe fedre, enn døtre med foreldre som ikke var skilt. For sønner hadde derimot foreldres skilsmisse ikke betydning for om de hjalp eller ikke (Herlofson og Hagestad 2011b).

Generasjonssolidaritet – de ulike dimensjonene sett i sammenheng

Vi har så langt sett på ulike dimensjoner av solidaritet hver for seg. Så langt er det få studier som har satt disse i sammenheng og laget typologier for foreldre–barn-relasjoner. Eksempler på unntak er Dykstra og Fokkema (2011), Silverstein m.fl. (2010) og Steinbach (2008). Silverstein og kolleger (2010) brukte data fra OASIS-studien, samt en longitudinell generasjonsstudie fra California. Ved hjelp av analyser av emosjonell nærhet og konflikt, kom de frem til følgende fire relasjonstyper: vennskapelige, uengasjerte, motsetningsfylte, ambivalente. Når de så på hvilken type som var vanligst i de forskjellige landene, fant de at nesten to tredeler av foreldre–barn-relasjoner i Norge kunne beskrives som vennskapelige, 19 prosent framsto som uengasjerte, 8 prosent var karakterisert av å være motsetningsfylte og 9 prosent var ambivalente. Bildet var ganske likt i Spania, mens Tyskland hadde en større andel relasjoner som kunne beskrives som uengasjerte (43 %). I California var

motsetningsfylte relasjoner vanligere enn i de europeiske landene (20 % mot 7–8 % i Norge, Spania og Tyskland og 3 % i England).

I studien som er omtalt over, var det først og fremst relasjonskvalitet som ble belyst. Ved hjelp av data fra SHARE tok Dykstra og Fokkema (2011) i betraktning de andre dimensjonene, nærmere bestemt geografisk avstand, kontakt, normer og hjelp. Også de kom frem til fire ulike relasjonstyper. To fremsto som tette (kort avstand, hyppig kontakt, oppslutning om familienormer), men mens den ene var preget av at hjelpen først og fremst fløt nedover fra foreldre til barn (familieorientering nedover), var den andre karakterisert av at hjelpen i hovedsak fløt oppover – fra barn til foreldre (familieorientering oppover). Den tredje typen var preget av såkalt «støtte på avstand» (supportive-at-distance) – det vil si stor geografisk avstand, men relativt hyppig kontakt, lav oppslutning om familieansvar og først og fremst økonomisk støtte fra foreldre til barn. Den siste typen var den autonome (med stor avstand, sjelden kontakt, lav eller ingen oppslutning når det gjelder familieansvar og få eller ingen utvekslinger av hjelp). Mens tidligere forskning har hatt en tendens til å beskrive familierelasjoner i Sør-Europa som tette og relasjoner lengre nord som mer distanserte (bl.a. Höllinger og Haller 1990, Reher 1998), viser studien til Dykstra og Fokkema (2011) at det er større likheter enn forskjeller på tvers av land. Autonome relasjoner er imidlertid noe vanligere i nord enn i sør. For tette bånd er tendensen stort sett at i landene nord for Frankrike flyter hjelpen først og fremst nedover i generasjonslinjen, mens sør for Frankrike er det motsatt.

For de aller fleste studier som fokuserer på overføringer av hjelp og støtte, inkludert arbeidet til Dykstra og Fokkema (2011) nevnt over, blir hjelp til pass av barnebarn inkludert. Vi har her valgt å se på barnebarnpass for seg og vil belyse denne type hjelp når vi tar opp besteforeldres rolle og betydning nedenfor.

Besteforeldres rolle og betydning

Det er en vanlig myte at dagens besteforeldre er opptatte med å dyrke det gode liv i en ny type alderdom – de er stadig på reise, ligger på en solseng ved Middelhavet eller spiller golf – noe som innebærer at de er lite tilgjengelige for sine barn og barnebarn. Realiteten er at de aller fleste i hovedsak er hjemme, mange bor i nærheten av barnebarna, de er i hyppig kontakt med dem, er

engasjerte i livene deres og er sentrale støttespillere i hverdagen til småbarnsfamilier. Dagens besteforeldre kan derfor først og fremst sies å utgjøre en sentral «generasjonsressurs» (Hagestad og Herlofson 2009a).

FORVENTNINGER TIL BESTEFØRELDRE

Besteforeldreforskningen på 1980-tallet tok gjerne utgangspunkt i at det ikke fantes noen felles forventninger til besteforeldre (Bengtson 1985, Hagestad 1985). Besteforeldre kunne snarere sies å ha en slags «rolleløs» rolle (Burgess 1960). Siden den gang har forskning om besteforeldre og barnebarn økt betraktelig og det er lite i de siste årenes studier som tyder på at besteforeldre er «rolleløse».

I Norge har uformelle forventninger til besteforeldre blitt kartlagt gjennom NorLAG-studien ved at deltakerne har blitt spurt om hva de mener besteforeldres rolle bør bestå av. Blant bestemødre og bestefedre var mer enn 90 prosent enige i at besteforeldre bør være der for barnebarn i krisesituasjoner (f.eks. sykdom, skilsmisse), at de bør gjøre ting sammen med barnebarna (turer, ferier, aktiviteter) og at de bør gi oppmuntring og støtte til sine voksne barn i deres foreldrerolle (Herlofson og Hagestad 2012, 2013). Færre mente at det er besteforeldres oppgave å være et korrektiv i barneoppdragelsen (ca. 30 %) eller at de bør bidra til økonomisk trygghet for barn og barnebarn (40 %). I Norge er en klar majoritet av befolkningen av den oppfatning at det sistnevnte først og fremst er velferdsstatens ansvar, ikke familiens (Herlofson m.fl. 2011). Dette forhindrer ikke at det i praksis flyter en god del midler nedover i generasjonslinjen, som vi har tatt opp tidligere.

Enkelte av spørsmålene i NorLAG ble også stilt i den europeiske studien SHARE (The Survey of Health and Retirement in Europe), noe som har gjort det mulig å sammenlikne de norske resultatene med svarene fra besteforeldre i en rekke andre land. Enigheten om at besteforeldre bør være tilgjengelige for barnebarn i kriser viste seg å være høyest i Norge, fulgt av Sverige og landene sør i Europe. De sistnevnte lå derimot høyere enn landene i Skandinavia når det gjaldt forventningen om at besteforeldre bør bidra til økonomisk trygghet (Herlofson og Hagestad 2012, 2013).

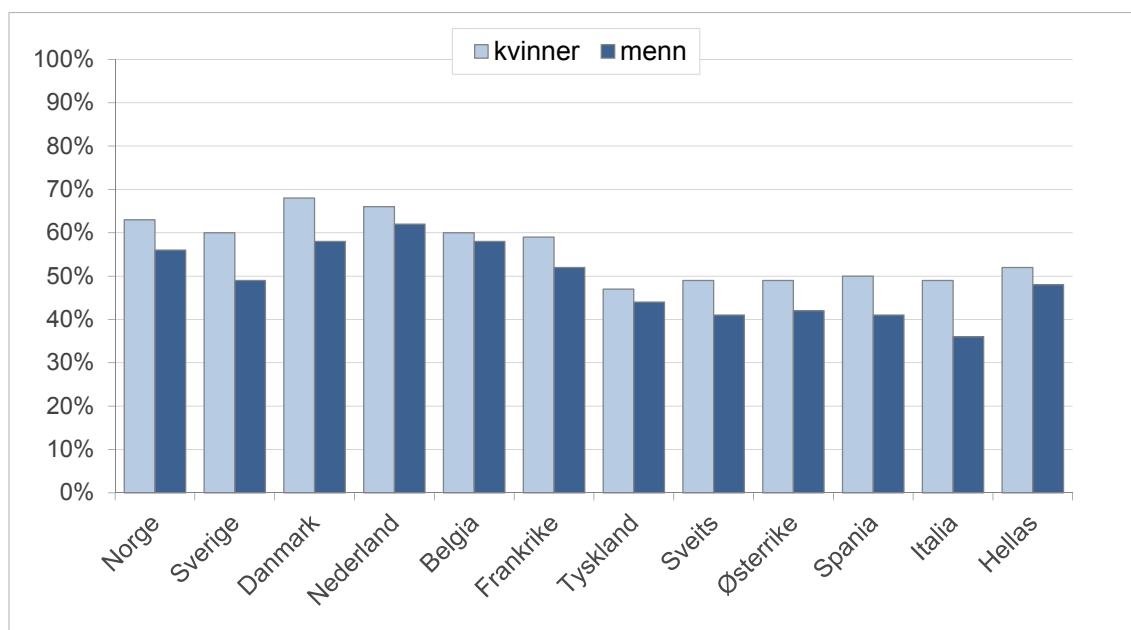
NorLAG data viser altså at det er bred enighet om hvilke forventninger som bør kunne stilles til besteforeldre, og som vi skal se, så følger også besteforeldre opp når det gjelder utøvelsen av rollen.

UTØVELSE AV BESTEFØRELDREROLLEN – PASS AV BARNEBARN

Data fra NorLAG (første runde) viser at omkring en tredjedel av besteforeldre (36 % av bestemødre og 28 % av bestefedre) passet barnebarn minst en gang i uken. Seks av ti gjorde det i hvert fall månedlig – noen flere blant bestemødrene enn blant bestefedrene. Bare fem prosent sa at de aldri passet barnebarn (Herlofson og Hagestad 2012, 2013). Barnebarns alder har naturlig nok mye å si for besteforeldres hjelp til pass. Blant besteforeldre i NorLAG hadde mer enn 90 prosent barnebarn under 15 år (88 % hadde barnebarn i alderen 0–12 år).

Sammenlikner vi disse funnene med resultater fra den europeiske studien SHARE (se bl.a. Hank og Buber 2009, Igel og Szydlik 2011), går det frem at det faktisk er en noe større andel besteforeldre i Norge og i de andre skandinaviske landene som var involverte i pass av barnebarn enn hva som var tilfellet i Sør-Europa (figur 8a). Nærmere analyser viser imidlertid at besteforeldre i Sør-Europa til gjengjeld oftere var engasjert i fulltids barnebarnpass. Nesten halvparten av de som oppga at de passet barnebarn, gjorde det så ofte som (nesten) hver dag. Daglig barnebarnpass hører derimot til unntakene i Norge, i likhet med i Sverige og Danmark (figur 8b). Under fem prosent av besteforeldrene stilte opp på daglig basis i disse landene (Herlofson og Hagestad 2012, 2013).

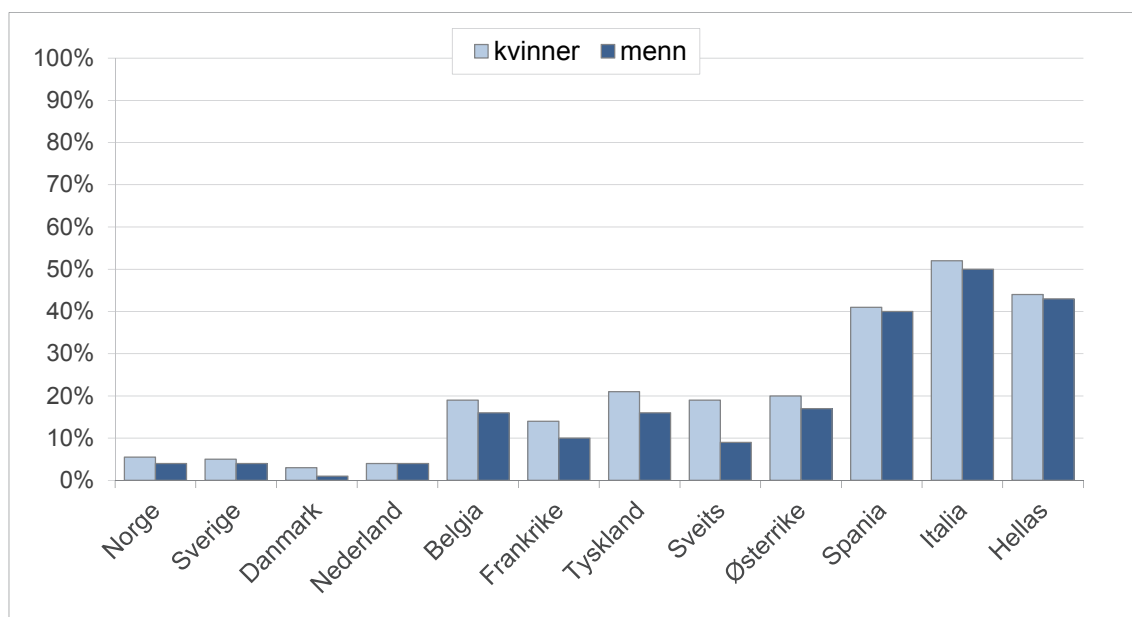
Figur 8a. Andel besteforeldre (50–79 år) som har vært involverte i barnebarnpass siste 12 måneder, etter land og kjønn.

Kilder: NorLAG2/LOGG og SHARE (Herlofson og Hagestad 2012).

Figur 8b. Andel besteforeldre (50–79 år) som har passet barnebarn daglig (eller nesten daglig) siste 12 måneder, etter land og kjønn*

* blant besteforeldre som oppga at de hadde vært involvert i pass siste 12 mnd.
Kilder: NorLAG2/LOGG og SHARE (Herlofson og Hagestad 2012).

Kontrastene i pass av barnebarn mellom nord- og sør-Europa tilsvarer forskjellene vi tidligere har dokumentert når det gjelder omsorg for eldre foreldre. Relativt flere yter hjelp i nord, men hjelpen er mer intensiv i sør. Det er rimelig å tro at det ulike mønsteret skyldes den bedre utbygde velferdsstaten i nord (med blant annet lange foreldrepermisjoner og høy barnehagedekning) som gir rom for å gi litt hjelp, men gjør det mindre nødvendig å gi mye.

NorLAG-studien viser for øvrig en stigende prevalens av barnebarnpass blant norske besteforeldre i løpet av perioden 2002–2007. Mens 63 prosent av bestemødrene og 56 prosent av bestefedrene i NorLAGs første runde oppga at de passet barnebarn minst en gang i måneden, er tilsvarende andeler i andre runde henholdsvis 70 og 62 prosent. Samme tendens er rapportert fra Nederland for perioden 1992–2006 (Geurts m.fl. 2015).

BESTEFØRELDRES BETYDNING FOR BARN OG BARNEBARN

Norske besteforeldre tar, som nevnt, sjelden over hele ansvaret for pass av barnebarn. De er snarere et slags «heimevern» som er tilgjengelige ved behov (Hagestad 2006a, Hagestad og Herlofson 2009b). I land der foreldrepermisjoner er korte og barnehagedekningen lav, er mange småbarnsforeldre, og først og fremst mødre, avhengige av hyppig hjelp, ikke minst fra sine egne

foreldre. Flere nyere studier har vist hvordan hjelpen deres med barnepass er av sentral betydning for om småbarnsmødre i disse landene er i jobb eller ikke (bl.a. Arpino, Pronzato og Tavares 2014, Aassve, Arpino og Goisis 2012, Dimova og Wolff 2011, Tobío 2007). For Norges del er det lite som tyder på at denne type hjelp er avgjørende for om kvinner med små barn er yrkesaktive eller ikke. En nylig forsvart phd-avhandling viser imidlertid tegn til at hjelp til pass fra besteforeldre kan ha betydning for småbarnsmødres stillingsprosent (Johnsen 2015). Ved hjelp av registerdata viser Johnsen at det er en sammenheng mellom avtalefestet pensjon (AFP) og småbarnsmødres fulltids yrkesaktivitet – mødre med små barn hadde større sannsynlighet for å jobbe fulltid dersom deres mor hadde gått av med AFP.

Nyere studier antyder også at besteforeldres hjelp til familiens yngste også kan slå gunstig ut for fertiliteten – både for om kvinner får barn eller for om de velger å få et barn til (Kaptijn m.fl. 2010, Thomese og Liefbroer 2013, Aassve, Meroni og Pronzato 2012). Denne muligheten har oss bekjent foreløpig ikke vært studert med norske data.

Besteforeldreforskningen fra USA har vært langt mer omfattende sammenliknet med den europeiske. Et mye studert tema her er besteforeldres rolle som såkalte «surrogatforeldre» for barnebarn med foreldre som av ulike grunner ikke strekker til på grunn av rusmisbruk, kriminalitet, sykdom, fattigdom eller annen risiko (Minkler og Roe 1996, Uhlenberg og Cheuk 2010). AIDS-epidemien har gitt mange besteforeldre samme rolle i flere afrikanske land, der den eldste generasjonen har måttet overta for den tapte mellomgenerasjonen.

En annen årsak til ansvarsovertakelse i Afrika, og også i Asia, er arbeidsmigrasjon. I tilfeller der mellomgenerasjonen ser seg nødt til å flytte til urbane strøk for å få arbeid, blir ofte den yngste generasjonen igjen på landsbygda med besteforeldrene for kortere eller lengre perioder (Baker og Silverstein 2012, Uhlenberg og Cheuk 2010). Dette gjelder også i enkelte europeiske land, først og fremst i Øst-Europa. Barn blir igjen i hjemlandet mens foreldrene deres reiser til andre deler av Europa for å arbeide, og flere av disse barna blir tatt hånd om av besteforeldre (Guentcheva 2010, Yazykova og Boberiene 2015).

Det er ikke uvanlig at besteforeldre er fosterforeldre for barnebarn, men oversikter avdekker store forskjeller på tvers av ulike land. Mens rundt 1 av 5 fosterbarn i England og Tyskland bor i såkalte slektsfosterhjem, gjelder det

samme for 75 prosent i Spania (Del Valle og Bravo 2013). Norsk forskning og statistikk viser at nær en fjerdedel av fosterbarn bor i fosterhjem hos familien og det vanligste er da at de bor hos besteforeldre (som oftest på morsiden) (Backe-Hansen, Egelund og Havik 2010, Thørnblad 2012).

Besteforeldrerollen består av mer enn pass av barnebarn. En annen oppgave er hjelp til skolearbeid. Besteforeldrestudien (Hagestad 2006b) viste at mange barnebarn fikk hjelp med lekser – i noen tilfeller via telefon eller e-post. Vi vet foreløpig lite om omfanget av denne type hjelp og også lite om eventuelle følgevirkninger, men en nylig utgitt norsk rapport gir noen interessante funn. Løken, Lommerud og Reiso (2014) har sett på konsekvenser av reformen knyttet til overgangsstønad for enslige forsørgere. I 1998 ble denne stønaden kraftig redusert, noe som medførte at det da kun ble mulig å motta overgangsstønad i maksimum tre år. Løken og hennes kolleger finner at dette gikk ut over barnas ungdomsskolekarakterer. Reduksjonen av overgangsstønad gjorde at enslige forsørgere, som i hovedsak er mødre, begynte å jobbe tidligere enn hva de hadde måttet tidligere. De var dermed mindre tilgjengelige når det blant annet gjaldt å følge opp barnas skolearbeid. Den negative effekten på karakterene viste seg imidlertid å være vesentlig mindre for barn som hadde besteforeldre boende i nærheten.

Innen besteforeldreforskningen belyser de fleste studier relasjoner til barnebarn som er små. Ungdoms- og tidlig voksenalder er i stor grad oversett. Heller ikke ungdomsforskningen, verken den norske eller internasjonale, synliggjør besteforeldrerelasjonen i særlig grad. Her er det liten tradisjon for å gå ut over ungdommenes aller nærmeste familiemedlemmer, det vil si foreldre og søsken. Forskere som har tatt for seg forholdet mellom besteforeldre og barnebarn i ulike aldre, konkluderer at kontakten mellom de to generasjonene reduseres etter hvert som barnebarna blir eldre (Geurts m.fl. 2009, Silverstein og Marengo 2001). Noen hevder at relasjonen får mindre betydning når barnebarna går over i ungdomsfasen (Cherlin og Furstenberg 1986). Andre har beskrevet hvordan forholdet endrer karakter, men blir viktigere etter hvert som både besteforeldre og barnebarn blir eldre (Kemp 2005). De få foreliggende studier av besteforeldre og eldre barnebarn (ungdom, unge voksne) belyser først og fremst besteforeldres betydning for de unges livskvalitet, og konklusjonene er ikke entydige. Noen finner at det å ha et nært forhold til

besteforeldre reduserer depressive symptomer (f.eks. Ruiz og Silverstein 2007), andre finner ingen sammenheng mellom relasjonen til besteforeldre og de unges psykiske velvære (Dunifon og Bajracharya 2012).

Det er altså uenighet når det gjelder betydningen av besteforeldre for barnebarn i ungdoms- og tidlig voksen fasen. Et annet område av besteforeldreforskningen der resultatene ikke er entydige, handler om hvilken betydning relasjonen til barnebarn har for besteforeldregenerasjonen.

BETYDNING AV BARNEBARN FOR BESTEFØRELDRE

Flere tidligere studier viser at det å ha barnebarn er av betydning for besteforeldres helse og livskvalitet. Størstedelen av denne forskningen er fra USA og ser på besteforeldre som har fullt omsorgsansvar for barnebarn. Her er funnene, med få unntak, at det å være såkalte «surrogatforeldre» i USA er slitsomt (Baker og Silverstein 2012, Hayslip og Kaminski 2005). En viktig årsak er omstendighetene rundt omsorgsansvaret – som nevnt over har nesten samtlige voksne barn som av ulike årsaker ikke klarer å utfylle foreldrerollen. Slike forhold skaper mye bekymring for den eldre generasjonen og går ut over deres velvære og helse. De aller fleste besteforeldre er imidlertid ikke i en slik situasjon. De få studiene som belyser mer ‘vanlige’ besteforeldre gir noe forskjellige bilder.

En nylig utkommet studie basert på data fra SHARE viser at det å passe barnebarn hadde en positiv effekt på besteforeldres selvrapporterte helse to til fire år senere (Di Gessa, Glaser og Tinker 2015). Dette gjaldt både for intensiv pass (det vil si daglig eller minst 15 timer i uken) og for mer sporadisk hjelp. Muller og Litwin (2011) finner at hyppig kontakt med barnebarn ikke hadde noen betydning for besteforeldres depressive symptomer. Mahne og Huxhold (2014) derimot, dokumenterer at et nært forhold til barnebarn gir positiv effekt på Eldres subjektive velvære. Den foreløpig eneste studien med norske data finner ingen sammenheng mellom livskvalitet (målt ved depresjon og ensomhet) og det å være besteforelder (Hansen og Slagsvold 2013). Hvorvidt kvaliteten på forholdet til barnebarn (blant annet kontakt- og hjelpemønstre) har noe å si for Eldres helse og psykiske velvære i Norge, finnes det hittil ingen studier om.

I samfunn i rask endring kan eldre ende opp som det Mead (1970) har kalt «immigrants in time» med mindre de sosialiseres av yngre generasjoner.

Barnebarn kan være til stor hjelp når det gjelder eldre teknologiske ferdigheter (Hagestad 2008). I Besteforeldrestudien oppga majoriteten av 10–12-åringene at de hjalp besteforeldre med mobiltelefoner, internett og liknende. Det at barnebarn kan være til nytte for besteforeldres læringsprosesser er et foreløpig lite belyst tema i besteforeldreforskningen.

Har så engasjement overfor barnebarn noen betydning for besteforeldre når de selv kommer i en situasjon der de trenger hjelp? I de senere år har det kommet studier som viser at barnebarnpass kan være en klok investering (Brugiavini mfl. 2013, Geurts, Poortman og van Tilburg 2012). Brugiavini og kolleger (2013) benyttet data fra SHARE-studien og fant at de som passet barnebarn på ett tidspunkt, hadde større sannsynlighet for å motta hjelp fra voksne barn 5–7 år senere. Det var ikke bare sannsynligheten for å motta hjelp som økte, men også hyppigheten av hjelp. Geurts, van Tilburg og Poortman (2012) brukte nederlandske data og kom frem til tilsvarende resultater – men kun for pass av sønners barn. Besteforeldre som stilte opp og passet sønnesønner og sønnesøtre mottok mer hjelp fra sønnene sine senere sammenliknet med mindre engasjerte besteforeldre. Pass av døtres barn hadde ikke samme effekt. Hvorvidt besteforeldres innsats når barnebarna er små også gjør at barnebarna selv engasjerer seg når bestemor eller bestefar får behov for hjelp senere i livet, vet vi så langt lite om. Litteraturen som omhandler familiens omsorg for eldre dreier seg nesten utelukkende om voksne barn og partnere. Barnebarn nevnes sjelden. En naturlig grunn til dette er at det sannsynligvis gjelder nokså få i denne delen av verden, ikke minst i et land som Norge hvor offentlige tjenester har hovedansvaret for eldreomsorgen, mens familien har en mer komplementær rolle (Daatland og Herlofson 2004).

BESTEFØRELDRE OG SKILSMISSE

Alt i alt gir oppsummeringen av tidligere besteforeldreforskning et bilde av engasjerte besteforeldre som stiller opp for barn og barnebarn. Det bør legges til at det ikke er alle småbarnsfamilier som opplever besteforeldre som en ressurs. Dette gjelder særlig i de tilfeller der besteforeldre har gått fra hverandre. Tidligere studier viser at skilsmisse i besteforeldre-generasjonen kan være av stor betydning for forholdet til barnebarna, og at dette særlig gjelder for bestefedre (King 2003, Reitzes og Mutran 2004, Uhlenberg og Hammill 1998).

Analysen av NorLAG-data viser en klar negativ sammenheng mellom skilsmisse og pass av barnebarn, men kun for menn, ikke for kvinner (Herlofson 2015a). Når bestefedre er skilt bor de også i gjennomsnitt lengre unna barnebarn, de har sjeldnere kontakt med barnebarn, de deltar i mindre grad i aktiviteter sammen med barnebarn og de er mindre tilbøyelige til å hjelpe barnebarn med lekser o.l. (Hagestad og Herlofson 2010). For bestemødre har det vesentlig mindre å si om hun er gift eller skilt. Kjønnforskjeller i beste-foreldreskap viser seg altså å være mer markerte når bestemor og bestefar er skilt enn når de fortsatt er sammen.

Kvinner og menns familierelasjoner

I tidlig forskning om parforhold var det vanlig å basere seg kun på kvinnens perspektiv (Safilios-Rotschild 1969). Likeledes var det i studier av foreldreskap fokus på mødre, mens fedre gjerne ble oversett (Rossi 1985). Dette endret seg fra tidlig på 1970-tallet, og i dag vil det være nærmest utenkelig å bare inkludere kvinner i forskning om henholdsvis par og foreldre. I generasjonsforskning derimot, er dette fortsatt langt fra uvanlig (Herlofson 2013b). På midten av 1990-tallet etterlyste sentrale generasjonsforskere mer forskning på menns relasjoner (Bengtson, Rosenthal og Burton 1995). Noe har kommet, men som Morgan (2004) har påpekt, har denne litteraturen en tendens til å handle om menns svake engasjement når det gjelder familie og slekt. Kvinnene derimot, beskrives gjerne som «limet i familien» (Rossi 1995), eller som «slektsveversker» – et begrep som ble introdusert av Rosenthal (1985).

På grunn av det sterke fokuset på kvinner i generasjonsforskningen finnes det fortsatt flere eksempler på studier som kun inkluderer kvinner. Båndet mellom mødre og voksne døtre trekkes frem som spesielt viktig, og det er ikke uvanlig at det kun er denne foreldre–barn-relasjonen som studeres (f.eks. Bojczyk m.fl. 2011, Fingerman 2003). Når det gjelder besteforeldre, vet vi fra forskningen langt mer om bestemødre enn om bestefedre (med noen unntak som f.eks. Knudsen 2012 og Mann 2007). Fokuset på mor–datter-forholdet har også gjort at bestemødre på morsiden har fått mer oppmerksomhet enn bestemødre på farsiden.

Kontraster i kvinners og menns generasjonsrelasjoner kan delvis forklares av demografi, men dette er noe som sjelden tas i betraktning i forskningen.

Fordi de fleste har mødre som er yngre enn fedrene, og fordi kvinner lever lenger enn menn, er det langt vanligere å ha mor i live i godt voksen alder enn far. Data fra NorLAG viser for eksempel at blant respondenter over 50 år som fortsatt hadde foreldre i live, hadde 90 prosent mor, en tredjedel hadde far (Herlofson og Hagestad 2011a). Dersom familiens «slektsveverske» tilhører den eldste generasjonen, er det altså naturlig at det som oftest er en kvinne som innehar denne rollen. Mormors sentralitet har også en demografisk forklaring. Her spiller kvinners fødealder i to generasjoner inn. Dette gjør at mormor som regel er den yngste av de fire besteforeldrene – og dermed den som barnebarn tilbringer flest år med. Blant NorLAG-respondenter i trettiårene som fortsatt hadde besteforeldre, hadde 62 prosent mormor, bare 15 prosent hadde farfar (Herlofson og Hagestad 2011a).

Stort sett viser internasjonal forskning større kjønnsforskjeller med hensyn til de ulike dimensjonene ved generasjonssolidaritet enn hva vi finner med norske data. For eksempel er et vanlig funn at døtre har mer kontakt med eldre foreldre enn hva sønner har, og at mødre har mer kontakt med voksne barn enn hva fedre har (bl.a. Nolan og Scott 2006, Swartz 2009). NorLAG-data viser små kjønnsforskjeller i foreldres kontakt med voksne barn. Andelen som er sammen med barn daglig eller flere ganger i uken er faktisk noe høyere blant fedre enn blant mødre, mens flere av mødrene har kontakt 1–2 ganger i uken. Kontakthyppheten blant fedre kan, som vi har skrevet om tidligere, forklares ved at en større andel fedre enn mødre har barn boende i umiddelbar nærhet. Tar vi perspektivet til voksne barn ser vi at omtrent like mange døtre som sønner oppgir at de er sammen med foreldre minst en gang i uken. Når det gjelder vurderinger av kvaliteten på forholdet, er det så å si ingen kjønnsforskjeller når det er foreldre som spørres, noe som står i kontrast til tidligere forskning som beskriver mor–barn-relasjonen som nærmere enn forholdet mellom far og barn (Lye 1996). Døtre og sønner svarer også nokså likt, men de har en tendens til å beskrive forholdet til mor som alt i alt noe nærmere enn forholdet til far. Videre slutter menn i Norge i større grad opp om holdninger som gjelder familiens omsorgsansvar. Menn er generelt også litt mer tilbøyelige til å hjelpe foreldre, men det er så lenge foreldre ikke har behov for hjelp. Når den eldre generasjonen blir hjelpetrengende, er bildet annerledes – da er det

vesentlig flere blant døtre enn blant sønner som stiller opp. Innen beste-foreldreforskning understrekes ofte bestemødrenes innsats, men ser vi på data både fra NorLAG og den europeiske studien SHARE, er det små kjønnsforskjeller i pass av barnebarn. Det analyser av norske data imidlertid viser, er at bestefedre er mer tilbøyelige til å stille opp når også bestemor gjør det, mens bestemor i større grad passer barnebarn uavhengig av hva bestefar gjør.

Når foreldre er skilt er forskjellene mellom forholdet til henholdsvis far og mor større. Skilsmisse har betydning for forholdet til begge foreldre, men det er relasjonen til far som er mest skadelidende, og likeledes barnebarns forhold til bestefar. Dette kommer vi tilbake til nedenfor når vi skisserer risikofaktorer for generasjonssolidaritet.

DEL 3

Ressurser og ny risiko – kunnskaper og kunnskapshull

Aldringen av befolkningen endrer fordelingen av goder og byrder mellom generasjonene og legger press på de etablerte ordningene. Finner familien en rimelig balanse mellom hensynet til yngre og eldre generasjoner? Vil befolkningen fortsatt slutte opp om generasjonskontrakten i velferdsstaten? Vår gjennomgang av tidligere forskning gir ingen bekreftelse eller garantier, men gir så langt et mer betryggende inntrykk enn hva man gjerne får fra den offentlige debatten. Samholdet mellom familiegenerasjonene er fortsatt betydelig, slik det lar seg vurdere langs dimensjonene til den såkalte solidaritetsmodellen.

Et klart flertall av eldre foreldre har kontakt med barna ganske ofte, mer enn 60 prosent minst ukentlig, som er omtrent på nivå med tidligere tider. Bare få bor sammen med barna, langt færre enn i land lengre sør og øst i Europa, men dette mønsteret ser ut til å være i tråd med hva yngre og eldre selv ønsker. Forholdet oppleves også som emosjonelt nært av de fleste. Foreldre og barn er dog tilbøyelige til å vurdere dette noe forskjellig, som gir inntrykk av at barna er viktigere for foreldrene enn omvendt. Men bare få forteller om konflikt i familien – flertallet rapporterer om et nært, eller svært nært forhold.

Ansvarsnormene vis-a-vis eldre foreldre, såkalt normativ solidaritet, står fortsatt forholdsvis sterkt, men svakere enn i det sørlige og østlige Europa, der normene foreskriver bestemte typer ansvar. Den nordiske «idealnормen» ser ut til å være en kombinasjon av ansvar og uavhengighet, med rom for forhandlinger om hvordan ansvaret skal håndteres i praksis.

Med funksjonell solidaritet siktes det til utveksling av hjelp og tjenester i generasjonsfamilien, som fremdeles har et betydelig omfang. Praktisk hjelp flyter gjerne nedover generasjonene i yngre år og oppover når man blir eldre. Til gjengjeld yter den eldre generasjonen gjerne økonomisk bistand til de yngre, for eksempel som støtte til barn og barnebarn ved kjøp av bolig. Det er foreløpig lite som tyder på at (beste)foreldregenerasjonen er egoistisk og bruker sitt overskudd på seg selv.

Besteforeldre, som er flere og mer ressursrike enn tidligere, viser seg som en viktig støtte i generasjonsfamilien. For Norges del fungerer besteforeldre som «brannvakt» når behovene melder seg. Det er sjelden behov for dem på daglig basis, men mange småbarnsfamilier får hjelp ukentlig eller månedlig. Kanskje det nettopp er fordi behovene ikke er så omfattende, at så mange besteforeldre stiller opp. De trenger ikke å forplikte seg til å yte jevnlig hjelp, slik sør-europeiske besteforeldre ofte er nødt til. Besteforeldre i Norge utfyller tjenestene, de erstatter dem ikke, slik som også i omsorgen for eldre, der voksne barns hjelp som regel er et tillegg til det offentlige hjelpeapparatet.

Nettopp det at vi har en velutviklet velferdsstat, gjør at generasjonene i familien ikke er helt avhengige av hverandre. Men velferdsstaten har ikke gjort familien overflødig, for generasjonsbånd gir en fleksibilitet som det offentlige tjenesteapparatet ofte mangler. Familien bidrar til å fylle hull i velferdsstatens tilbud og fremstår som et nødvendig sikkerhetsnett for både yngre og eldre generasjoner (Hagestad 1996).

Vi skal avrunde med å se nærmere på noen områder som vitner om nye og endrete risikofaktorer for årene som kommer. Vi starter med ansvarsdelingen mellom familien og velferdsstaten i lys av befolkningsaldring. Deretter tar vi opp ulike klemmeproblematikker (mellom omsorg og arbeid, mellom eldre og yngre generasjoner i familien). Så følger et avsnitt om familiesolidaritet og migrasjon, før vi avslutter med å belyse sårbare familierelasjoner. Til sist vil vi identifisere kunnskapshull og behov for ny forskning.

Ansvarsdelingen mellom familien og velferdsstaten

Eldreomsorgen er et delt ansvar mellom familien og velferdsstaten. I de fleste land er familien den dominerende part. For Norges del er fordelingen mer likeverdig: Velferdsstaten er den dominerende instans ved betydelige omsorgsbehov, familien den dominerende ved lettere behov (Daatland og Herlofson 2004, Daatland, Veenstra og Lima 2009). Mens andelen tjenestemottakere stiger med økende alder, forblir andelen som mottar hjelp fra familien mer stabil (Daatland og Veenstra 2012).

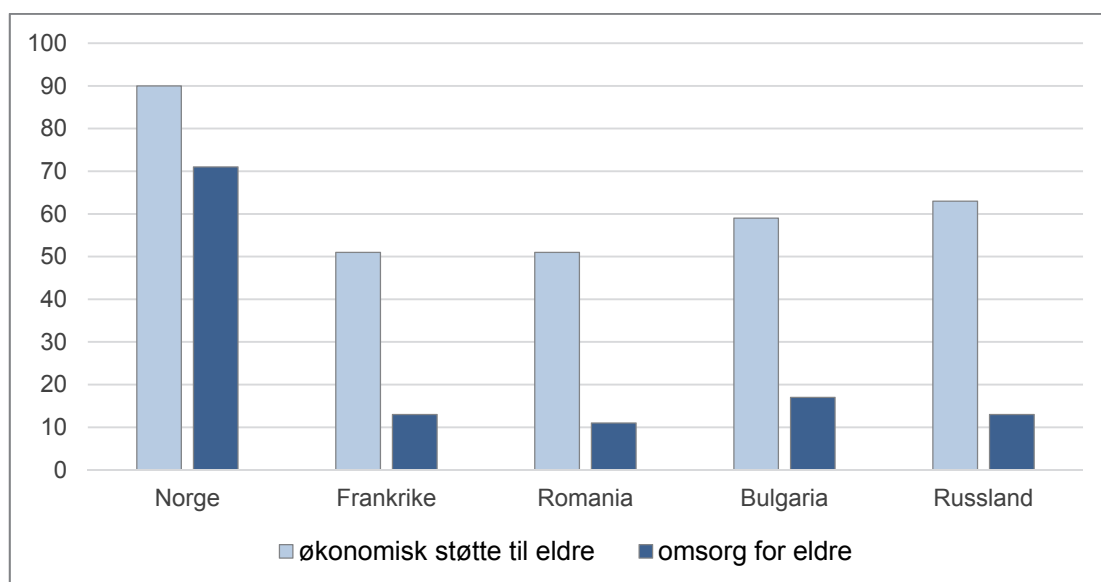
Med en stadig økende andel eldre i befolkningen, har det de senere årene blitt stilt spørsmål om velferdsstatens bærekraft, og det har blant annet blitt pekt på hvordan familieomsorgen kan styrkes. Det bør imidlertid også

vurderes om det kan forventes, og om det er ønskelig, at familien påtar seg mer enn den allerede gjør i dag.

HOLDNINGER OG PREFERANSER

Å dømme etter GGS-studien gir nordmenn flest samfunnet (velferdsstaten) hovedansvaret for både økonomisk og sosial trygghet i eldre år (figur 9) (Daatland, Herlofson og Slagsvold 2013). Velferdsstatens ansvar for økonomisk trygghet (pensjoner m.m.) står sterkt også i andre land, inklusive svake velferdsstater som de post-kommunistiske landene øst i Europa, men ikke så sterkt som i Norge.

Figur 9. Prosentandel som legger større ansvar på samfunnet enn på familien etter land og type oppgave

Kilder: GGS

Blant GGS-landene er det bare her til lands at befolkningen anser velferdsstaten som den primært ansvarlige for eldreomsorgen, slik den også er det i juridisk forstand. 71 prosent legger et større ansvar på samfunnet enn på familien (figur 9). I de andre landene gjelder dette bare mellom 11 og 17 prosent (Daatland, Herlofson og Slagsvold 2013). Ettersom mange av disse landene også legger et juridisk ansvar på familien, ser vi at ansvarsdelingen et stykke på vei er i tråd med folkemeningen. Fullt samsvar er det imidlertid ikke. Folkemeningen heller i de fleste land i retning av å øke velferdsstatens ansvar, men de senere års økonomiske krise har gitt dårlige vilkår for vekst. Den faktiske politikken legger større byrder på familien enn befolkningen selv ønsker.

Norske erfaringer tyder på at preferansene påvirkes av de faktiske omstendighetene, det vil si av hvilke alternativer man måtte ha (Daatland og Herlofson 2004). Få i Norge ønsker en situasjon der den eldre generasjonen er økonomisk avhengig av familien. Omsorgstjenestene ser ut til å ha hatt stigende tiltrekning etter hvert som de har blitt mer tilgjengelige. Velferdsstaten har utvilsomt redusert avhengigheten av familien, noe som har blitt ønsket velkommen både av den eldre og yngre generasjonen. Hvor langt man så skal gå i den ene eller andre retningen er under kontinuerlig diskusjon, der folkemeningen gjerne krever større offentlig innsats og politikken ønsker å moderere utgiftene. Oppslutningen om voksne barns ansvar for foreldre ser for Norges del ut til å ha sunket (Herlofson m.fl. 2011), men om det dreier seg om en vedvarende trend, og om dette vil kunne ha betydning for faktiske omsorgsmønstre, vet vi så langt lite om.

ENDRINGER I FORMELLE TJENESTER – ENDRINGER I FAMILIEOMSORG?

Det har de siste årene blitt rettet økt oppmerksomhet mot fremtidens eldreomsorg, inkludert familiens bidrag. Det ønskelige er at familieomsorgen opprettholdes eller aller helst styrkes (Meld. St. 29 (2012–2013), NOU 2011). Et sentralt spørsmål i denne sammenheng er om familiens hjelpemønstre forandres som svar på endringer i velferdsstatens tilbud. Dette er et tema Susan Lingsom (1997) tok opp for snart tjue år siden. Hun konstaterte at hjemmetjenestene ekspanderte sterkt på 1970-tallet, for så å stå stille i 1980-årene med en derpå følgende reduksjon. Familieomsorgen derimot, forble bemerkelsesverdig stabil under hele denne perioden, både under veksten og under nedgangen.

Nyere studier fra andre land gir et annet bilde enn det Lingsoms studie ga. En engelsk undersøkelse viser at da antallet eldre i sykehjem og sykehus ble doblet (1985–1995) for så bli redusert (1995–2000), endret voksne barns pleiemønstre i England seg også – i første periode fant det sted en halvering i omsorg for eldre foreldre i husholdet, deretter en økning (Pickard 2012). I Nederland økte omfanget av hjemmebaserte tjenester i perioden 1992–2012, og i samme tidsrom gikk familieomsorgen betydelig ned (Swinkels m.fl. 2015). Svenske data viser følgende: På 1980- og 1990-tallet fant det sted

betydelige innstramminger i offentlig eldreomsorg, og som et svar på utviklingen, økte voksne barns uformelle omsorg. Nærmere analyser viser imidlertid at det først og fremst var døtrene som økte innsatsen, ikke sønnene (Johansson, Sundström og Hassing 2003). Ulmanen og Szebehely (2015) har fulgt opp studien til Johansson og kolleger, og ved hjelp av nyere svenske data, gir de et bilde av utviklingen frem til 2010. De finner at familieomsorgen har fortsatt å øke, men at sønner har kommet mer på banen. Dette gjelder imidlertid bare blant eldre som har høyere utdanning. Lavt utdannete henvender seg fortsatt (og i økende grad) først og fremst til sine døtre.

LIKESTILLING OG FAMILIENS ELDREOMSORG

Diskusjoner om likestilling og familien i Norge handler nesten utelukkende om par med mindreårige barn, og et viktig tema er hvordan to-inntekts- og to-omsorgsfamilien skal kunne realiseres. De siste tiårene har det vært en økende interesse for menn, i både politikk og forskning, men det har i all hovedsak dreid seg om deres rolle som (småbarns)fedre, og ikke om hvordan de er som voksne sønner (Herlofson og Ugreninov 2014).

Den svenske studien vi har referert til over, viser tegn til at sønner har kommet mer på banen i omsorgen for foreldre. Norske data fra Levekårsundersøkelsene kunne en periode også tyde på det. Kitterød (1996) har konkludert at det fant sted en økning i uformell omsorgsgiving for alle aldersgrupper i perioden 1983–1995, men økningen var større for menn enn for kvinner. Nyere data viser imidlertid at denne trenden ble reversert på 2000-tallet, og særlig gjaldt det for menn (SSB 2013). Oversikter over omsorgslønnete i norske kommuner tyder heller ikke på noen større innsats fra sønners side. Blant voksne barn som mottok omsorgslønn for å ta seg av egne foreldre, var 81 prosent døtre (og 19 % sønner). Dette gjaldt både på midten av 1990-tallet (Løwe 1997) og ti år senere (Finnvold 2011).

Et sentralt spørsmål i denne sammenheng er om det forventes mer av døtre enn av sønner fra det offentliges side? En nyere norsk vignettstudie blant kommuneansatte med ansvar for tildeling av omsorgstjenester, kan tyde på det. Den viser nemlig at det har noe å si om brukeren har en datter eller en sønn. Respondentene ble bedt om å foreta tildelinger av tjenester ut fra fiktive forespørsler, og resultatene viste at en pleietrengende mor med en datter ville

fått omtrent to timer mindre hjelp i uken enn dersom hun hadde hatt en sønn (Jakobsson m.fl. 2015).

Spørsmål om likestilling og omsorg for eldre bør i tiden fremover vies større oppmerksomhet, både i forskning og politikk. Et viktig spørsmål som bør stilles, er hvilken betydning endringer i formelle tjenester har for familieomsorgen. Det har i Norge funnet sted endring fra institusjonsomsorg til en økende satsing på omsorgsboliger (Otnes 2012). I en masteroppgave viser Nordbø (2014) at det er sammenheng mellom foreldres boform og voksne barns omsorgsmønster – barn med foreldre i boformer med lavere nivå av tjenester er mer tilbøyelige til å gi hjelp enn det barn med foreldre i boformer med et høyt tjenestenivå er. Dette gjelder imidlertid kun for døtre. Utbyggingen av omsorgsboliger kan således se ut til å kunne gi økte kjønnsforskjeller i omsorgsgiving. Hvilken betydning Samhandlingsreformen har hatt for familieomsorgen, har vi så langt ingen kunnskap om. Kanskje den også bidrar til en opprettholdelse eller styrking av et tradisjonelt kjønnsrollemønster? Vi kommer tilbake til spørsmål om likestilling og omsorg nedenfor når vi tar opp hvordan kvinner og menn kombinerer arbeid (både ute og hjemme) og omsorg for eldre.

I klemme?

På begynnelsen av 1980-tallet ble enkelte aldersforskere opptatt av hvilken betydning befolkningsaldring ville få på familienivå. Elaine Brody (1981), som tilhørte de mer pessimistiske, mente at demografiske endringer ville forandre familiers generasjonsstruktur på en måte som ville gi kvinner økt press. Hun lanserte begrepet «kvinner i midten» som en metafor for kvinner som var midt i livet, i en mellomgenerasjon mellom foreldre og barn, og i tillegg ofte klemt mellom jobb og familie.

GENERASJONSKLEMME

Brody (1981) fikk ikke mye støtte når det gjaldt bekymringen hennes om en økning i andelen som er «klemt» mellom eldre foreldre og yngre barn – også kalt «sandwich-generasjonen» (Daatland, Veenstra og Lima 2010, Grundy og Henretta 2006, Künemund 2006). Det ble hevdet at en slik «generasjonsklemme» var uvanlig i aldrende samfunn (Uhlenberg 1993) eller sågar en myte (Rosenthal m.fl. 1996). Et viktig argument var at foreldres omsorgsbehov først gjør seg gjeldende når barna er store nok til at de kan klare seg selv. Enkelte

mente at en vanligere klemme ville være å befinne seg mellom gamle foreldre og barnebarn (bl.a. Soldo 1996).

NorLAG data viser at 29 prosent av besteforeldre med barnebarn under 12 år, fortsatt har foreldre i live (Herlofson 2015a). Hvordan balanserer de hjelp oppover og nedover i generasjonslinjen – er det slik at hjelp til én generasjon finner sted på bekostning av hjelp til en annen generasjon? To tidligere studier fra USA og England har tatt opp liknende problemstillinger og konkludert at hjelp fra en og samme generasjon hadde en tendens til å komme flere slektsledd til gode (Fingerman m.fl. 2010, Grundy og Henretta 2006). Dette bekreftes også for Norges del. Analyser av NorLAG data viser en positiv og statistisk signifikant sammenheng mellom hjelp til foreldre og pass av barnebarn, men kun for kvinner – bestemødre som har foreldre de gir hjelp til, passer oftere barnebarn jevnlig enn det bestemødre uten denne type ansvar gjør (Herlofson 2015a).

Med økende fødealder er det imidlertid grunn til å anta at stadig flere vil kunne oppleve det forskere tidligere har hevdet er en myte, nemlig å befinne seg mellom små barn og eldre foreldre. En spansk studie rapporterer at en fjerdedel av kvinner med omsorgsansvar for eldre i Spania er under 40 år (Sarasa og Mestres 2007). Data fra NorLAG viser at mer enn 40 prosent av de som oppga å ha foreldre med behov for hjelp, selv hadde barn under 18 år, en tredjedel hadde barn under 14 (Herlofson og Ugreninov 2014). NorLAG viser også at 30 prosent av kvinner og menn med barn under 14 hadde mistet en eller begge foreldre. Siden det er vanlig å ha behov for hjelp de siste årene av livet (Romøren 2001), hadde sannsynligvis flertallet av disse småbarnsforeldrene opplevd en periode med omsorgsforpliktelser i forkant av foreldrenes bortgang. I tillegg hadde mange av dem en gjenlevende forelder de kanskje fikk et ekstra ansvar for.

Analyser av småbarnsforeldre (med barn under 14 år) viser at det å hjelpe foreldre på jevnlig basis er knyttet til lavere arbeidsinnsats på andre områder: arbeid ute (yrkesaktivitet) for kvinner, arbeid hjemme (husarbeid) for menn. Kvinner som jobber heltid er mindre tilbøyelige til å hjelpe foreldre enn det deltidsarbeidende kvinner er. Hvor stort ansvar hun tar når det gjelder husarbeidet har ingenting å si. For menn derimot, har ikke yrkesaktivitet noen betydning. Det som spiller en rolle er hvor likestilt han er hjemme. Menn som

deler husarbeidet mer eller mindre likt med partneren er mindre tilbøyelige til å hjelpe sammenliknet med menn som har en mer tradisjonell deling der hun har hovedansvaret i huset (Herlofson og Ugreninov 2014). Økt likestilling på hjemmebane kan altså se ut til å være et hinder for menns deltakelse i omsorg for foreldre, mens for kvinner kan økt likestilling i yrkeslivet vanskeliggjøre omsorgsinnsatsen, noe vi kommer tilbake til i neste avsnitt.

DEN NYE TIDSKLEMMEN

Tidsklemmedebatten har i all hovedsak dreid seg om yrkesaktive småbarnsforeldre, og særlig mødre (bl.a. Ellingsæter 2004, Kitterød og Kjeldstad 2002). Men det kan også være vanskelig å kombinere omsorg for foreldre med (fulltids) yrkesaktivitet, noe Gautun (2008) har beskrevet som «den nye tidsklemmen».

Internasjonale studier har stort sett bekreftet at eldreomsorg og yrkesaktivitet er en krevende kombinasjon, særlig for kvinner (bl.a. Henz 2004, Phillips, Bernard og Crittenden 2002). Den første norske studien på området er Susan Lingsoms «Uformell omsorg for syke og eldre» fra 1985. Hun fant at det var vanskelig å kombinere yrkesarbeid med *pleie i husholdet*, men bare få bodde sammen med eldre foreldre. Det å gi omsorg til personer utenfor husholdet hadde ikke betydning for yrkesaktivitet. En senere undersøkelse, også av Lingsom (1991), viste samme mønster. Lingsom kommenterte at jobben nok kunne være en kilde til stress, men også til adspredelse, som kunne bidra til å gjøre det lettere å yte omsorg.

En nyere norsk studie har tatt for seg konsekvensene av å være i klemme for yrkesaktive voksne barn mellom 45 og 66 år (Gautun 2008). Blant de som ga jevnlig hjelp til foreldre rapporterte mer enn halvparten at det var vanskelig å kombinere omsorg og arbeid, og 20 prosent hadde vært borte fra jobben i kortere eller lengre tid for å få tingene til å gå i hop. En annen norsk studie, basert på NorLAG data, viser at deltidsarbeidende kvinner var mer tilbøyelige til å gi jevnlig omsorg til foreldre enn kvinner med heltidsjobb (Daatland, Veenstra og Lima 2010). Ugreninov (2012) bekrefter at fulltids yrkesaktivitet kan være vanskelig å forene med omsorg. Hun fant at heltidsarbeidende omsorgsgivere hadde større sannsynlighet for sykefravær sammenliknet med heltidsarbeidende uten omsorgsforpliktelser overfor foreldre. Sammenhengen viste seg å være sterkere for kvinner enn for menn. Analyser av registerdata

viser at det å ha foreldre som er i livets slutfase påvirker både sannsynligheten for yrkesaktivitet, som minsker, og sannsynligheten for langtids sykefravær, som øker (Fevang, Kverndokk og Røed 2011).

Så langt har vi beskrevet familiesolidariteten i majoritetsbefolkningen. I neste avsnitt vil vi søke å oppsummere tidligere forskning om generasjonsbånd blant innvandrere i Norge.

Migrasjon, familie og generasjon

Vi kan ikke lenger snakke om «familien» som om det fantes en vanlig type familie. Dagens familier er mange og mangfoldige, som har krav på respekt for hver sin form og måte å være familie på. Noe av det store mangfoldet kommer fra migrasjonen, især fra såkalt fjernkulturelle deler av verden med en annen familiekultur enn den tradisjonelt norske. Innvandrere fra sør og øst i verden har som hovedregel en mer kollektiv familietradisjon, med sterke lojaliteter innad og oppover i generasjonslinjene, gjerne med en patriarkalsk forankring. I denne tradisjonen ligger også en sterk indre kontroll, især av kvinner, og til dels legitimert av æreskodekser.

Det finnes en god del forskning som belyser innvandrere i Norge, men i den grad de tar opp familieliv, er fokuset gjerne på parforhold og småbarnsfasen, inkludert mødres yrkesaktivitet (f.eks. Kavli 2015, Nadim 2014). En grunn til at generasjonsrelasjoner har fått mindre oppmerksomhet kan kanskje henge sammen med at en god del har foreldre boende i opprinnelseslandet, noe som blant annet vanskeliggjør hyppig kontakt og hjelp. Tidligere levekårsundersøkelser blant innvandrere viser for øvrig at et flertall sender penger til familie og slekt i hjemlandet, og at det da ofte dreier seg om støtte til foreldre (Blom og Henriksen 2008).

Den siste levekårsundersøkelsen blant innvandrere ble gjennomført i 2005–2006 (Blom og Henriksen 2008). Den viser at omtrent halvparten av de med foreldre i live hadde mor og/eller far boende i Norge. Landbakgrunn spiller en viktig rolle her. Å ha foreldre i Norge var særlig vanlig for kvinner og menn med bakgrunn fra Pakistan og Vietnam. Det er vanligere med flergenerasjonshushold blant innvandrere enn blant etnisk norske, noe som særlig gjelder familier fra Pakistan og Vietnam, men resultater fra levekårsundersøkelsene tyder på at det har funnet sted en betydelig nedgang i perioden fra

1996 til 2005–2006. Blom (2008) tolker dette dithen at det har funnet sted en tilpasning til norske bomønstre. Det fant også sted en nedgang i kontakthypighet – mens 70 prosent oppga at de så barn utenfor husholdet ukentlig eller oftere på midten av 1990-tallet, gjaldt det samme for 57 prosent ti år senere (Blom 2008). Her bør det påpekes at utvalget som fikk spørsmål om kontakt med barn, ble noe endret fra den ene undersøkelsen til den andre, og at dette kan ha hatt en viss betydning for de ulike svarene.

En studie gjennomført av Fafo, har kartlagt ansvarsnormer blant personer med og uten innvandringsbakgrunn (Kavli og Nadim 2009). Mens nesten samtlige av respondentene med norsk bakgrunn (93 %) mente det var sannsynlig at de ville forsøke å få foreldre på sykehjem dersom de ikke lenger kunne klare seg selv, mente kun 18 prosent av de innvandrete respondentene det samme. Blant norskfødte med pakistansk bakgrunn var det enda færre – 7 prosent. Omkring tre fjerdedeler anså det som sannsynlig at de ville flytte sammen med foreldre. Kontrastene gjenspeilte seg også i faktiske hjelpemønstre. Blant respondenter med foreldre innen en times reisevei, var det en drøy tredjedel av de etnisk norske som hjalp foreldre ukentlig med praktiske gjøremål. Det samme gjaldt for drøye halvparten av de innvandrete respondentene og to tredjedeler av de norskfødte med pakistansk bakgrunn.

Med unntak av den nevnte Fafo-studien, er det så vidt vi kjenner til, først og fremst mindre, kvalitative studier som har belyst idealer og praksiser knyttet til omsorg for familiens gamle. Ut fra disse kan det konstateres at innvandrerfamilien står sterkt i eldreomsorgen, at det, som vi også så over, er en betydelig skepsis til sykehjem, men at hjemmetjenester, og især kontantytelser for hjemmeomsorg, har stor tiltrekning. Muligens fordi det lettere lar seg kombinere med de innvandrete familienes tradisjoner og verdier (Ingebretsen 2010, Ingebretsen, Spilker og Sagbakken 2015, Nergård 2009). Risikoen er at kvinner må ofre seg for familiens behov.

Det er på tide med en bredere og mer omfattende kartlegging av familie-solidariteten i ulike innvandrergrupper som kan utvide de mindre studiene som er gjennomført til nå. Med en større undersøkelse vil det være mulig å fange bedre opp variasjonen innad, samt identifisere risiko og sårbare familier.

Sårbare relasjoner?

Nye familieformer har kommet til med samboerskap, foreldreskap av samme kjønn, relasjoner til dine, mine og våre barn, og et stort og stigende innslag av innvandrete familier. Er de nye familieformene og relasjonene særlig sårbare, eller er de eksempler på familieinstitusjonens robusthet, at den klarer å ta inn i seg stadig nye varianter? Noe av familiens styrke kan være at den er så fleksibel, og gir rom for endring. Familien er, som vi skrev innledningsvis, samfunnets grunnenhet, der livet starter og slutter. Vi har i teksten deretter illustrert nettopp dette, og det mangfoldet som er samlet under betegnelsen «familie».

Tidligere internasjonal forskning har antydnet svakere foreldre–barn-bånd når barna er samboere enn når de er gift (Eggebeen 2005, Hogerbrugge og Dykstra 2009). Tilsvarende funn finner vi ikke i Norge. Analyser av NorLAG-data viser ingen forskjell i generasjonssolidaritet mellom gifte og samboende voksne barn (Daatland 2007b, Slagsvold og Hansen 2005). Således gir ikke økte samboerskapsrater noen grunn til bekymring for forholdet mellom familie-generasjonene her til lands. Når det gjelder skilsmisse derimot, har vi kunnet konstatere en økt risiko for familiesolidariteten når foreldre er skilt, og forholdet til far fremstår som særlig sårbart. Det er ikke uvanlig at skilte får nye partnere, og det har funnet sted en økning av flerkullsforeldre, særlig blant menn (Lappegård, Rønsen og Skrede 2011). Voksne skilsmissebarns fedre kan altså ha barn fra senere kull, barn som de kanskje har et tettere og nærmere forhold til og som de kan støtte seg til i alderdommen. Hvordan generasjonssolidariteten fremstår i familier med dine, mine og våre barn, og mine, dine og våre barnebarn, har forskning så langt i liten grad belyst. Vi vet at det å være stebesteforeldre er utbredt – blant kvinner og menn født 1940–44 hadde nærmere tre av ti stebarnebarn (eller bonusbarnebarn) (Noack, Dommermuth og Lyngstad 2011). Hvordan de forholder seg til stebarnebarna, og hvorvidt de skiller mellom disse og de biologiske barnebarna, har vi liten (eller ingen) kunnskap om. Likeledes vet vi lite om relasjoner til stebarn vs. egne barn, men det er grunn til å tro at det er enda større variasjoner i ste-relasjoner enn det er for biologiske bånd.

Det flyter mye hjelp og støtte både oppover og nedover i generasjonsfamilien. Det er særlig den mer sporadiske hjelpen som er utbredt i Norge. Dette gjelder også for økonomisk støtte. Pengeoverføringer kan være til stor

hjelp, kanskje særlig ved kjøp av bolig, som vi har sett har blitt vanligere de senere årene. Hvem som får økonomisk støtte er imidlertid ikke likt fordelt. En svensk studie viser at det ikke bare er foreldrenes sosiale klasse som spiller inn, men også barnas (Lennartsson 2011). Jo færre økonomiske ressurser foreldre har, desto mindre tilbøyelige er de, naturlig nok, til å støtte sine voksne barn. Samtidig er det slik at barn med høyere sosioøkonomisk status i større grad mottar pengeoverføringer enn barn fra lavere statusgrupper, og dette gjelder også når det kontrolleres for foreldres sosiale klasse. Dette kan bety at denne type funksjonell solidaritet bidrar til å reprodusere, eller kanskje også øke, sosial ulikhet. Denne muligheten bør også studeres for Norges del.

Videre forskning

Vi har ovenfor trukket frem fire områder der det trengs mer forskning. Det dreier seg om anvarsdelingen mellom familie og velferdsstat, ulike klemme-problematikker, innvandrerfamilier og sårbare relasjoner. For alle områdene står likestilling mellom kjønnene sentralt. Vi har også antydnet et behov for studier som ser nærmere på familiesolidaritet og sosial ulikhet.

Foreliggende kunnskap om generasjonsforhold i Norge bør oppdateres og fornyes. Særlig viktig er det at longitudinelle studier, der de samme personer og familierelasjoner følges over tid, videreføres. Vi vet fortsatt lite om hva som *driver* familien og familierelasjoner: Hvor langt emosjonell tilknytning og tilhørighet rekker, hvor sterkt familien som identitet står, hvilken vekt plikten har, sammenliknet med samfølelse og empati. Her ligger også problemstillinger som står sentralt for å forstå hvordan hele storsamfunnet henger sammen, der solidariteten mellom familiegenerasjoner kan generaliseres til solidaritet mellom aldersgrupper, selve generasjonskontrakten som velferdsstaten hviler på.

Summary

Research on family generations. A state of the art report

Katharina Herlofson and Svein Olav Daatland

Oslo: NOVA-report no 2-2016

This state of the art report is commissioned by the Ministry of Children, Equality and Social Inclusion. It summarises Norwegian and international research on the relationships between family generations, and identifies knowledge gaps and recommendations for future research in this area. The report is organised in three sections: Part 1: The family in society and in the lives of individuals, Part 2: Solidarity and exchange between the generations, Part 3: Resources and new risks – knowledge and knowledge gaps.

Part 1: Introduction: The family in society and in the lives of individuals

Is the modern family in crisis and family generations in conflict, as often stated in media and public discourse? What are myths and what are realities? Other social institutions, such as public education and the welfare state, may have taken over many of the tasks that earlier were the family's responsibilities. However, the modern family is not reduced to an isolated nuclear family, with only few or weak ties to the older generation(s), as suggested by Parsons in the 1950s. The "modified extended family" is still a reality. Grandparents help out when children and grandchildren are in need. Adult children – many seniors themselves – contribute to the care of their older parents. Moreover, there is still considerable exchange of company, comfort, and money between family generations.

Part 1 maps out the structure and demography of the modern Norwegian family, and illustrates how family structures and relationships have changed over time. The intergenerational solidarity model is then presented as a conceptual tool for analysing intergenerational family relationships. Here solidarity is seen as played out along several dimensions: socially (contact), emotionally (emotional closeness or conflict), functionally (mutual help), and normatively (duty, obligations).

Part 2: Solidarity and exchanges between the generations

Part 2 summarises research on each of the above-mentioned dimensions. In general, our review of Norwegian research reveal considerable intergenerational family solidarity and a remarkable stability over time. The majority of older parents have frequent contact with their adult children. More than 60 per cent meet at least weekly. Only a few live together with adult children today – fewer than earlier, and considerably fewer than in more family-oriented countries and welfare states in Southern and Eastern Europe. Most do, however, have children living close by, although not under the same roof. This seems to be in accordance with the ideals of both generations: Close, but not too close.

Relationships are reported to be emotionally close by a majority, but more so by parents than by children, in line with the “developmental stake hypothesis”. Normative solidarity also seems to be quite robust, but finds new ways of being played out, in forms and manners that are easier to combine with modern lives and practices, including women’s (daughters’) paid occupation. Data from the Norwegian Life-course, Ageing and Generation Study (NorLAG) shows that normative solidarity, as indicated by filial responsibility norms, may have declined over the last decade, but whether the change represents a persisting trend, or a temporal fluctuation, is so far not clear.

Help exchanges usually flow from parents to children most of life, but directions tend to change beyond 70-75, when children often become net help providers. In general, the family takes a greater and more direct responsibility in countries with a more collectivist family culture and a less developed welfare state. However, men and women are just as likely, or even more likely, to be involved in family care (such as grandchild and parent care) in Scandinavian welfare states, but then often in less intensive forms, and usually as a supplement, not an alternative, to the welfare state.

Part 3: Resources and new risks – knowledge and knowledge gaps.

Part 3 looks ahead and identifies knowledge gaps and the need for future research. The modern family takes many forms, all with an equal right to be respected. Part of the variation is rooted in migration from other countries and

cultures. We know currently little about whether, and how, families with immigrant background will adapt to Norwegian patterns.

New family forms and relations are becoming more common, including cohabitation, same sex partnerships and marriages, as well as step relationships. These developments illustrate that the family is quite flexible, and as such quite strong, but new family forms may also represent new risks and vulnerabilities. For example, increasing divorce rates are found to weaken intergenerational solidarity, in particular vis-à-vis fathers.

The report points to four areas in need of research: The interplay (of responsibilities and practices) between the family and the welfare state, the conflict between commitments to family and work, the challenges of multicultural families, and family vulnerability and risks more generally. For each issue, gender equality should be addressed. There is also a need for more knowledge about family solidarity and social inequality.

Our knowledge about family generations in Norway needs to be updated. Longitudinal studies, where persons and families are followed over time, are of particular importance. We know too little about what *drives* families and family relationships, including the relative role of norms and attachments, needs and self-interest. Moreover, better knowledge about family generations may help us to understand the relationship between generations at the societal level, the so-called generational contract, which is the very fundament that both families and welfare states are grounded on.

Referanser

- Aassve, A., Arpino, B. og Goisis, A. (2012). Grandparenting and mothers' labour force participation: A comparative analysis using the generations and gender survey. *Demographic Research*, 27, 53–84.
- Aassve, A., Meroni, E. og Pronzato, C. (2012). Grandparenting and childbearing in the extended family. *European Journal of Population*, 28, 499–518.
- Albertini, M. og Garriga, A. (2011). The effect of divorce on parent-child contacts. *European Societies*, 13, 257–278.
- Albertini, M., Kohli, M. og Vogel, C. (2007). Intergenerational transfers of time and money in European families: common patterns – different regimes? *Journal of European Social Policy*, 17, 319–334.
- Albuquerque, P.C. (2011). Grandparents in multigenerational households: the case of Portugal. *European Journal of Ageing*, 8, 189–198.
- Aquilino, W. S. (1999). Two views of one relationship: comparing parents' and young adult children's reports of the quality of intergenerational relations. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 858–870.
- Arpino, B., Pronzato, C. og Tavares, L. (2014). The effect of grandparental support on mothers' labour market participation: An instrumental variable approach. *European Journal of Population*, 30, 369–390.
- Backe-Hansen, E., Egelund, T. og Havik, T. (2010). *Barn og unge i fosterhjem – en kunnskapsstatus*. Tilgjengelig på http://www.nova.no/asset/4330/3/4330_3.pdf.
- Baker, L. og Silverstein, M. (2012). The well-being of grandparents caring for grandchildren in rural China and the United States. I Arber, S. og Timonen, V. (red.) *Contemporary grandparenting: Changing family relationships in global contexts*, s. 51–70. Bristol: Policy Press.
- Bengtson, V.L. (1985). Diversity and symbolism in grandparental roles. I Bengtson, V.L. og Robertson, R.F. (red.) *Grandparenthood*, s. 11–25. Beverly Hills, CA: Sage.
- Bengtson, V. L. og Roberts, R. E. L. (1991). Intergenerational solidarity in aging families: an example of formal theory construction. *Journal of Marriage and the Family*, 856–870.
- Bengtson, V.L., Giarrusso, R., Mabry, J.B. og Silverstein, M. (2002). Solidarity, conflict and ambivalence: Complementary or competing perspectives on intergenerational relationships? *Journal of Marriage and Family*, 64, 568–576.
- Bengtson, V. L., Rosenthal, C. og Burton, L. (1995). Paradoxes of families and aging. In Binstock, R.H. og George, L.K. (red.) *Handbook of aging and the social sciences*. 4th Edition, s. 253–282. San Diego: Academic Press.

- Billari, F.C., Rosina, A., Ranaldi, R. og Romano, C.M. (2008). Young adults living apart and together (LAT) with Parents: A Three-level analysis of the Italian case. *Regional Studies*, 42, 625–639.
- Birditt, K.S., Jackey, L.M.H., og Antonucci, T.C. (2009). Longitudinal patterns of negative relationship quality across adulthood. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 64, P55–P64.
- Blom, S. (2008). Familie i Norge. I Blom, S. og Henriksen, K. (red.) (2008) *Levekår blant innvandrere i Norge 2005/2006*, s. 47–57. Oslo: SSB Rapporter 2008/5.
- Blom, S. og Henriksen, K. (red.) (2008) *Levekår blant innvandrere i Norge 2005/2006*. Oslo: SSB Rapporter 2008/5.
- Bojczyk, K. E., Lehan, L. M., Melson, G. F. og Kaufman, D. R. (2011). Mothers' and their adult daughters' perceptions of their relationship. *Journal of Family Issues*, 32, 452–481.
- Bordone, V. (2009). Contact and proximity of older people to their adult children: A comparison between Italy and Sweden. *Population, Space and Place*, 15, 359–380.
- Brandt, M. Haberkern, K. og Szydlik, M. (2009). Intergenerational help and care in Europe. *European Sociological Review*, 25, 585–601.
- Brody, E.M. (1981). 'Women in the middle' and family help to older people. *The Gerontologist*, 21, 471–480.
- Brugiavini, A., Buia, R.E., Pasini, G. og Zantomi, F. (2013). *Long-term care and reciprocity: does helping with grandchildren result in the receipt of more help at older ages?* I Börsch-Supan, A., Brandt, M., Litwin, H. og Weber, G. (red.) *Active ageing and solidarity between generations in Europe*, s. 369–378. Berlin: De Gruyter.
- Bucx, F., van Wel, F., Knijn, T. og Hagendoorn, L. (2008). Intergenerational contact and the life course status of young adult children. *Journal of Marriage and Family*, 70, 144–156.
- Burgess, E.W. (1960) Aging in western culture. I Burgess, E.W. (red.) *Aging in western societies*, s. 3–28, Chicago: The University of Chicago Press.
- Cherlin, A.J. og Furstenberg, F.F. (1986). *The new American grandparent*. Harvard: Harvard University Press.
- Clarke, E.J., Preston, M., Raksin, J. og Bengtson, V.L. (1999). Types of conflicts and tensions between older parents and adult children. *The Gerontologist*, 39, 261–270.
- Connidis, I. A. og McMullin, J. (2002). Ambivalence, family ties, and doing sociology. *Journal of Marriage and Family*, 64, 594–601.
- De Jong Gierveld, J. og Dykstra, P.A. (2002). The long-term rewards of parenting: older adults' marital history and the likelihood of receiving support from adult children. *Ageing International*, 27, 49–69.

- Del Valle, J.F. og Bravo, A. (2013). Current trends, figures and challenges in out of home child care: An international comparative analysis. *Psychosocial Intervention*, 22, 251–257.
- Di Gessa, G., Glaser, K. og Tinker, A. (2015). The health impact of intensive and nonintensive grandchild care in Europe: New evidence from SHARE. *Journals of Gerontology: Social Sciences* (Advance Access), doi:10.1093/geronb/gbv055.
- Dimova, R. og Wolff, F.-C. (2011). Do downward private transfers enhance maternal labor supply? Evidence from around Europe. *Journal of Population Economics*, 24, 911–933.
- Dunifon, R. og Bajracharya, A. (2012). The role of grandparents in the lives of youth. *Journal of Family Issues*, 33, 1168–1194.
- Dykstra, P.A. og Fokkema, T. (2011). Relationships between parents and their adult children: a West European typology of late-life families. *Ageing and Society*, 31, 545–569.
- Daatland, S.O. (1997). Welfare policies for older people in transition? Emerging trends and comparative perspectives. *Scandinavian Journal of Social Welfare*, 6, 153–161.
- Daatland, S.O. (2007a). Generasjoner på spill. *Aldring og Livsløp*, 3, 12–17.
- Daatland, S.O. (2007b). Marital history and intergenerational solidarity: the impact of divorce and unmarried cohabitation. *Journal of Social Issues*, 63, 809–825.
- Daatland, S. O. og Herlofson, K. (2003). “Lost solidarity” or “changed solidarity”: a comparative European view of normative family solidarity, *Ageing and Society*, 23, 537–560.
- Daatland, S. O. og Herlofson, K. (2004). *Familie, velferdsstat og aldring*. Rapport 7/04. Oslo: NOVA.
- Daatland, S.O. og Herlofson, K. (2005). Flere skilte: svekket familiesamhold? I Slagsvold, B. og Solem, P.E. (red.) *Morgendagens eldre. En sammenligning av verdier, holdninger og atferd blant dagens middelaldrende og eldre*, s. 59–72. Oslo: NOVA rapport 11/05.
- Daatland, S.O. og Herlofson, K. (2006). Familien i andre halvdel av livet. I Slagsvold, B. og Daatland, S.O. (red.) *Eldre år, lokale variasjoner. Resultater fra Den norske studien av livsløp, aldring og generasjon (NorLAG)*, s. 137–160. Oslo: NOVA rapport 15/06.
- Daatland, S. O, Herlofson, K. og Lima, I. A. (2011). Balancing generations: on the strength and character of family norms in the west and east of Europe. *Ageing and Society*, 31, 1159–1179.
- Daatland, S.O., Herlofson, K. og Slagsvold, B. (2013). Hvem har ansvaret? Folkemeningen om familiens og velferdsstatens ansvar i ulike land. I Daatland,

- S.O. og Slagsvold, B. (red.) *Vital aldring og samhold mellom generasjoner*, s. 213–221. Oslo: NOVA rapport 15/13.
- Daatland, S.O. og Veenstra, M. (2012). (red.) *Bærekraftig omsorg. Familien, velferdsstaten og aldringen av befolkningen*. Oslo: NOVA rapport 2/12.
- Daatland, S.O., Veenstra, M. og Lima, I.A. (2009). *Helse, familie og omsorg over livsløpet*. Oslo: NOVA rapport 4/09.
- Daatland, S.O., Veenstra, M. og Lima, I.A. (2010). Norwegian sandwiches. On the prevalence and consequences of family and work role squeezes over the life course. *European Journal of Ageing*, 7, 271–281.
- Ellingsæter, A. L. (2004). Tidskrise i familien? I Ellingsæter, A.L. og Leira, A. (red.) *Velferdsstaten og familien. Utfordringer og dilemmaer*, s. 128–159. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Eggebeen, D.J. (2005). Cohabitation and exchanges of support. *Social Forces*, 83, 1097–1110.
- Fevang, E., Kverndokk, S. og Røed, K. (2009). Omsorg for foreldre – hvordan påvirkes yrkesaktiviteten? *Søkelys på arbeidsmarkedet*, 26, 113–123.
- Finch, J. og Mason, J. (1993). *Negotiating family responsibilities*. London: Routledge.
- Fingerman, K. L. (2003). *Mothers and their adult daughters. Mixed emotions, enduring bonds*. Amherst, NY: Prometheus Books.
- Fingerman, K.L., Pitzer, L., Lefkowitz, E.S. m.fl. (2008). Ambivalent relationship qualities between adults and their parents: Implications for the well-being of both parties. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 63, P362–P371.
- Fingerman, K.L., Pitzer, L.M., Chan, W. m.fl. (2010). Who gets what and why? Help middle-aged adults provide to parents and grown children. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 66B, 87–98.
- Finnvold, J. E. (2011). *Kommunenes bruk av omsorgslønn 2010 – oppdrag for Kaasautvalet/Helsedirektoratet*. Notat. Oslo: NOVA.
- FN (2015). *World Population Prospects: 2015 Revision*. <http://esa.un.org/unpd/wpp/>.
- Frankel, B.G. og DeWit, D.J. (1989). Geographic distance and intergenerational contact: An empirical examination of the relationship. *Journal of Aging Studies*, 3, 139–162.
- Freedman, V. A., Wolf, D. A., Soldo, B. J., og Stephen, E. H. (1991). Intergenerational transfers: A question of perspective. *The Gerontologist*, 31, 640–647.
- Gaunt, D. (1983). *Familjeliv i Norden*. Malmö: Gidlunds.
- Gautun, H. (2003). *Økt individualisering og omsorgsrelasjoner i familien. Omsorgsmønstre mellom middelaldrende kvinner og menn og deres gamle foreldre*. Oslo: Fafo-rapport 420.

- Gautun, H. (2008). *Arbeidstakere og omsorg for gamle foreldre – den nye tidsklemma*. Oslo: Fafo, rapport 2008:40.
- Geurts, T., Poortman, A.R., van Tilburg, T. og Dykstra, P.A. (2009). Contact between grandchildren and their grandparents in early adulthood. *Journal of Family Issues*, 30, 1698–1713.
- Geurts, T., van Tilburg, T. og Poortman, A.R. (2012). The grandparent–grandchild relationship in childhood and adulthood: A matter of continuation? *Personal Relationships*, 19, 267–278.
- Geurts, T., van Tilburg, T., Poortman, A.R. og Dykstra, P.A. (2015). Child care by grandparents: changes between 1992 and 2006. *Ageing and Society*, 35, 1318–1334.
- Giarrusso, R., Feng, D. og Bengtson, V. L. (2005). The intergenerational stake phenomenon over 20 years. I M. Silverstein (red.) *Annual Review of Gerontology and Geriatrics, Vol. 24. Focus on Intergenerational relations across time and place*, s. 55–76. New York: Springer.
- Glaser, K., Montserrat, E., Waginger, U. mfl. (2010). *Grandparenting in Europe*. London: Grandparent Plus.
- Goode, W. (1960). A theory of role strain. *American Sociological Review*, 25, 483–496.
- Greenwell, L. og Bengtson, V.L. (1997). Geographic distance and contact between middle-aged children and their parents: The effects of social class over 20 years. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 52B, S13–S26.
- Grundy, E. og Henretta, J. (2006). Between elderly parents and adult children: a new look at the intergenerational care provided by the ‘sandwich generation’. *Ageing and Society*, 26, 707–722.
- Grundy, E. og Shelton, N. (2001). Contact between adult children and their parents in Great Britain 1986–99. *Environment and Planning*, 33, 685–697.
- Guentcheva, R. (2010). Long distance relationships: children and migration in contemporary Bulgaria. I Roth, K. og Bacas, J.L. (red.) *Migration in, from, and to Southeastern Europe. Part 2 Ways and strategies of migrating. Ethnologia Balkanica*, Vol. 14, s. 49–70.
- Gulbrandsen, L. og Sandlie, H.C. (2015). Housing market and family relations in a welfare state. *Critical Housing Analysis* (i trykk).
- Hagestad, G.O. (1985) Continuity and connectedness I Bengtson, V.L. og Robertson, R.F. (red.) *Grandparenthood*, s. 31–48. Beverly Hills: Sage.
- Hagestad, G.O. (1996). Familien på eldrebølgen. I Brandth, B. og Moxnes, K. (red.) *Familie for tiden. Stabilitet og forandring*, s. 51–59. Oslo: Tano Aschehoug.

- Hagestad, G.O. (2006a) Transfers between grandparents and grandchildren: the importance of taking a three-generation perspective, *Zeitschrift für Familienforschung*, 18, 315–332.
- Hagestad, G.O. (2006b). Besteforeldre og barns oppvekstvilkår: Et tregenerasjons-perspektiv. Sluttrapport. Oslo: Norges Forskningsråd.
- Hagestad, G.O. (2008). Changes in children's age and generation mosaics: Challenges to research and policy. I Leira, A. og Saraceno, C. (red.) *Childhood: Changing contexts. Comparative Social Research, Vol. 25*, s. 113–132.
- Hagestad, G.O. og Herlofson, K. (2009a). Besteforeldreroller i endring: Gyngestol, golf eller generasjonsressurs? *Magasinet voksne for barn*, 5, 10–13.
- Hagestad, G.O. og Herlofson, K. (2009b). Dagens besteforeldre. Småbarnsfamiliens støttespillere. *Samfunnspeilet*, 23, 92–94.
- Hagestad, G.O. og Herlofson, K. (2010). Grandparent-grandchild ties: what factors affect their function as generational bridges? Presentasjon på The 105th Annual Meeting of the American Sociological Association, Atlanta, 14.–17. August.
- Hank, K. (2007). Proximity and contacts between older parents and their children. A European comparison. *Journal of Marriage and Family*, 69, 157–173.
- Hank, K. og Buber, I. (2009) Grandparents caring for their grandchildren. Findings from the 2004 Survey of Health, Ageing, and Retirement in Europe, *Journal of Family Issues*, 30, 53–73.
- Hansen, T. og Slagsvold, B. (2013). Barn og barnebarn – en «aldersforsikring» mot depresjon og ensomhet? I Daatland, S.O. og Slagsvold, B. (red.) *Vital aldring og samhold mellom generasjoner*, s. 297–304. Oslo: NOVA rapport 15/13.
- Hansen, T., Slagsvold, B. og Ingebretsen, R. (2012). Å gi personlig pleie til foreldre: Går det ut over psykisk velvære? *Tidsskrift for velferdsforskning*, 15, 176–192.
- Hayslip, B. og Kaminski, P.L. (2005). Grandparents raising their grandchildren: A review of the literature and suggestions for practice. *The Gerontologist*, 45, 262–269.
- Hellevik, T. (2007). Foreldres etableringsstøtte: fra plikt til frivillighet? *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 48, 33–61
- Henz, U. (2004). The Effects of Informal Care on Paid-Work Participation in Great Britain: A Lifecourse Perspective. *Ageing and Society*, 24, 851–880.
- Herlofson, K. (2013a). How gender and generation matter. Examples from research on divorced parents and adult children. *Families, Relationships and Societies*, 2, 45–62.
- Herlofson, K. (2013b). *Generasjonsbånd. Kvinner og menns familierelasjoner i aldrende samfunn*. PhD avhandling. Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Oslo.
- Herlofson, K. (2015a). Lengre liv, nye hjelpemønstre i familien? *Sosiologi i dag*, 25, 22–43 (i trykk).

- Herlofson, K. (2015b). Holdninger til omsorg for gamle foreldre. Presentasjon på Landskonferansen for demens, Oslo, 24. september.
- Herlofson, K. og Hagestad, G.O. (2009). God relasjon? Det spørs hvem som spørres. *Samfunnsspeilet* 1/2009, 25–28.
- Herlofson, K. og Hagestad, G.O. (2011a). Challenges in moving from macro to micro: population and family structures in ageing societies. *Demographic Research*, 25, 337–370.
- Herlofson, K. og Hagestad, G.O. (2011b). Omsorg og likestilling i et tregenerasjonsperspektiv. I Hansen, T. og Slagsvold, B. (red.) *Likestilling hjemme*. Rapport til Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet i samarbeid med Likestillingsutvalget.
- Herlofson, K. og Hagestad, G.O. (2012). Transformations in the role of grandparents across welfare states. I Arber, S. og Timonen, V. (red.) *Contemporary grandparenting: Changing family relationships in global contexts* (2012), s. 27–49. Bristol: Policy Press.
- Herlofson, K. og Hagestad, G.O. (2013). Besteforeldre og velferdsstaten. I Daatland, S.O. og Slagsvold, B. (red.) *Vital aldring og samhold mellom generasjoner*, s. 107–121. Oslo: NOVA rapport 15/13.
- Herlofson, K., Hagestad, G.O., Slagsvold, B. og Sørensen, A.-M. (2011). *Intergenerational family responsibilities in Europe*. Multilinks deliverable 4.3. Tilgjengelig: http://www.multilinks-project.eu/wp-content/uploads/2014/01/herlofson_deliverable1.pdf
- Herlofson, K., Slagsvold, B. og Lima, I.A. (2009). Ansvar for gamle foreldre – fra holdninger til handlinger. *Aldring og livsløp*, 26, 36–43.
- Herlofson, K. og Ugreninov, E. (2014). Er omsorgsfulle fedre omsorgsfulle sønner? Likestilling hjemme og hjelp til eldre foreldre. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 55, 321–346.
- Hogerbrugge, M.J.A. og Dykstra, P.A. (2009). The family ties of unmarried cohabiting and married in the Netherlands. *Journal of Marriage and Family*, 71, 135–145.
- Höllinger, F. og Haller, M. (1990). Kinship and social networks in modern societies: A cross-cultural comparison among seven nations. *European Sociological Review*, 6, 103–124.
- Igel, C. og Szydlik, M. (2011). Grandchild care and welfare state arrangements in Europe, *Journal of European Social Policy*, 21, 210–224.
- Ingebretsen, R. (2010). *Omsorg for eldre innvandrere. Samlede prosjekterfaringer*. Oslo: NOVA, rapport 15-2010.
- Ingebretsen, R., Spilker, R.S. og Sagbakken, M. (2015). *Eldre innvandrere og demens. Erfaringer fra eldre, pårørende og ansatte i omsorgstjenesten*. Oslo: NAKMI-rapport 1-2015.

- Jakobsson, N., Kotsadam, A., Syse, A. og Øien, H. (2015). Gender bias in public long-term care? A survey experiment among care managers. *Journal of Economic Behaviour and Organization*, Online available, doi:10.1016/j.jebo.2015.09.004.
- Jensen, A.-M., Kjørholt, A. T., Qvortrup, J. og Sandbæk, M. (2004). Childhood and generation in Norway: Money, time and space. I A.-M. Jensen, A. Ben-Arieh, C. Conti, D. Kutsar, M. N. G. Phádraig og H. W. Nielsen (red.) *Children's Welfare in Ageing Europe*, Vol. 1, Trondheim: Norsk senter for barneforskning.
- Johansson, L., Sunström, G. og Hassing, L.B. (2003). State provision down, offspring's up: The reverse substitution of old-age care in Sweden. *Ageing and Society*, 23, 269–280.
- Johnsen, J.V. (2015). *Work and families: four essays in applied microeconomics*. PhD avhandling. Bergen: Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Bergen.
- Kalmijn, M. (2008). The effects of separation and divorce on parent-child relationships in ten European countries. I Saraceno, C. (red.) *Families, ageing and social policy. Intergenerational solidarity in European welfare states*, s. 170–193. Cheltenham: Edward Elgar.
- Kalmijn, M. (2013). Long-term effects of divorce on parent-child relationships: Within-family comparisons of fathers and mothers. *European Sociological Review*, 29, 888–898.
- Kalmijn, M. og De Vries, J. (2009). Change and stability in parent-child contact in five Western countries. *European Journal of Population*, 25, 257–276.
- Kaptijn, R., Thomese, F., van Tilburg, T. og Liefbroer, A.C. (2010). How grandparents matter. Support for the cooperative breeding hypothesis in a contemporary Dutch population. *Human Nature*, 21, 393–405.
- Kaufman, G. og Uhlenberg, P. (1998). Effects of life course transitions on the quality of relationships between adult children and their parents. *Journal of Marriage and the Family*, 60, 924–938.
- Kavli, H.C. (2015). Adapting to the dual earner family norm? The case of immigrants and immigrant descendants in Norway. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41, 835–856.
- Kavli, H.C. og Nadim, M. (2009). *Familiepraksis og likestilling i innvandrede familier*. Oslo: Fafo-rapport 2009:39.
- Keilman, N. og Christiansen, S. (2010). Norwegian elderly less likely to live alone in the future. *European Journal of Population*, 26, 47–42.
- Kemp, C. L. (2005). Dimensions of grandparent-adult grandchild relationships: From family ties to intergenerational friendships. *Canadian Journal of Aging*, 24, 161–177.
- King, V. (2003). The legacy of a grandparent's divorce: Consequences for ties between grandparents and grandchildren. *Journal of Marriage and Family*, 65, 170–183.

- Kitterød, R. H. (1996). Mer uformell omsorg fra hushold til hushold, *Samfunnsspeilet*, 1, 30–38.
- Kitterød, R. H. og Kjeldstad, R. (2002). Strammere tidsklemme? Endringer i mødres og fedres arbeidstid på 1990-tallet. *Samfunnsspeilet*, 16, 78–90.
- Knudsen, K. (2012). European grandparents' solicitude: why older men can be relatively good grandfathers. *Acta Sociologica*, 55, 231–250.
- Komter, A.E. og Knijn, T.C.M. (2006). The strength of family ties. I Dykstra, P.A., Kalmijn, M., Knijn, T.C.M. m.fl. (red.) *Family solidarity in the Netherlands*, s. 107–122. Amsterdam: Dutch University Press.
- Kotsadam, A. (2011). Does informal eldercare impede women's employment? The case of European welfare states. *Feminist Economics*, 17, 121–144.
- Künemund, H. (2006). Changing welfare states and the 'sandwich generation': Increasing burden for the next generation? *International Journal of Ageing and Later Life*, 1, 11–30.
- Lappegård, T., Rønsen, M. og Skrede, K. (2011). Fatherhood and fertility. *Fathering*, 9, 103–120.
- Laslett, P. (1984). The significance of the past in the study of ageing. *Ageing and Society*, 4, 379–389.
- Lawton, L., Silverstein, M. og Bengtson, V.L. (1994). Affection, social contact, and geographic distance between adult children and their parents. *Journal of Marriage and Family*, 56, 57–68.
- Lennartsson, C. (2011). Need and support: determinants of intra-familial financial transfers in Sweden. *International Journal of Social Welfare*, 20, 66–74. ijsw_715 66..74
- Lingsom, S. (1985). *Uformell omsorg for syke og eldre*. Oslo: Statistisk sentralbyrå. Samfunnsøkonomiske studier 57.
- Lingsom, S. (1991). *Hjelp etter behov? Offentlig og privat omsorg for hjemmeboende eldre*. Oslo: INAS, rapport 91:5.
- Lingsom, S. (1994). Voksne barn – gamle foreldre. *Aldring & Eldre*, 4. (Gjengitt i Daatland, S. O. (red.) *Halve livet. Artikler om aldring og livsløp*, s. 193–201. Bergen: Fagbokforlaget).
- Lingsom, S. (1997). *The substitution issue. Care policies and their consequences for family care*. Oslo: NOVA rapport 6/1997.
- Lüscher, K. og Pillemer, K. (1998). Intergenerational ambivalence: a new approach to the study of parent-child relations in later life. *Journal of Marriage and the Family*, 60, 413–425.
- Lye, D.N. (1996). Adult child-parent relationships. *Annual Review of Sociology*, 22, 79–102.

- Løken, K.V., Lommerud, K.E. og Lundberg, S. (2013). Your place or mine? On the residence choice of young couples in Norway. *Demography*, 50, 285–310.
- Løken, K.V., Lommerud, K.E. og Reiso, K.H. (2014). Single mothers and their children: Evaluating a work-encouraging welfare reform. *Working Papers in Economics*, No. 4/14. Bergen: Institutt for økonomi, Universitetet i Bergen.
- Løwe, T. (1997). *Kommunenes bruk av omsorgslønn*. Oslo: NOVA-rapport 2/97.
- Mahne, K. og Huxhold, O. (2014). Grandparenthood and subjective well-being. Moderating effects of educational level. *Journals of Gerontology: Social Sciences*, 70, 782–792.
- Malmberg, G. og Pettersson, A. (2007). Distance to elderly parents: Analyses of Swedish register data. *Demographic Research*, 17, 679–704.
- Mandemakers, J. J. og Dykstra, P. A. (2008). Discrepancies in parent's and adult child's reports of support and contact, *Journal of Marriage and Family*, 70, 495–506.
- Mann, R. (2007). Out of the shadows? Grandfatherhood, age and masculinities. *Journal of Aging Studies*, 21, 271–281.
- Mead, M. (1970). *Culture and commitment. A study of the generation gap*. Garden City, NY: National History Press.
- Meld. St. 29 (2012-2013). *Morgendagens omsorg*. Oslo: Helse- og omsorgsdepartementet.
- Mencarini, L. og Tanturri, M.L. (2006). Una casa per diventare grandi. I giovani italiani, l'autonomia abitativa e il ruolo della famiglia d'origine. *Polis*, 3, 405–430.
- Minkler, M. og Roe, K.M. (1996) Grandparents as surrogate parents. *Generations*, 20, 34–38.
- Morgan, D. H. J. (2004). Men in families and households. I J. Scott, J. Treas og M. Richards (red.). *The Blackwell companion to the sociology of families*, s. 374–393. Malden, MA: Blackwell.
- Muller, Z. og Litwin, H. (2011). Grandparenting and psychological well-being: how important is grandparent role centrality? *European Journal of Ageing*, 8, 109–118.
- Nadim, M. (2014). Transnational marriages and second-generation women's employment. *Nordic Journal of Migration Research*, 4, 99–107.
- Nergård, T. (2009). *Mangfoldig omsorg. Tre innvandrergupper forteller om sine forventninger til alderdommen*. Oslo: NOVA rapport 16/2009.
- Noack, T., Dommermuth, L. og Lyngstad, J. (2011). Hvor mange barnebarn og når? *Samfunnsspeilet*, 1, 37–42.
- Nolan, J. og Scott, J. (2006). Gender and kinship in contemporary Britain. I Ebtehaj, F., Lindley, B. og Richards, M. (red.) *Kinship matters*, s. 175–194. Oxford: Hart Publishing.

- Nordbø, H.V. (2014). *Rom eller tomrom for omsorg? Voksne barns omsorg for eldre foreldre i ulike boformer*. Masteroppgave i sosiologi. Universitetet i Oslo.
- NOU (2011). *Når sant skal sies om pårørendeomsorgen*. Norges offentlige utredninger 2011: 17.
- Otnes, B. (2012). Utviklingslinjer i pleie- og omsorgstjenestene. I Daatland, S.O. og Veenstra, M. (2012). (red.) *Berekraftig omsorg. Familien, velferdsstaten og aldringen av befolkningen*, s. 57–78. Oslo: NOVA rapport 2/12.
- Parsons, T. (1955) 'The American family: Its relations to personality and to the social structure', in T. Parsons and R.F. Bales *Family, socialization and interaction process*, Glencoe: The Free Press, 3–33.
- Petterson, A. og Malmberg, G. (2009). Adult children and elderly parents as mobility attractions in Sweden. *Population, Space and Place*, 15, 343–357.
- Phillips, J., Bernard, M. og Crittenden, M. (2002). *Juggling Work and Care: The Experiences of Working Carers of Older Adults*. Bristol: Policy Press.
- Pickard, J. (2012). Substitution between formal and informal care: a 'natural experiment' in social policy in Britain between 1985 and 2000. *Ageing and Society*, 32, 1147–1175.
- Pillemer, K., Suitor, J.J, Mock, S.E. m.fl. (2007). Capturing the complexity of intergenerational relations: Exploring ambivalence within later-life families. *Journal of Social Issues*, 63, 775–791.
- Preston, S. H. (1984). Children and the elderly: divergent paths for America's elderly. *Demography*, 21(4): 435–457.
- Reher, D. S. (1998). Family ties in western Europe: persistent contrasts. *Population and Development Review*, 24, 203–234.
- Reitzes, D.C. og Mutran, E.J. (2004). Grandparenthood: Factors influencing frequency of grandparent–grandchildren contact and grandparent role satisfaction. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 59B, S9-S16.
- Rezac, S.J. (2007). Intergenerational assistance and parental marital status in the US and Australia. *Journal of Comparative Family Studies*, 38, 511–31.
- Romøren, T. I. (2001). *Den fjerde alderen. Funksjonstap, familieomsorg og tjenestebruk hos mennesker over 80 år*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Rosenthal, C.J. (1985). Kinkeeping in the familial division of labour. *Journal of Marriage and the Family*, 47, 965–974.
- Rosenthal, C. J., Martin-Matthews, A. og Matthews, S. H. (1996). Caught in the Middle? Occupancy in Multiple Roles and Help to Parents in a National Probability Sample of Canadian Adults. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 51B, S274–S283.

- Rossi, A. S. (1985). Gender and parenthood. I A. Rossi (red.) *Gender and the life course*, s. 161–191. New York: Aldine Publishing Company.
- Rossi, A. S. (1995). Commentary: wanted: alternative theory and analysis modes. I Bengtson, V.L., Schaie, K.W. og Burton, L.K. (red.) *Adult intergenerational relations. Effects of societal change*, s. 264–276. New York: Springer.
- Rossi, A. S. og Rossi, P. H. (1990). *Of human bonding. Parent-child relations across the life course*. New York: Aldine de Gruyter.
- Ruiz, S.A. og Silverstein, M. (2007). Relationships with grandparents and the emotional well-being of late adolescent and young adult grandchildren. *Journal of Social Issues*, 63, 793–808.
- Safilios-Rothschild, C. (1969). Family sociology or wives' family sociology? A cross-cultural examination of decision-making. *Journal of Marriage and the Family*, 31, 290–301.
- Saraceno, C. og Keck, W. (2008). *The institutional framework of intergenerational family obligations in Europe. A conceptual and methodological overview*. Multilinks deliverable 1.1: <https://multilinks-database.wzb.eu/pdf/conceptual-report.pdf>
- Sarasa, S. og Mestres, J. (2007). Women's Employment and the Adult Caring Burden. I Esping-Andersen, G. (red.) *Family Formation and Family Dilemmas in Contemporary Europe*, 185–222. Bilbao: BBVA Foundation.
- Schmid, T. Brandt, M. og Haberkern, K. (2012). Gendered support to older parents: do welfare states matter? *European Journal of Ageing*, 9, 39–50.
- Swartz, B., Trommsdorff, G., Albert, I. og Mayer, B. (2005). Adult parent-child relationships: Relationship quality, support and reciprocity. *Applied Psychology: An International Review*, 54, 396–417.
- Shelton, N. og Grundy, E. (2000). Proximity of adult children to their parents in Great Britain. *International Journal of Population Geography*, 6, 181–195.
- Silverstein, M. og Marengo, A. (2001). How Americans enact the grandparent role across the family life course. *Journal of Family Issues*, 22, 493–522.
- Silverstein, M., Gans, D., Lowenstein, A. m.fl. (2010). Older parent-child relationships in six developed nations: Comparisons at the intersection of affection and conflict. *Journal of Marriage and Family*, 72, 1006–1021.
- Slagsvold, B. og Hansen, T. (2005). Flere samboere – vil de i like stor grad som gifte stille opp for partners foreldre? I Slagsvold, B. og Solem, P.E. (red.) *Morgendagens eldre. En sammenligning av verdier, holdninger og atferd blant dagens middelaldrende og eldre*, s. 73–80. Oslo: NOVA rapport 11/05.
- Slagsvold, B., Daatland, S.O., Brunborg, H. og Lima, I.A. (2009). Er vi villig til å ta oss av gamle mor og far? *Samfunnsspeilet*, 1/2009, 99–104.

- Slagsvold, B., Veenstra, M., Daatland, S.O., m.fl. (2012). Life-course, ageing and generations in Norway: The NorLAG study. *Norsk Epidemiologi*, 22, 95–102.
- Smits, A. (2010). Moving close to parents and adult children in the Netherlands: The influence of support needs. *Demographic Research*, 22, 985–1014.
- Smits, A., van Gaalen, R.I. og Mulder, C.H. (2010). Parent-child coresidence: Who moves in with whom and for whose needs? *Journal of Marriage and Family*, 72, 1022–1033.
- Soldo, B.J. (1996). Cross pressures on middle-aged adults: a broader view. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 51B, S271–S273.
- SSB (2013). Ulønnet omsorgsarbeid for syke, eldre og funksjonshemmede. Tabell 07700, Statistikkbanken, Statistisk sentralbyrå (publisert 1.10.2013).
- Steinbach, A. (2008). Intergenerational solidarity and ambivalence: Types of relationships in German families. *Journal of Comparative Family Studies*, 39, 115–127.
- Sundström, G. (1994). Care by families: An overview of trends. I *Caring for frail elderly people in Europe. New directions in care*, 15–55. Social Policy Studies no. 14. Paris: OECD.
- Swartz, T. T. (2009). Intergenerational family relations in adulthood: patterns, variations, and implications in the contemporary United States. *Annual Review of Sociology*, 35, 191–212.
- Swinkels, J.C., Suanet, B., Deeg, D.J.H. og van Groenou, M.I.B. (2015). Trends in the informal and formal home-care use of older adults in the Netherlands between 1992 and 2012. *Ageing and Society*, Firstview, doi: 10.1017/S0144686X1500077X.
- Szydlik, M. (2008). Intergenerational solidarity and conflict. *Journal of Comparative Family Studies*, 39, 97–114.
- Taylor, P., Kochhar, R., Cohn, D. mfl. (2011). *Fighting poverty in a tough economy, Americans move in with their relatives*. Social and Demographic Trends. Washington: Pew Research Center.
- Thomese, F. og Liefbroer, A.C. (2013). Child care and child births: The role of grandparents in the Netherlands. *Journal of Marriage and Family*, 75, 403–421.
- Thørnblad, R. (2012). *Slektsfosterhjem – offentlig tiltak i private hjem*. PhD avhandling. Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning, Universitetet i Tromsø.
- Tóbio, C. (2007) Change and reciprocity in intergenerational relationships: the discourse of Spanish working mothers. In Véron, J., Pennec, S. og Légaré, J. (red.) *Ages, generations and the social contract: The demographic challenges facing the welfare state*, s. 191–207, Dordrecht: Springer.

- Treas, J. og Gubernskaya, Z. (2012). Farewell to moms? Maternal contact for seven countries in 1986 and 2001. *Journal of Marriage and Family*, 74, 297–311.
- Ugreninov, E. (2012). Fører kombinasjonen av yrkesaktivitet og omsorg for hjelpe-trengende foreldre til høyt sykefravær? *Tidsskrift for velferdsforskning*, 15, 192–206.
- Uhlenberg, P. (1993). Demographic Change and Kin Relationships in Later Life. *Annual Review of Gerontology and Geriatrics. Focus on Kinship, Aging and Social Change*, s. 219–238. New York: Springer.
- Uhlenberg, P. (2005). Historical forces shaping grandparent-grandchild relationships: demography and beyond. I M. Silverstein og K. W. Schaie (red.) *Focus on intergenerational relations across time and place. Annual Review of Gerontology and Geriatrics*, 24, 77–97.
- Uhlenberg, P. og Cheuk, M. (2010) The significance of grandparents to grandchildren: an international perspective. I Dannefer, D. og Phillipson, C. (red.) *The SAGE handbook of social gerontology*, s. 447–458, London: Sage.
- Uhlenberg, P. og Hammill, B.G. (1998). Frequency of grandparent contact: Six factors that make a difference. *The Gerontologist*, 38, 276–285.
- Ulmanen, P. og Szebehely, M. (2015). From the state to the family or to the market: Consequences of reduced eldercare in Sweden. *International Journal of Social Welfare*, 24, 81–92.
- Van Diepen, A.M.L. og Mulder, C.H. (2009). Distance to family members and relocations of older adults. *Journal of Housing and the Built Environment*, 24, 31–46.
- Van Gaalen, R. og Dykstra, P.A. (2006). Solidarity and conflict between adult children and parents: A latent class analysis. *Journal of Marriage and Family*, 68, 947–960.
- Vikat, A., Speder, Z., Beets, G. m.fl. (2008). Generations and Gender Survey (GGS): Towards a better understanding of relationships and processes in the life course. *Demographic Research*, 17, 389–440.
- Ward, R., Deane, G. og Spize, G. (2014). Life-course changes and parent-adult child contact. *Research on Aging*, 36, 568–602.
- Wijckmans, B. og Van Bavel, J. (2013). Divorce and adult children's perceptions of family obligations. *Journal of Comparative Family Studies*, 44, 291–310.
- Yazykova, E. og Boberiene, L. V. (2015). Family and care policies for children in the former Soviet Union: what is changing in Russia and Lithuania? I Smith, A. B. (red.) *Enhancing children's rights. Connecting research, policy and practice*, s. 151–164. Basingstoke: Palgrave Macmillan.